

STRIP

PRESSING

MAGAZIN ZA DEVETU UMETNOST • BROJ 20

Umesto (pro)slave

Ovo je trebalo da bude proslava. Mala i skromna, ali s ukusom - kako to inače biva ako sastavljate kraj s krajem i to uz pomoć štapa i kanapa. A bilo je i razloga za slavlje - izbaciti 20 redovnih brojeva i 4 specijalna izdanja, uz šaku izložbi i barem tri puta toliko promocija diljem regiona za cirka 18 godina nikako nije mala stvar - naročito kad su u igri pomenuti štap i kanap, uveliko ustoličeni u nezaobilaznu rekvizitu na ovim prostorima. „Strip Pressing“ je u tome uspeo, i zato je ovaj broj bio zamišljen tako da u sklopu tog slavlja podeli lorovrike sa Nišom i njegovom strip scenom - u okviru koje je uostalom sve i počelo - kroz temat o niškom stripu. No, kako ono postulira narodna mudrost - ne obavezno ovog naroda ali zato svakako pokazatelj kolektivne nacionalne inteligencije - kad čovek pravi planove, Bog se smeje...

Te se tako desilo da je broj koji je u teoriji trebalo da počasti Niš pohvalama zarad stripa u praksi postao skup poslednjih počasti ljudima od stripa koji su nas prerano napustili - i to, kako će slučaj hteti, uglavnom iz Niša. U jednoj jedinoj godini, koja uzgred još uvek nije gotova, grad na Nišavi ostao je bez Svetozara Živkovića Sveživu, Dragoša Jovanovića Fere i Zorana Pešića Sigmę, što je udarac koji bi i mnogo veća i bogatija sredina teško podnela. Sveta Živković bio profesionalac, izdavač časopisa „Galeb“ i otac dva strip crtača, Zaviše i Dejana Živkovića - nikad centralni ali uvek integralni deo scene u Nišu. Dragoš Jovanović Fera je svakako bio njeno srce - najstariji predstavnik niške scene bio je istovremeno i njen zaštitni znak, neko po kome se strip u Nišu jednostavno decenijama prepoznavao. Ova dva autora su, sasvim zaslužno, prepoznavani kao deo reprezentacije niškog stripa - što se ne može za Zorana Pešića Sigmę.

Sigma nije bio iz sveta stripa, ali to je zato što bi se mirne duše moglo reći da nije bio ni iz jedne pojedinačne ravni postojanja. On je istovremeno obitavao u mnogim svetovima, sve vreme paradoksalno stojeći čvrsto obema nogama u ovom. Već ta mešavina idealističkog i praktičnog činila ga je sasvim retkom figurom ne samo niškog i srpskog stripa već i regionalnog stvaralačkog mikrouniverzuma - a kad se uzme u obzir to da je imao ogromnu širinu i srce a zauzvrat ni trunčicu sitničavosti i sujete, onda postaje jasno koliko je zapravo jedinstven bio. Biti unikatan a univerzalan, to je mogao samo Sigma - a sve što je mogao, Sigma je i hteo. Tako je pokrenuo prvi niški strip festival devedesetih, uređivao i dogovarao priređivanje strip temata „Niškog analitičara“ i „Gradine“, pomagao da se u Nišu organizuju izložbe stripa i objave knjige vezane za strip. Pomagao je, zapravo, Sigma sve za šta je mislio da je kreativno, i svakog za kog je verovao da radi korisne stvari, bez ikakvog ostatka... I ni jednu urađenu uslugu nikad nije naplatio, što je toliko neverovatan podatak da ovaj tekst automatski podiže u ravan hiperbole o preminulom prijatelju. Ipak, razlog za ove redove ipak nije lični gubitak, mada Sigmin odlazak to svakako jeste, već gubitak domaćeg stripa... Koji je ostao bez iskrenog prijatelja u vremenu kada se na ovim prostorima, koja i inače obiluju oskudicama, počinje da se i na polju prijateljstva i na polju iskrenosti javlja nestašica.

I zato, umesto proslave, slava - i to večna. Kako Sveživu, Feri i Sigmę, tako i neospornom velikanu Radivoju Bogičeviću, jednom od nosećih stubova edicije „Nikad Robom“ i „Akantovom“ ocu, koji nas je, u kako izgleda neprekidnom nizu loših vesti, u međuvremenu takođe napustio. Jer, ako ih se ovde i sada ne setimo mi, čiji su bili onoliko koliko mi pripadamo svetu devete umetnosti, ko će - i jer ako ne guramo dalje domaći strip makar delimično iz duga prema onima koji su ga dogurali do nas (a sve u nepresušnoj nadi da će kad tad da kresne i upali), zašto ga onda guramo?

Marko STOJANOVIĆ

STRIP PRESSING Magazin za devetu umetnost **Izdavač** Studentski informativno izdavački centar - Niš **adresa** Šumatovačka bb, 18000 Niš **telefon** 018/523-418 **fax** 018/523-120 **žiro račun** 42500-678-5-22823 **glodur Pressinga** Dejan N. Kostić **urednik izdanja** Marko Stojanović **pomoćnik urednika izdanja** Ivan Veljković **priprema za štampu** Vladimir Vukašinović **likovni urednik** Milorad Vicanović **Maza lektura** Ivan Veljković, Nadica Stojanović, Andrija Stojanović **Novembar 2019.**

Štampanje ovog broja pomogli su Sekretarijat za kulturu Grada Niša i Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

SADRŽAJ

001 **Ilustracija na naslovnoj strani**

Denis DUPANOVIĆ

002 **Ilustracija uz uvodnik**

Koral ILHAN

004 **Beskrvni: Svrha (3. deo)**

Marko STOJANOVIĆ

Marko NIKOLIĆ

013 **Ilustracija: Kosindas**

Dejan MANDIĆ

017 **Atomska plavuša**

Todor HRISTOV

026 **Strip kaiševi**

Mihajlo DIMITRIEVSKI The Mičo

Predrag IKONIĆ Peđa SLAVNI

Mirko ZULIĆ

Stipe KALAJŽIĆ

031 **Plavokosa smrt**

Branko TARABIĆ

038 **Dilan Dog**

Filip ANDRONIK

039 **Mefisto**

Dimitrios KAMENOS

042 **Ninda: Fabulozni povratak**

Ivan VELJKOVIĆ

Darko BOGDANOV

044 **Pitanja publike**

Tonči ZONIĆ

049 **Kvar**

Marko STOJANOVIĆ

Toni FEJZULA

058 **Niski i visoki**

Marko STOJANOVIĆ

Dušan CVETKOVIĆ

062 **Strip kaiševi**

Saša DIMITRIJEVIĆ

068 **Jevanđelje po Mateju**

Matej STIĆ

078 **Plamen**

Melandros GANAS

Nikolas KOURTIS

014 **Intervju: Viktor BOGDANOVIĆ**

Ne ustajem od stola dok mi ne krene

Razgovarao: Marko STOJANOVIĆ

027 **RECIenzije**

„Crna Fustanela“

Christos STAMPOULIS, Giorgos TSAKIRELLIS

Piše: Alin RAUČOJU

Prevod: Ivan VELJKOVIĆ

„Čuvari izgubljenog vremena“

Mirolav MARIĆ, Vujadin Radovanović

Piše: Luka STOJANOVIĆ

„Kratka istorija bugarskog stripa“

Anton STAJKOV

Piše: Marjan MILANOV

„Do pakla i nazad“

Marko STOJANOVIĆ i drugi

Piše: Vladimir MILOŠEVIĆ

„Vekovnici“ 10: „Baron i teror“

Marko STOJANOVIĆ i drugi

Piše: Predrag Ž. VAJAGIĆ

„Goni to smeće“

Frano PETRUŠA

Piše: Ivan SPIRIĆ

035 **Intervju: Maurizio Di VINCENZO**

Crtež se javlja u plesu ljubavi i mržnje

Razgovarao: Marko STOJANOVIĆ

Preveo: Darko MRGAN

040 **Strip fenomeni: Ninda**

Pod okriljem noći

Piše: Ivan VELJKOVIĆ

045 **Balkanska pravila: Bogdan KELARU**

Od ilustracije do stripa i nazad

Razgovarao i preveo: Dragan PREDIĆ

057 **Tema(t): Niški strip**

Piše: Dejan N. KOSTIĆ

Ilustracije: Vladimir KRSTIĆ Laci, Igor KRSTIĆ

059 **Intervju: Saša DIMITRIJEVIĆ**

Ja sam karikaturista sirotinje i naroda

Razgovarao: Marko STOJANOVIĆ

064 **In memoriam**

Svetozar ŽIVKOVIĆ Sveživ: Šest decenija svežine

Piše: Ivan VELJKOVIĆ

Dragoš JOVANOVIĆ Fera: Deda Fera, majstor pera

Piše: Marko STOJANOVIĆ

Zoran PEŠIĆ Sigma: Veli oblak ispunjen rečima

Piše: Velibor PETKOVIĆ

Radivoj BOGIĆEVIĆ: Odlazak majstora realizma

Piše: Živojin TAMBURIĆ

069 **Priče iz majstorske radionice: Dalibor TALAJIĆ**

Nema preskakanja stepenica

Razgovarao: Marko STOJANOVIĆ

076 **Strip klasici: Šang Či**

Forever And a Day

Piše: Dalibor TALAJIĆ

IMAM DVA PITANJA.

PUCAJ, BOG ZNA
DA NOČAS SVI OSTALI
TO VEĆ IONAKO RADE...

MISLIO SAM DA SE KOD
BESKRVNIH SVE RANE
SAME REGENERIŠU?

ZAŠTO SI MI
OVO DOSTAVIO?

TIČE SE ALEKSEJA...
TVOG ZADATKA,
SEČAS SE? ZAR TI
NE TREBAJU SVI
MOGUĆI PODACI
DA BI SKLOPIO
CELOVITU SLIKU?

SAMO AKO TO ŽELIŠ. SILVAN
JE NAMERNO OSTAVIO
TAJ OŽILJAK NA LICU,
AKO ME TO PITAJ. AKO ME
PITAJ ZAŠTO, TO VEĆ NE
ZNAM. PITANJE BROJ DVA?

ZNAS ŠTA JA MISLIM?
MISLIM DA SI ŽE-
LEO DA ZNAM DA JE
UPRAVO ALEKSEJ
KRIV ŠTO JE MOJ
PLAN ZA PREKRET
BITKE KOD STALJIN-
GRADA OSUJEČEN...

...MISLIM DA SI ŽELEO DA ME
DODATNO NAHUŠKAŠ NA NJEGA
POŠTO TI NISAM NIŠTA DONEO
ZA OVIH MESEC DANA U ARHIVI.

SAMO TI MISLI... ZATO
SMO TE I VRBOVALI.

KRIJEŠ SE IZA TOGA MI, A ZAPRAVO
SE SVE VREME RADI O TEBI.

TI SI TAJ KOJI GA JE
PREOBRAZIO... ONAJ
NA KOGA ALEKSEJ
IMA POSEBAN PIK.

ALI MENE JE
LIČNO... ŠTA
SI ZASRAO,
HERMANE?

TO JE ONO ŠTO GOSPODAR RADI...
ZAPOVEDA NAM DA NEKOG SVOJIM
UJEDOM LIVEDEMO U DVANAESTORICU,
DA BI KASNIJE MOGAO DA IH POŠALJE
ZA NAMA AKO NEŠTO ZASEREMO.

NIŠTA, AL' TO
NIŠTA NE ZNAČI
POŠTO IMA KO
JESTE. POSLE-
DICA JE DA JE
ALEKSEJ VAN
KONTROLE, A JA
S METOM NA
GRUDIMA.

PROVEO SAM SAD VEĆ GOTOVO 500 GODINA SLUŽBE TERAJUĆI LJUDE DA STALNO GLEDAJU PREKO RAMENA U STRAHU. NE ŽELIM DA PROVEDEM NAREĐNIH 500 GODINA I SAM SE OSVRĆUĆI.

NE BRINI, NEĆEŠ. OVAJ TIP JE PREVIŠE DOBAR U TOME ŠTO RADI DA BI TOLIKO POTRAJALO.

PITANJE JE KOLIKO SI TI DOBAR...

DOVOLJNO DA NAĐEM NAČIN DA GA ELIMINIŠEŠ...

DA ČUJEM.

...KAO I DA GA ISKORISTIM DA UZ POMOĆ NJEGA SAZNAM ONO ČEGA NEMA U ARHIVAMA.

LICENJUJEŠ ME? MOGAO BIH DA TE UBIJEM ZBOG TOGA!

ŠTA SE TO DESILO PA SE ALEKSEJ OKRENULO PROTIV VAMPIRA? ZNAM DA ZNAŠ.

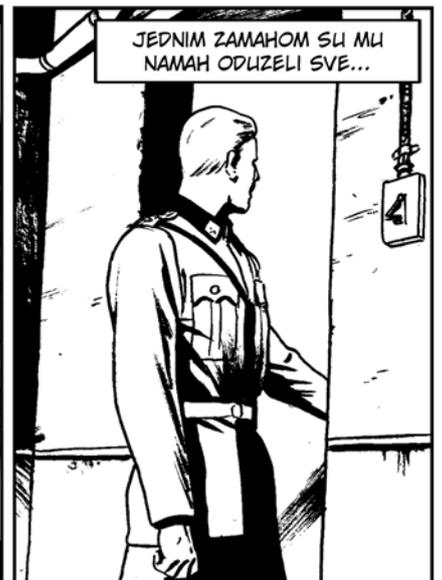
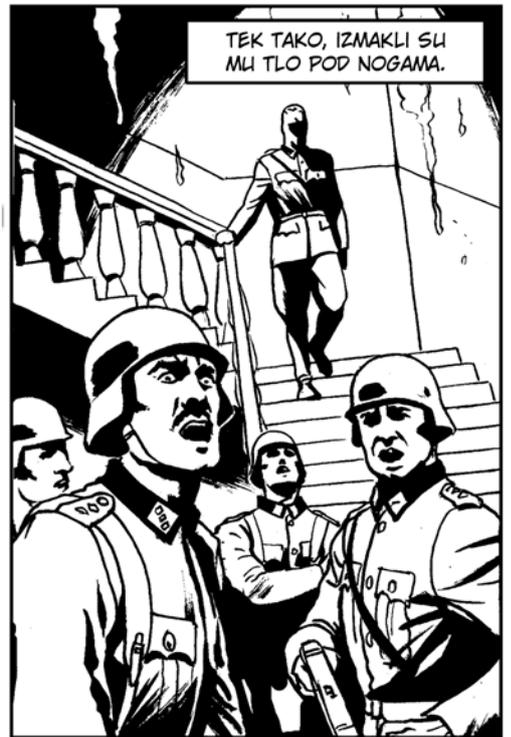

MOGAO BI, ALI ONDA BI MORAO DA IZ SVAKE SENKE OČEKUJEŠ SEČIVO. ONO ŠTO NE BI MOGAO JE DA ME SLAŽEŠ... A NA TO I RAČUNAM.

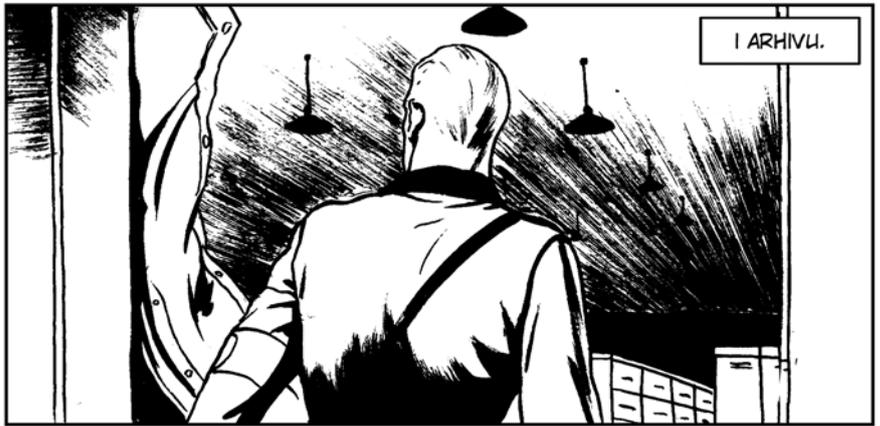
I HERMAN MU JE REKAO.

NEKOLIKO DESETINA METARA OD NJIH BERLIN JE GOREO I RUŠIO SE DOK SU TEMELJI POPUŠTALI POD JAROM. IZNEENADA KLEČAVIH KOLENA, HANS JE ZNAO KAKO SE OSEĆA.

...OSTAVILI SU MU BES.

I ARHIVU.

ODLUČIO JE DA IH
UPOTREBI PROTIV NJIH.

NASTAVIO JE
DA IM POMAŽE KO-
LIKO JE MORAO...

PREDLAŽEM DA REZERVNI
POLOŽAJ KOD NARVE BUDE
U PLAVIM BRDIMA, OVDE.

...I GLEDAO DA ODMOGNE
KOLIKO JE MOGAO...

NE, NEĆE SE ISKRČATI U NOR-
MANDIJI... ODLUČIĆE SE ZA KALE.

...SVAKI SLOBODAN
TRENITAK PRO-
VODEĆI U ARHIVI.

HERMANOVO
ODSUSTVO BILO
JE OLAŠAVA-
JUĆI FAKTOR.

OSTAVILO MU JE PROSTOR
DA SHVATI DA JE NJEGOVA
SVRHA ZAPRAVO DA PRONAĐE
ALEKSEJA I RAME UZ RAME S
NJIM OKONČA VAMPIRSKI PRO-
BLEM JEDNOM ZA SVAGDA...

...IAKO NE I VREME ZA TO, BUDIĆI
DA JE ZNAČILO DA HERMAN
UPRAVO SPROVODI U DELO PLAN
ZA ALEKSEJEVU LIKVIDACIJU...

...ISTI ONAJ KOJI MU JE HANS,
OBAVEZAN USLOVIMA POGO-
DBE, NA TANJIRU SERVIRAO.

ALEKSEJ ĆE TE SLEDITI I
STOPU GDE GOD DA KRENEŠ...

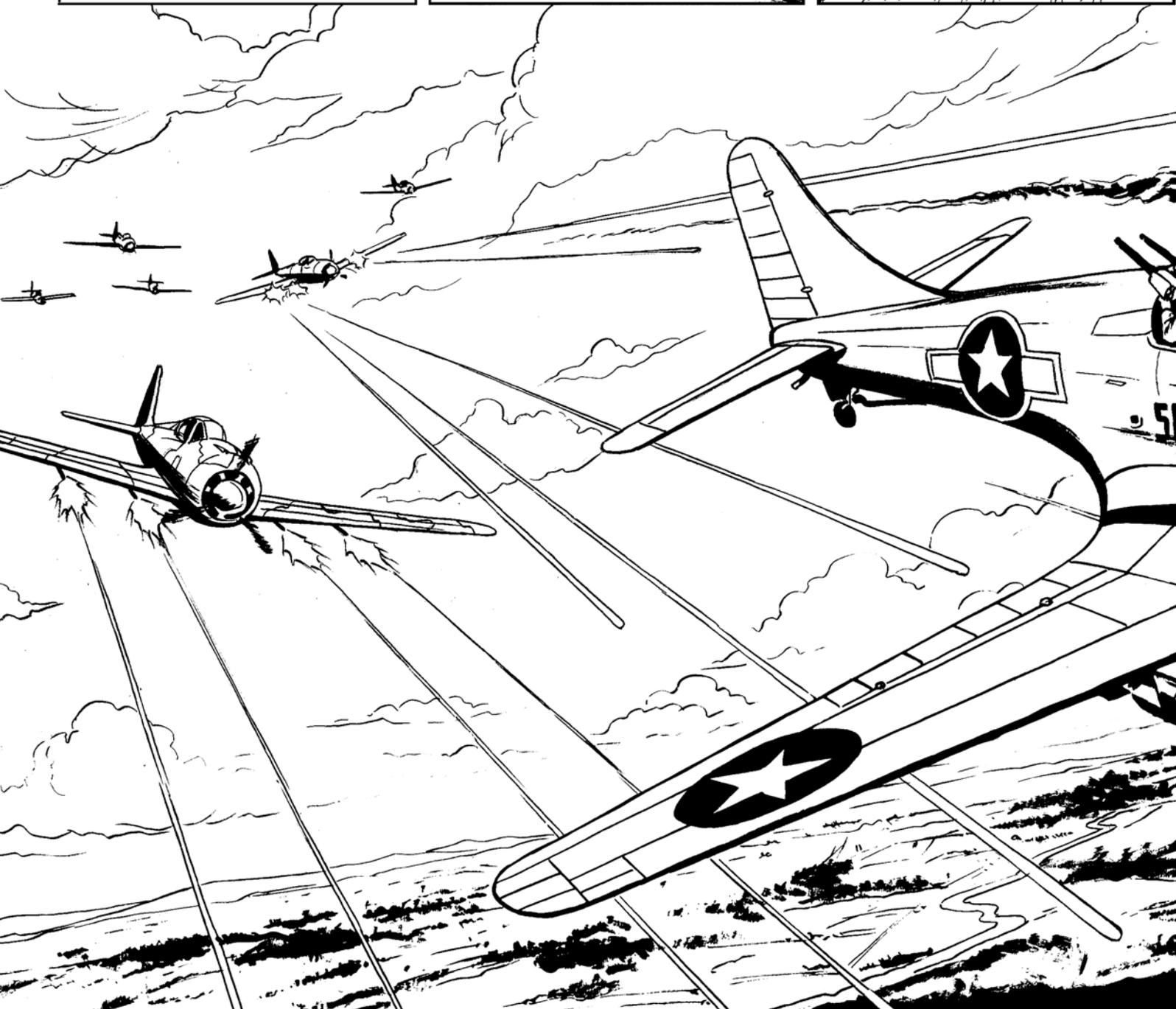
DA SE VINEM...?!

ZAŠTO?

...ZATO TREBA DA
SE VINEŠ I VISINE.

DA, PIŠI SEBI PREKOMANDU I
LUFTVAFE, I TO ZA FRANCUSKI.

DOBRO ZNAŠ KOLIKO JE TRENITNO
ČUPAV RUSKI FRONT. NE ZNAM ZA
TEBE, JA BIH GLEDAO DA IZBEGNEM
EVENTUALNO ISKAKANJE PADOBRA-
NOM NAD TIM ČOPORIMA...

NE, ZAŠTO LUFTVAFE?

ZBOG TOGA ŠTO NEKOLIKO HILJADA METARA OD TLA ČINE DOVOLJNU UDALJENOST OD NEKOG OD DVANAESTORICE DA SE ALEKSEJ ODVAZI DA DIREKTNO UDARI NA TEBE...

...I ZATO ŠTO JE ALEKSEJ, UZ SVE OSTALO, IPAK PREVASHODNO PEŠADINAC.

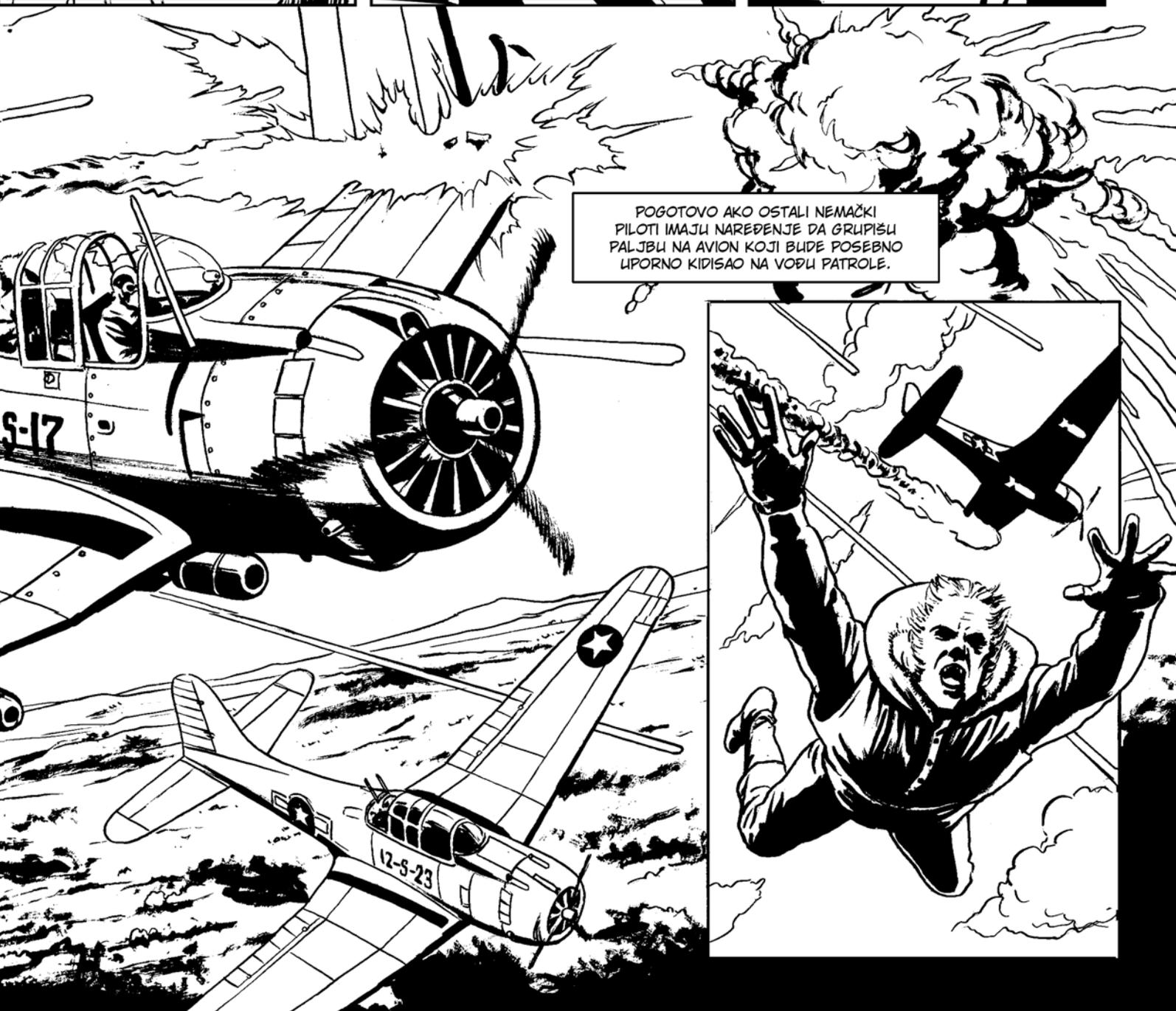

SA ČVRSTIM TLOM POD NOGAMA, ON JE NEPOGREŠIV S BILO KOJIM HLADNIM ILI VATRENIM ORUŽIJEM.

ALI, STAVI GA U LIMENU KUTIJU NA NEKOLIKO HILJADA METARA OD TOG TLA, I SVA NJEGOVA STRELJAČKA VEŠTINA PRESTAJE DA VREDI PIŠLJIVOG BOBA...

PREMA OČEKIVANJU, PRESRELI SU PLAN LETA I ZAGRIZLI MAMAC. SAD JE SVE NA VAMA MOMCI...

POGOTOVO AKO OSTALI NEMAČKI PILOTI IMAJU NAREĐENJE DA GRUPIŠU PALJBU NA AVION KOJI BUDE POSEBNO UPORNO KIDISAO NA VOĐU PATROLE.

JEDNOM KAD JE GOSPODARU USADIO IDEJU
DA ĆE KORISNIJI BITI NA NOVOOTVORENOM
FRONTU, HANSU JE JEDINO OSTALO DA ĆEKA.

VEŠTINOM ISKUSNOG RIBOLOVCA,
ZNAO JE KAKO ĆE IZGLEDATI
LUDICA KOJU ĆE HERMAN BACITI...

...DOK GA JE VREME TRAOČILO, NIJE MU UZVRAĆAO
ISTOM MEROM, OBOGAĆEN SAZNANJEM DA JE
PUŠENJE ZAPRAVO POKUŠAJ ČOVEKA DA PREOB-
LIKUJE U DIM ONO ŠTO OBLIKUJE ČOVEKA, I DA
KOBNO VREME, NAJZAD MATERIJALIZOVANO
I KRHKO, KONAČNO ODPHNE OD SEBE.

...STRPLJENJEM
PECAROŠA DANIMA
JE IŠČEKIVAO DEPE-
ŠU NA KOJU ĆE SE
ALEKSEJ UPECATI.
U OČEKIVANJU TRE-
NUTAKA SVOG SUD-
BONOSNOG SUSRE-
TA SA ALEKSEJEM I
TOGA KAKO ĆE MU IZ-
LOŽITI NAČIN NA KOJI
SE VAMPIRI MOGU
KONAČNO POBEDITI...

IPAK, VREME JE BILO ONO
ŠTO ON I ALEKSEJ VIŠE NISU
IMALI (JOŠ JEDNA U NIZU
PARALELA?) I ZNAO JE...

...DA SE SILAZEĆI S
PUTA KONAČNO USPINJE
KA SVOJOJ SVRSI.

GUTEN TAG.

GUTEN... TAG.

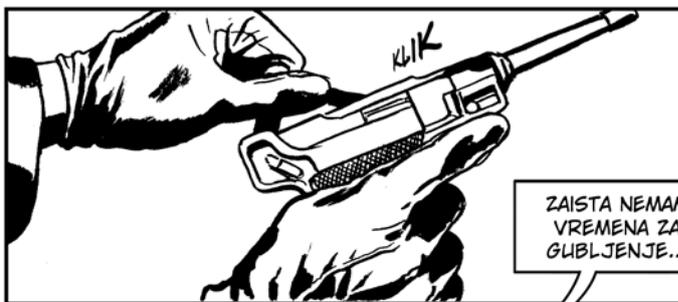
HAJDE, HAJDE...
ČEMU IZNANAĐENJE?

KAD STE PRIMILI SA-
VEZNIČKOG PILOTA
KOJI VAM JE KRVAV
DOPUZAO DO ULAZ-
NIH VRATA, MOGLI
STE DA OČEKUJETE
DA ĆE VAM NEKO U
OVAKVOJ UNIFORMI
ZAKUCATI NA VRATA.

KAKVOG PILOTA?
NE RAZUMEM.

ZAISTA NEMAM
VREMENA ZA
GUBLJENJE...

...MISLIM DA ĆE OVO SKRATITI
RAZGOVOR NA RAZUMNU MERU.

SAVEZNIČKI PILOT.
ODMAH.

TU SAM.

...ALI OBOJICA DOBRO
ZNAJU DA NISAM NIKAKAV
PILOT... I TO NE SAMO ZATO
ŠTO MI JE OBOREN AVION.

AH... ALEKSEJ.

ZNAO JE. SA SIGURNOŠĆU NEPOKOLEBLJIVOM ONOLIKO
KOLIKO JE BILA IRACIONALNA, ZNAO JE DA SU GA SVI
KRIVI IZBORI KOJE JE DO SADA NAPRAVIO...

...NEKIM VOLŠEBNIM, MILOSRDNIM ČUDOM
DOVELI DO NJEGOVE ISTINSKE SVRHE,
PRILIKE ZA DEFINITIVNO OKONČANJE VAMPIR-
SKOG PITANJA RAME UZ RAME S ALEKSEJOM.

...NISI NIMALO
OLAKŠAO OVAJ
SUSRET.

LIPRKOS TOME, EVO NAS
NAPOKON... OČI U OČI.

ZNAO JE DA ĆE, KAD JE JEDNOM S
USPEHOM REŠIO SVOJ PROBLEM,
ISTO UČINITI I SA SVAKIM DRUGIM...

...PA I ONIM KOJI JE
MUČIO SVET VEKOVIMA.

BANG

PO PRVI PUT OD
ONOG DANA KAD
GA JE TAMA
NANOVO RODILA,
ZNAO JE DA ĆE
SVE BITI U REDU.

Ne ustajem od stola dok mi ne krene

Nije retkost da srpski čitaoci upoznaju prvu klasu srpskih strip crtača preko stranica najvećih svetskih strip izdavača, ali jeste da domaći strip profesionalci upoznaju nekog ko je „naše gore list“ na taj način. Ko je, dakle, Viktor Bogdanović, građanin Berlina i diplomac Univerziteta u Beogradu, te crtač „Batman“-a, „Superman“-a, „Suicid Squad“-a, i kako je zaslužio da postane prvi autor sa ovih prostora sa kojim je američki strip gigant „DC“ potpisao ekskluzivni ugovor?

PRESSING: Pre stripa završio si Filološki fakultet, bavio si se pisanjem, muzikom i filmom. Jesi li se to tražio, i da li je te baoljenje svim tim drugim stvarima pripremlilo za rad na stripu?

Viktor BOGDANOVIĆ: Na neki način jeste. Sve su to različite umetničke grane ali potreba da se čovek izrazi na kreativan način im je svima zajednička, samo je jezik drugačiji. Ne mislim da je to bilo neko lutanje. Prosto, to sam oduvek bio ja. Nekoga zanimaju brojke, nekoga sport a nekoga umetnost.

PRESSING: I da li je ovo to? Jel osećaš da je ovo ono što želiš da radiš do kraja života?

BOGDANOVIĆ: Ne verujem da ću samo da se bavim stripom. Pre bih

rekao da je strip neki početak.

PRESSING: Početak čega?

BOGDANOVIĆ: Mog umetničkog stvaralaštva.

PRESSING: Sa 33 godine si ušao u profesionalne vode. Misliš li da si zakasnio - postoji li neko kajanje što ranije nisi napravio skok?

BOGDANOVIĆ: 33 jeste dosta kasno. Ali kada je čovek predan svom radu on brzo stigne one koji imaju daleko duži staž. Pa evo da ohrabrim možda neke koji bi isto da se bave određenim poslom a misle da su predatori za to - nikad nije kasno.

PRESSING: Šta tačno podrazumevaš kad kažeš predanost - šta je to što predani strip crtač radi za razliku od onog drugog?

BOGDANOVIĆ: Ono standardno: Radi dan i noć i vikendom i kad je bolestan i za praznike i nema nikakav život jer samo crta, loše se hrani, ima grbu...

PRESSING: Za većinu ljudi muške i ženske genitalije imaju očekivane asocijacije, ali kad se tebi pomenu, uz dodatak reči pirsing, čini mi se da bi mogao imati drugačije asocijacije od drugih?

BOGDANOVIĆ: (Smeh)! Ne znam koje asocijacije ljudi imaju na to ali ja se uvek setim pirsing studija za koji je moj brat nekada davno radio web stranicu. Pošto tamo pirsinguju sve delove tela pa i one najprivatnije trebalo je neko da uradi crteže po modelu, jer nisu hteli da kače eksplisitne fotografije. „Čast“ je pripala meni a bio je to i prvi honorar koji sam zaradio od crtanja. 300 Franaka za 5-6 crteža. Velika para i uspeh za nezaposlenog umetnika. To je dakle kratko opisano bila moja karijera - od crtanja međunožja do crtanja Betmena i Supermena. Solidan napredak, rekao bih.

PRESSING: Pre bi se moglo uporediti skokom kroz hipersvemir. Ako sam dobro razumeo, tvoja prova proba rada za „DC“ bila je i poslednja i odmah si primljen. Da li si tako nešto i očekivao? Koliko je važna dobra taktika prilikom pristupa potencijalnom poslodavcu - i da li danas umetnik prosto mora da bude i dobar biznismen da bi uspeo na savremenom strip tržištu?

BOGDANOVIĆ: Ne znam da li tu ima neke taktike. U pitanju je vizuelna umetnost. Odmah se vidi da li je neko spreman za profesionalni rad. Ako još ispunjava rokove i ume da komunicira s ljudima sigurno će dobiti šansu. Ali treba crtati i vežbati godinama da se dostigne profesionalni kvalitet. Tačno je da sam poslao samo jednu probu „DC-u“ ali daleko od toga da su to bile prve strane koje sam nacrtao u životu. Nacrtao sam ih na stotine ali nisu bile dovoljno dobre za „DC“ pa ih nisam ni slao.

PRESSING: Kako si ocenio da su baš te table koje si poslao bile dovoljno dobre posle stotina onih koje nisu, šta ih je odvajalo od onih koje su došle pre njih i nisu prošle selekciju? Misliš li da crtač može objektivno da sagleda svoj rad?

BOGDANOVIĆ: Crtači uvek svoj rad vide u boljem svetlu dok je svež, a

onda kada prođe neko vreme pa gledaju šta su crtali pre nekoliko meseci ili godina, hvataju se za glavu. Ipak, svaki mladi crtač lako može proveriti da li njegove strane ispunjavaju kriterijume tako što će da uporedi svoj rad sa radom crtača koji već objavljuju.

PRESSING: Svaki superheroj ima svog nemezisa, a to važi i za crtače koji crtaju njihove avanture. Većini su to rokovi - budući da za DC crtaš od 2014, jesi li razvio neke taktike kako izlaziš na kraj s njima?

BOGDANOVIĆ: Taktika je - sedi i crtaj dok ne završiš. Nema tu nekih velikih prečica, na žalost. Rokovi jesu najveće zlo mejnstrim stripova. Bez dileme. Uvek se žuri.

PRESSING: Da li ti se dešava da ti se žuri, da kasniš a nije ti dan? Šta onda?

BOGDANOVIĆ: Opet ista taktika - sedim i ne ustajem od stola dok mi ne krene. Nekada čak vredi pocepiti gotovu stranu ako nije ispala dobro i krenuti iz početka, čak iako se izgubi dan. Znam da će sada kolekcionari da protestuju ali nekada je neophodno pocepiti stranu. To je kao kad Đoković polomi reket pa izbacuje frustraciju i onda mu krene pa odere Nadala u sledećem setu.

PRESSING: Izjavio si da se ne držiš uvek scenarija, da menjaš kad osetiš da treba. Sa urednicima zbog toga nisi imao problema - šta je sa scenaristima? Da li ti je neko od njih zamerio takve promene?

BOGDANOVIĆ: Nije. Posao scenariste je da napiše priču. Posao crtača je da tu priču ispriča i oživi. Mora da se poštuje suština ideje ali promene su dozvoljene, nekada čak i neophodne, jer to što je autor zamislio možda i ne može uvek na taj način da se prikaže ili postoji rešenje koje je efektivnije. Svi autori sa kojima sam do sada radio su bili svesni toga i uvek su bili otvoreni za saradnju. Čuo sam naravno i ja te horor priče o autorima koji žele da diktiraju crtaču svaki kadar ali ih ja još nisam sreo. Verovatno znaju da ne bih radio sa njima pa me i ne zovu (Smeh).

PRESSING: Koliko i sam imaš ambicija da pričaš svoje priče?

BOGDANOVIĆ: Naravno. Imam najveće ambicije što se tiče pisanja. Možda i veće nego što se tiče crtanja. Autorski strip je vrhunac. Slično

kao i autorski film. Ja volim da saradujem sa piscima ali je sigurno da ću da radim i po sopstvenom scenariju.

PRESSING: *Pisca stalno srbri da ispriča svoju priču. Kako suzbijaš taj srab dok vizuelno pričaš tuđe priče?*

Tuđa priča mora da se poštuje. Mogu da ponudim piscima neku ideju, ali nikada ne insistiram na njoj jer ne želim ni previše da se uplićem u njihov rad. Kao što očekujem od pisca da me pusti da radim svoj posao tako ne želim ni previše da se mešam u njegov.

PRESSING: *Strip je umetnost, a u svakoj umetnosti ego igra veliku ulogu - jesi li imao nekih situacija zbog sudara egoa?*

BOGDANOVIĆ: Nisam. Zdrav ego i nije najlošija stvar jer nas tera da se usavršavamo i guramo dalje. Ali na ego se i brzo zaboravi kada je čovek inspirisan i kada talentovani ljudi saraduju međusobno. Sve se onda podredi delu jer je ono važnije od nas. Interesantno je da najuspešniji ljudi najmanje pate od prevelikog ega. Njih pre svega interesuje sam kreativni rad. Nekada potpuno zaborave na sebe. Kreativnih nesuglasica nekada ima ali na kraju se uvek nađe kompromisno rešenje.

PRESSING: *Kad si i zašto napravio skok sa analognog na digitalni način rada?*

BOGDANOVIĆ: Zapravo, oduvek sam radio i digitalno i na papiru iako možda malo više radim digitalno. Za mene tu nema razlike. Možda je čistiji radni sto kad se crta na kompu, ali sve to opet mora da se nacrtá rukom. Zabluda je to da je digitalno crtanje nekako brže i lakše. Istina je da može da traje i duže od crtanja na papiru, pogotovo ako želiš da izgleda kako treba. Lično nikada nisam uspeo da uštedim neko vreme.

PRESSING: *Kako izgleda tvoj prosečni radni dan?*

BOGDANOVIĆ: Odem ujutro negde da popijem kafu i skiciram stranu. Onda dođem kući i crtam do zore.

PRESSING: *Imaš ekskluzivni ugovor sa „DC-*

ijem“. Možeš li čitaocima „Strip Pressinga“ da objasniš šta to konkretno podrazumeva?

BOGDANOVIĆ: To znači da trenutno ne smem da crtam za druge izdavače. Zato imam malo veću zaradu od prodaje stripova na kojima sam radio. Druga strana medalje je da kao ekskluzivac „DC-ija“ ne mogu da prihvatim neku dobru ponudu na primer „Marvela“ (recimo, da crtam nekog mog omiljenog lika poput Spajdermena) ili da radim neki autorski strip.

PRESSING: *Budući da si već neko vreme ekskluzivac, možeš da proceniš jesi li pogrešio kad si potpisao ekskluzivni ugovor. Takođe, da li bi ga produžio, ako ti bude ponuđeno?*

BOGDANOVIĆ: Ne verujem da sam pogrešio. Vrlo sam zadovoljan u „DC-iju“, a da li ću da produžim zavisi od toga šta će da mi ponude. Videćemo.

PRESSING: *Šta misliš da su tvoje snage kao crtača, ono zbog čega si i dobio ekskluzivni ugovor? Kada bi morao da analiziraš...?*

BOGDANOVIĆ: Dinamika, način pripovedanja, izraz figura. Mislim da možeš da gledaš moje strane bez teksta i da znaš o čemu se radi.

PRESSING: *Ima li stvari gde osećaš da nisi onoliko jak koliko bi želeo da budeš, i ako ih ima, koje su?*

BOGDANOVIĆ: Sve. Uključujući i ovo gore navedeno.

PRESSING: *Živiš u Evropi a radiš na američkom strip tržištu - kakvo je tvoje mišljenje o francuskom i italijanskom tržištu, da li imaš interesovanja da se u budućnosti oprobaš i na njima? Zašto?*

BOGDANOVIĆ: Ne znam baš puno o tim tržištima jer prosto nisam odrastao sa tim stripovima. Čujem da imaju labavije rokove u Evropi. Šest meseci do godinu dana za jedan strip zvuči lepo. Ne bih se bunio. Kod francuskog stripa mi se sviđa i to što je žanrovski raznovrsniji od američkog gde ipak dominiraju superheroi. Ja volim da crtam te junake ali ne bih hteo da provedem ceo život crtajući samo jedan žanr. Dakle, ako ikada budem nešto radio u Evropi, to će najverovatnije biti za Francuze.

PRESSING: *Mi smo ovde odrastali na nekoj jeđinstvenoj mešavini italijanskog, španskog, francuskog i američkog stripa? Na kojim stripovima si ti odrastao?*

BOGDANOVIĆ: 90% „Marvel“, 5% „DC“, 5% sve ostalo što sam mogao da nađem.

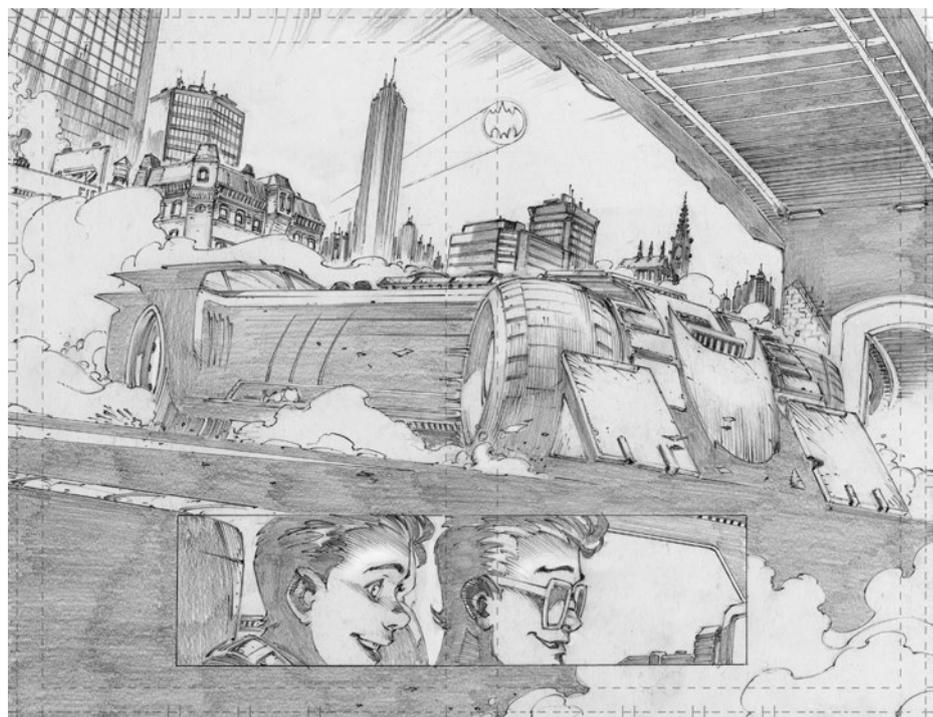
PRESSING: *Prošle godine si bio na Striporami, svom prvom srip festivalu na ovim prostorima (koliko sam bar ja upoznat). Koliko se razlikuju domaći strip festivali od onih stranih, da li je razlika samo u količini uloženog novca, ili postoji i konceptijska razlika?*

BOGDANOVIĆ: Pravo da ti kažem, nisam još toliko ni bio na stranim festivalima osim u Nemačkoj i Švajcarskoj. Koliko mogu da procenim razlika je, naravno, pogotovo u novcu i infrastrukturi, ali nije ni da festivali na Zapadu baš plivaju u parama. Svi oni muku muče da se finansiraju. Onda treba naći publiku. Mislim da je bila odlična ideja da se Striporama poveže sa Nišvil Festivalom koji već ima veliki broj posetilaca. Na Zapadu rade slično tako što na festivalima uvek bude veliki deo za filmove, serije, video igre, kospelere a uz to se onda promovira i strip. Teško je organizovati isključivo festival stripa jer je malo ljudi koji ga prate. Nije nemoguće, ali lakše je kad se nudi u paketu.

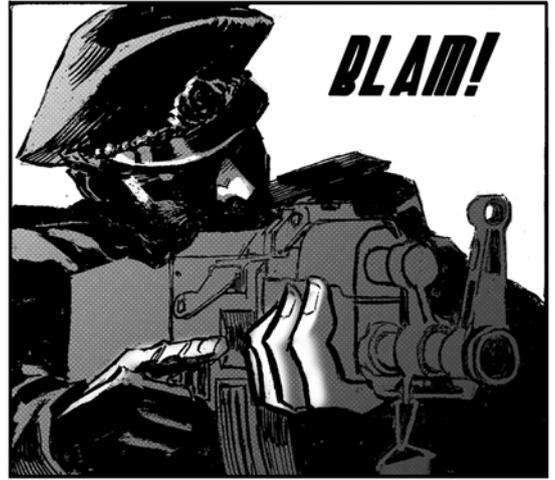
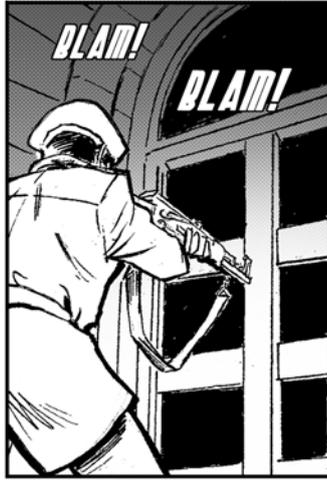
PRESSING: *Koji bi savet dao mladom, perspektivnom crtaču koji pokušava da se probije na, recimo, američkom tržištu?*

BOGDANOVIĆ: Da uvek radi na sebi, da prihvati i traži kritiku, da se poveže sa drugim crtačima i urednicima preko socijalnih mreža, da kači svoje radove na internetu da ih ljudi vide, da bude u toku šta se dešava u svetu stripa, da krene od manjih izdavača ili da izda svoj strip (može i digitalni), da zna engleski, da se drži rokova i radi odgovorno, da saraduje sa urednicima i autorima i da bude prijatan u komunikaciji. Verovatno sam zaboravio nešto važno, ali to je barem neki početak. ■

Razgovarao: Marko STOJANOVIĆ
mart 2019. godine

SOFIA
BULGARIA 1984

AJDE! NE BI
TREBALO DA SU
DALEKO ODMAKLE. OVO IM
JE NAJLAKSI PUT DO
PARKINGA!

OBRATI PAZNJU I
ČUVAJ LEĐA!

CRACK!

EJ!

WHUDD!

WHUDD!

HAJDEMO, NAĐA!
NEMAMO PLINO
VREMENA.

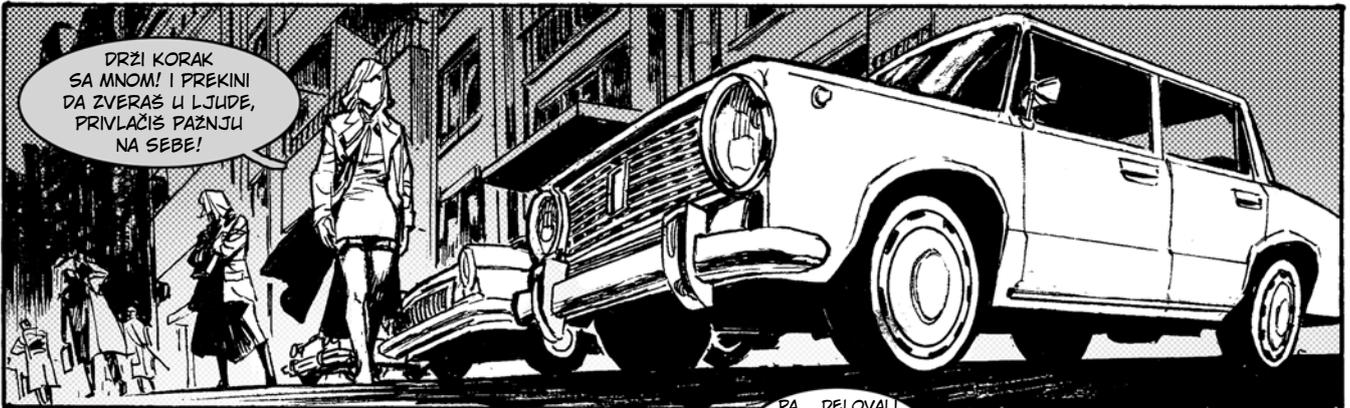
KAPETANE STOJČEV, BRITANSKI AGENT I IZDAJNIK IDU KA SEVERU. IZGLEDA DA JE ŠIFROVANA PORUKA KOJU SMO DOBILI IZ BERLINA BILA VERODOSTOJNA.

JOŠ LIVEK NEPOZNAT. AGENT JE ELIMINISAO ŠESTORICU NAŠIH. AKO JE VEROVATI ŠIFROVANOJ PORUCI - NA PUTU SU KA ŽELEZNIČKOJ STANICI KOJA JE MOGUĆE MESTO ZA EKSTRAKCIJU.

IDENTITET IZDAJNIKA?

ODLIČNO... NASTAVITE PO PLANU!

DRŽI KORAK SA MNOM! I PREKINI DA ZVERAŠ U LJUDE, PRIVLAČIS PAŽNJU NA SEBE!

MISLIM DA ME JE ONAJ ČOVEK PREPOZNAO.

TVOJ DOSIJE JE STROGO ČUVANA TAJNA. SAMO TRI ČOVEKA U LONDONU ZNAJU ZA TVOJE POSTOJANJE. TO DA NEKO ODAVDE ZNA ZA TEBE I TVOJ PRAVI IDENTITET JE PROSTO NEMOGUĆE.

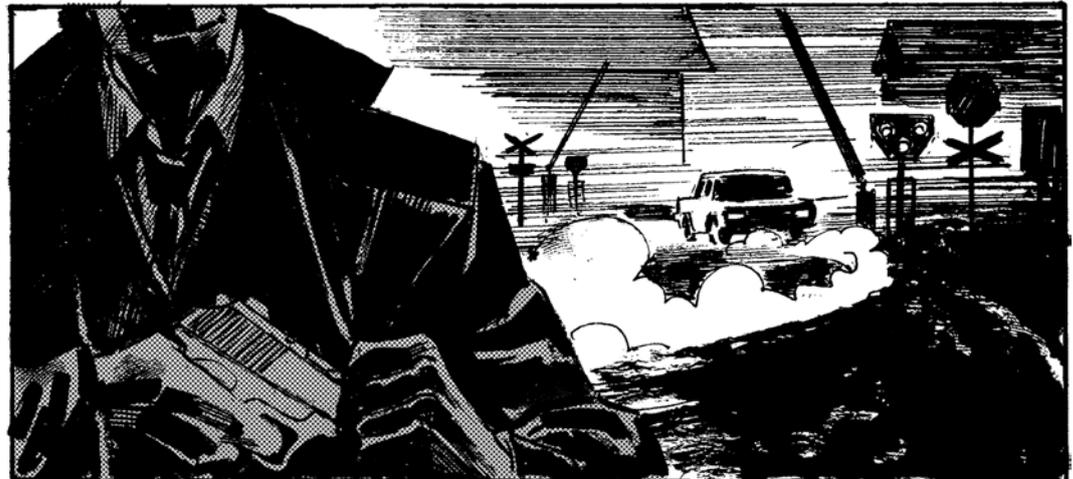
PA... DELOVALI SU KAO DA SU PRIKLONO UPLUĆENI U TVOJ IDENTITET.

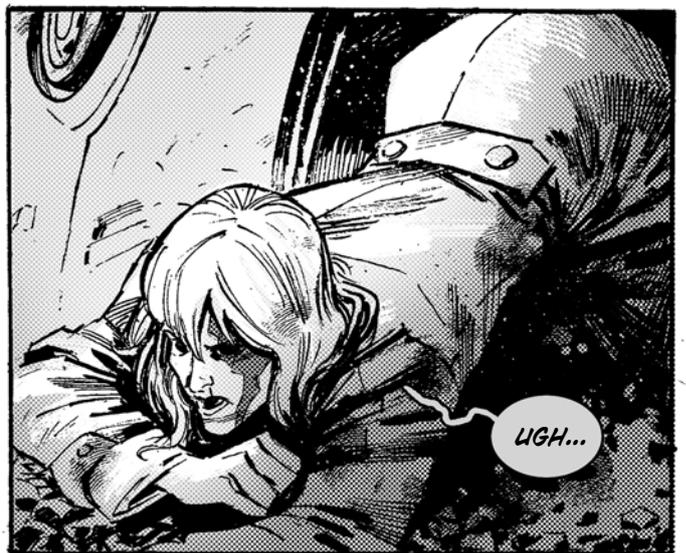
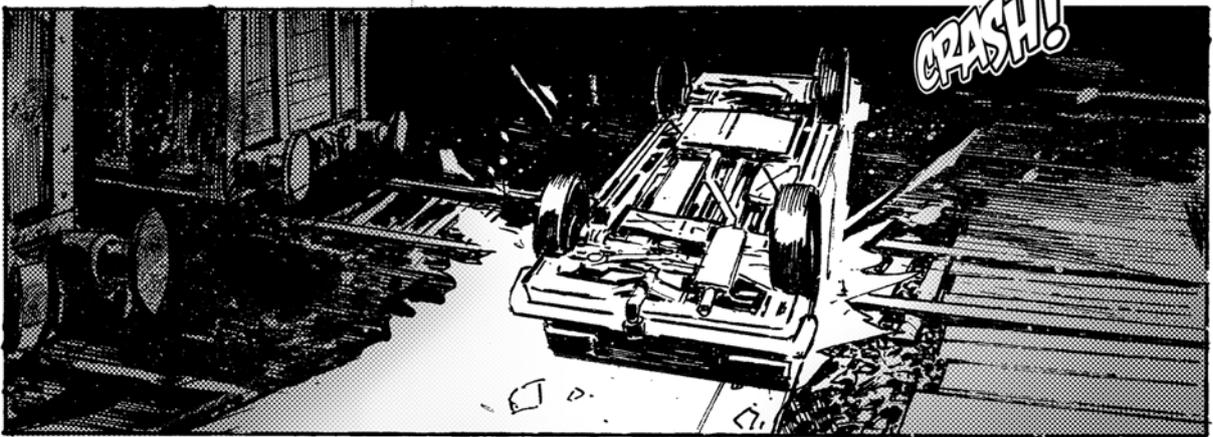
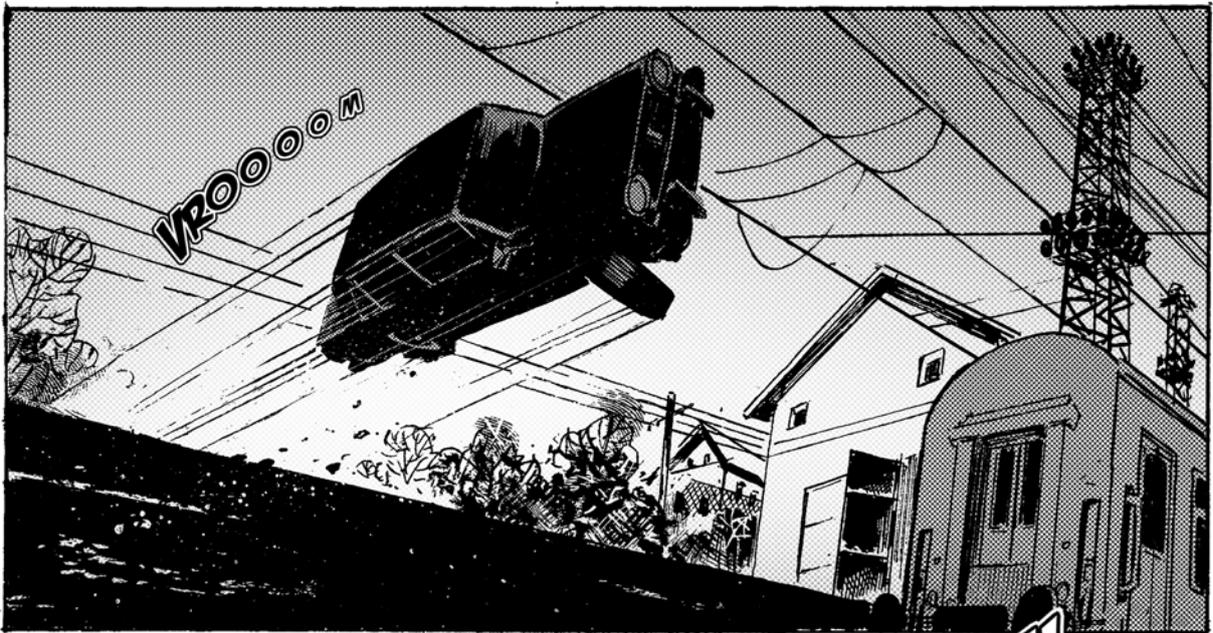

BOŽE MOJ!

PAZI!

BLAM!
BLAM!

...AGENTE
BROTON...

PERIMETAR JE
ZATVOREN. ZNAMO ZA
TVOJ PLAN ZA EKSTRAKCIJU
I GLAVNA ŽELEZNIČKA STANICA
VIŠE NIJE U OPTICAJU. JEDINO
ŠTO TI OSTAJE JESTE DA
PRODEŠ PRUGU I DODEŠ
DO INDUSTRIJSKE
ZONE...

DA.

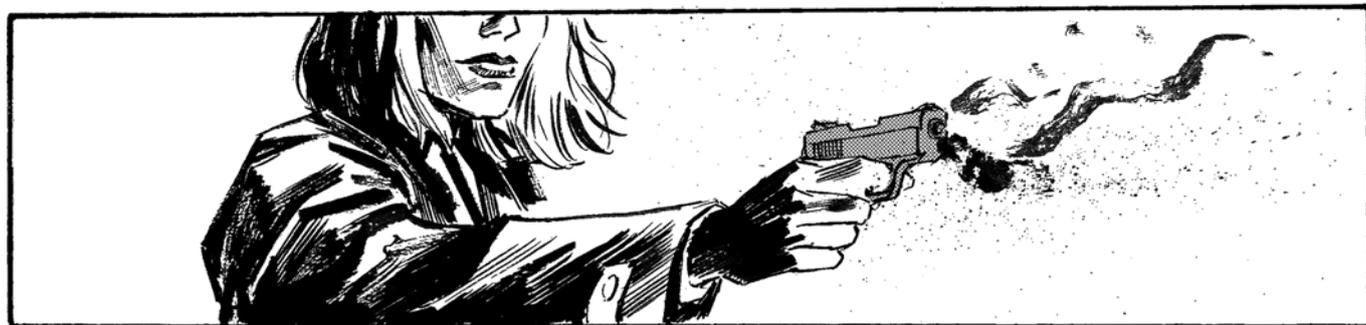
...UKRADEŠ AUTO I
ODEŠ DO SLEDEĆE
STANICE.

A SAD
PUCAJ!

BLAM!

...KREĆI!

LONDON

JEDAN OD DOKUMENATA KOJE SAM USPELA DA UGRABIM JE SPISAK SVIH PRIMLJENIH POZIVA, PISAMA I KRIPTOGRAMA. MISLILA SAM DA NEŠTO OD PRILOŽENOG SADRŽI IME KRTICE. KOPALA SAM PO PRETHODNIM KORESPONDENCIJAMA I U ZADNJA ČETIRI PISMA SE JEDNA REČ JAVILA NEKOLIKO PUTA. DA LI TI REČ "TORBA" NEŠTO ZNAČI?

NE BAŠ.

...BIO JE DOBAR ČOVEK...
NAJLO.

DA.

ONI...
VEROVATNO ĆE
GA UBITI ZBOG
OVOGA.

VEROVATNO.

POSTANE LI
IKAD LAKŠE?

IZDATI ONOG
KOG VOLIŠ?

NE.

END

Predrag **IKONIĆ** Peđa **SLAVNI**

Mirko **ZULIĆ**

Stipe **KALAJŽIĆ**

STIPE

BRAĆA NA DVA KOTAČA

„Crna Fustanela“ (Christos Stampoulis, Giorgos Tsakirellis, „in-k situ Comix“, 2015)

Ikonoklastično, metatekstualno i besramno grčko

U marginalnim kulturama uvek postoji sklonost ka imitiranju forme jačih kulturnih agenasa. Ovo može da ode dotle da se izbacuju bilo koji aspekti specifično vezani za pomenute kulture kao da su sramni balast. U stripovima, koji su već marginalizovani vid umetnosti, ova opasnost se udvostručava i često nam ostaju plitke superjunačke priče vezane za jedno od raznolikih tropova, problematičnih poprivajanja japanskih izveštačenosti ili generičnih i sterilnih avanturističkih klišeja. U ovom kontekstu, strip kao „Crna Fustanela“ Kristosa Stampulisa jedno je zapanjujuće prisustvo. Ne samo zato što je ovo delo besramno grčko, već zato što koristi tarantinovijanski melanž uticaja da govori o kulturnom (i bukvalnom) imperijalizmu koji okružuje njegovo postojanje, dok pokušava da ispriča priču o Grčkom ratu za nezavisnost putem ultra-nasilne i preterano seksualizovane farse.

Strip počinje eminentno balkanskom sekvencom gde ovčar sedi sam na vrhu brda, koristeći svoju frulu da putem muzike sublimira koje god egzistencijalno breme da mu je trenutno na duši. Odeven u narodnu nošnju spokojan je i u zajedništvu s prirodom. Ali njegova tišina, i estetsko jedinstvo stripa je uznemireno tako što njegov prijatelj projuri toliko brzo da ostavlja oblak prašine za sobom, jako slično onome što se nalazi u pojedinim akcionim mangama, upozoravajući Crnu Fustanelu da je njegovu dragu, ovcu Mairovulitis, kidnapovao turski plemić Poje-beg. Nakon smaknuća efendije majstorskim mačevanjem, Crna Fustanela saznaje da ga je neko preduhitrio na putu do pobeđe i da je njegova ljubljena nestala bez traga.

Do tog trenutka, priča se pokazuje kao tek nasilna interpretacija narodne bajke. Ali postoji tu još nešto ispod površine. Čak i dinamični način na koji Fustanela ubija Poje-bega i njegove sužnje najavljuje grandioznu metafiktivnu avanturu kroz to kako akciona sekvenca zajmi tropove iz samurajske i vestern fantastike. Ovde već kipti bosanski lonac uticaja. Stampulis je omeđen mangom, ali njegov prilaz teško da je poklonički. On radije, poput „Poslednjeg čoveka“ Bastiana Vivesa, Đanisa Milonođanisa ili Džejka Vajata, jasno sintetiše lični stil i pripovedačke senzibilitete sa tehnikama razvijenim u mangama radi jakog, vezivog načina predstave i pričanja priče u stripu. Linija mu je tanka, gotovo nepromenljiva i više naglašava oblik no što vaju formu. Umesto renderinga koristi različite tonove sive da detaljnije po svojim crtežima bez pretrpavanjem istih dodatnim šrafurama i linijama. Ova neformal-

nost dovodi do hitrih i zapanjujućih akcionih scena, ekspresivnih dvobojna u vikanju, ali što je bitnije dovoljno je savitljiva da spreči vazda-rastući broj namernih anahronizama da rasture strip u paramparčad... Što je rizik prisutan na svakom koraku, pošto priča sve više postaje ikonoklastična, esejistična i metatekstualna.

Nanovo otpočevši potragu za Mairovulitis, Fustanela stiže na raskrnicu gde, kako tipično bajke idu, sreće Vrlinu i Porok utelovljene u dve žene. Jedna potpuno odevena u tradicionalnu odeždu koja stoji čvrsta i ukočena, druga obučena u providnu svilu i istočnjačke dragulje, sa telom na izvolte. Junaku predstoji simboličan izbor između njih dve. Umesto toga on ih obe siluje i krađe im lične predmete kada odbiju da mu pomažu u daljoj potrazi. Ovo je uznemirujuće, ali pokazuje da ova priča, i samim tim grčka priča, nije ona koja se bavi izborom između dobrog i lošeg, već moći koja se poseduje i zlostavlja.

U sledećoj sceni, jamačno nejunački glavni lik sreće tri veštice, pre Šekspirove nego drevne Hekate, koje mu nude viziju putem prenaplašenog džointa. Ovde saznajemo o rađanju Grčke kao moderne nacije, mešanje i političke muke između stranih sila i borba peloponeske pobunjeničke vojske da ustanovi vladu. Scena takođe započinje polemiku o samoj zamisli nacije kakva je propagirana od Francuske revolucije pa nadalje. Fustanela je svestan da Grčku naseljavaju brojni narodi, etničke grupe i veroispovesti i da bi nazivanje istih „Grcima“, moglo da stvori pokoji problem.

U drugom nizu događaja Fustanela naleće na admiralske brodove tri flote koje dolaze da „oslobode“ Grčku od vladavine Osmanlija. Jednu sačinjavaju Britanci, prikazani kao različiti mapetovci, i uz koje ide grčki političar Aleksandros Mavrokordatos koga baš i ne interesuje jedinstvo i nezavisnost, samo potreba za moći. Drugu čine Francuzi koji jednostavno žele da se trpaju tamo gde su Britanci zbog ljubomore, ne da bi širili revolucionarne ideje. Na kraju, rusku flotu predvodi pohotljivi patrijarh tvrdeći da želi pomoći pravoslavnoj braći, ali koji uistinu samo želi da iskoristi priliku i „gricne“, malo od Osmanlija pre no što ih Britanci i Francuzi skroz prožderu. Videvši tobožnje spasitelje, Fustanela shvata da je jedini način Grčkoj da preživi cela, taj da revolucionarna vojska i Egipćani-Osmanlije sklope mir.

Ovaj strip nije baš lak za tumačenje i premda njegov trud da edukuje sigurno nije uzaludan, u njegovom razumevanju jako pomaže barem letimično znanje moderne grčke istorije i kulture. On i pored toga uspeva da bude informativan, čak na trenutke problematičan, i veoma zabavan zahvaljujući autorovoj kontroli vizuelnog jezika stripa. ■

Alin RAUČOJU

Prevod: Ivan VELJKOVIĆ

„Čuvari zaboravljenog vremena“

(Mirolav Marić, Vujadin Radovanović; „Darkwood“, 2012)

Čuvanje zaborava i vremena

Na granici između magične realnosti i objektivne fikcije, smešta se fabula „Čuvara zaboravljenog vremena“. Tehnika koja ostavlja čitaoca bez daha, ali i priča koja otvara brojne teme, više su nego dovoljna preporuka, same za sebe. Ipak, „Čuvari“ su i mnogo više od toga. Oni su i divan primer dijalektike sveta, a kao takvi, sadrže veliki značaj za savremeni strip. Kvalitet je neosporan, a sagledava se u ispravnoj meri. Mera je to što odvaja naturalizam od prostakluka, erotiku od pornografije, jednostavnost od zabludalosti i još mnogo toga. Upravo u tome i leži smisao „Čuvara zaboravljenog vremena“.

Na prvo čitanje, dok autor uvodi čitaoca u priču, prvih par poglavlja deluje kao par potpu-

no odvojenih priča. Odvojivši narativne tokove na samom početku stripa, autor postiže osećaj čitalačke impresije prividnom geštalt strukturu. Ipak, kako vreme unutar stripa teče, sve je snažnija kohezija narativnih tokova, koji se do kraja dela utapaju u jedinstvenu celinu. Ono što se na početku dela čini kao nespojiva priča o ribarskom selu i letećem gradu, do kraja stripa postaje neodoljivo svedočenje o sudbinama pojedinaca i čitavih civilizacija. Naravno, svako u delu može pronaći ono što sam traži, a „Čuvari zaboravljenog vremena“ upravo to i nude.

Zaboravljeni i od mene samog, ležali su na polici mesecima. A onda, bum! Eureka faza! Sačinjava ih priča o odnosu dve civilizacije, sagledanom kroz dva ugla istog vremena. S jedne strane, priča prati sunovrat jedne napredne civilizacije, lebdećeg grada i njegovih stanovnika, lovaca i vojne elite. Priča o bolu oca za stradanim sinom, ali i pohlepi za vlašću jednog ratnog vođe, svakako je snažna tema. U centru svega je nesigurnost i previranje, koje se vidi na svakom koraku. Svako može da bude zatvoren

na nekoj zaturenoj terasi koja gleda na ambis i „daleke lepe horizonte“, ali i da „slučajno padne sa bedema“, kako se to dešava onima, koji misle da svojom sposobnošću zaslužuju mesto među svojim komandantima. Sa druge strane, dole, u dnu visoravni, živi civilizacija ribara. Iako dele drugi kraj istog prostora, ali i isto vreme, ribari žive jednostavnim i iskrenim životima, koje tehnologija nije obuzela, i koji se svode na suživot sa prirodom. Veruju u legende, kolektivni strah i strahopoštovanje prema šumskom duhu, za koga će se ispostaviti da baš i nije toliko zastrašujuć, koliko se, iz usta ribara, čini. Ipak, i ova civilizacija jeste kolevka priče sa sličnom tematikom. Odnos brižnog oca, vođe plemena, i njegove ćerke, željne avanture, medijum je za brojna otvaranja fabulativnog toka ka raznim motivima. Naime, i u plemenu vlada surova borba za vlast, i snažan utisak ostavlja činjenica da čak i u tako organizovanom društvu postoji želja za vlašću, koja dalje vodi u stvaranje zavera i razmene teških reči između ljudi na vrhu.

No, prava bura počinje tek onda, kada ove dve civilizacije, ispunjavajući obavezu razmene, kao i svake godine, dođu u kontakt. Iskoristivši razmenu za sticanje vlasti, par negativaca će uspjeti da razore čitavu civilizaciju, u goloj želji za sticanje energije. Energija, koja je u ovom slučaju ekvivalent moći, dovešće do pada dveju civilizacija, jedne – koja doživljava svoj sunovrat u vidu snažnog razaranja, i druge – koja biva potčinjena moći energije. No, naravno, do brota ipak pokazuje snažan potencijal da spasi svet, pa čak i u ovakvoj situaciji rasplet pokazuje simbiozu dveju civilizacija, koje uče šta je sklad, mera i mir. Na samom kraju, vraćamo se glavnim likovima, koji su još uvek tu, nakon snažnog sudara svetova, ali u novom uglu porodičnog mira, u jednom novom društvu. Ipak, željni su novih avantura i konačnog obračuna sa negativcima koji se, gle čuda, uvek izvuku. To pokazuje i veliki talenat autora, jer se radnja ovdje završava tako, da pruža šansu ka sopstvenom nastavku i prosto mami na razmišljanje o produžetku priče. I to je, uostalom, samo jedan od brojnih kvaliteta kojima raspolažu „Čuvari zaboravljenog vremena“.

Čitav strip jeste snažan dijalektički prikaz prirode čoveka i snažne volje koja u njemu postoji, kada je fenomen moći u pitanju. Sa namerom ili bez nje, prožima se i varijanta odgovora na pitaje daljeg razvoja tehnologije i otuđivanja pojedinaca, a, kako to fabula uređuje, napredak društvene svesti na mnogo je višem stepenu u primitivnijoj zajednici, koja

na kraju u svoje krilo prima i preživjele iz letećeg grada, nakon što se ovaj sruši. Radi se, dakle, o sukobu otuđenosti i samoživnosti onih koji žive u gradu tehnologije, čija je jedina zabava da se klade na račun uspešnosti nećijih prelaska preko konopca koji visi iznad ambisa, s jedne strane, i velikodušne prirode onih koji čitav svoj život posvećuju pecanju i vađenju malih kuglica punih energije, za koje, paradoksalno, teško da znaju i čemu konkretno služe.

Ipak, sam strip „Čuvari zaboravljenog vremena“ nije obična frigidna filozofska rasprava. Objektivno gledano, to je ponajmanje. Kroz čitavo se delo prožimaju scene akcije i avanture, nasilja i ljubavi, erosa i tanatosa... Napeti manir samih autora, ali i vešto osmišljena priča, umeju da u mnogo situacija podignu adrenalin na visok stepen, i izazovu kod čitaoca glad za daljim čitanjem, kako bi se što pre razrešile konfliktne tačke u samom delu. „Čuvari zaboravljenog vremena“ nisu, dakle, strip koji se oteže, za koji treba vreme da se pojmi i demistifikuje. Naprotiv, radi se o stripu koji se guta u jednom dahu, i čiji je možda najveći kvalitet upravo u tome, da složene zamisli i ideje koje čuče iza samog dela prelaze na papir na vrlo originalan, maštovit i razumljiv način. U „Čuvarima“ nema mistifikovanja i nejasnoća, sve je dorečeno, ali ne i zapečaćeno. Puno je prostora u stripu, koji pružaju dobar medijum za nastavak fabule.

Koliko god da se čini da je strip danas sveden na neubedljive junake u okolnostima koja postaju opšta mesta, postoje autori i njihova dela

koja pokazuju da to nema puno smisla. Upravo jedan takav strip jesu i „Čuvari zaboravljenog vremena“. Na granici mogućeg i nemogućeg, kao i realnog i nadrealnog, smeštena je priča o fundamentalnim vrednostima u samom čoveku i njegovoj interakciji sa društvom. Ipak, sve je to izvedeno pažljivo i proračunato, tako da može da zadobije publiku dopadljivim stilom. Sve u svemu, radi se svakako o jednom od onih stripova koje se i te kako isplati pročitati. ■

Luka STOJANOVIĆ

„Kratka istorija bugarskog stripa“

(Anton Stajkov, „Kibea“, 2013)

Hronika zaboravljene prošlosti

Istorija stripa čini neizostavni deo kulturne istorije jednog naroda i države. Istorija bugarskog stripa imala je svoje uspone i padove, ali svakako se ne može reći da je kratka ili siromašna. Zapravo, jedna od najvećih slabosti „devete umetnosti“ u susednoj Bugarskoj bio je nedostatak sistematizacije, kvalitetne analize i klasifikacije strip scene. Anton Stajkov je svojom knjigom „Kratka istorija bugarskog stripa“ upravo pokušao da ukloni ovaj nedostatak. Osim u ulozi istraživačkog novinara, Stajkov je ovom poduhvatu pristupio i kao pasionirani kolekcionar i čitalac, ali i čovek koji dugo godina predano radi na popularizaciji i revitalizaciji stripa u Bugarskoj.

„Kratka istorija bugarskog stripa“ po prvi put mapira i sistematizuje istoriju i razvoj devete umetnosti u Bugarskoj, hronološki prikazujući njen istorijat u širokom vremenskom okviru, od kraja 19. pa do početka 21. veka.

Istorija stripa u Bugarskoj započinje gotovo u isto vreme kao i istorija stripa u Evropi, dakle krajem 19. veka, ili tačnije 1878. godine. Iako se tadašnje ilustracije teško mogu nazvati „stripom“, one svakako čine njegovu preteču i najavu kasnijeg razvoja. Prvi strip kaiševi nastajali su pod uticajem evropskog satiričnog stripa tog doba. Usledio je period edukativnog stripa posvećenog deci. Bile su to „priče u slikama“ i popularne „priče bez reči“, u čijim su praznim oblačićima deca osmišljavala i upisivala tekst. Bugarski strip doživljava svoje prvo zlatno doba, razvoj i procvat početkom 40-ih godina prošlog veka, tačnije u vreme Drugog svetskog rata! Tada se u Bugarskoj otkupljuju prava i objavljuje nekoliko Diznijevih junaka. Nakon rata, komunistička vlast nije odmah blagonaklono gledala na ovu vrstu

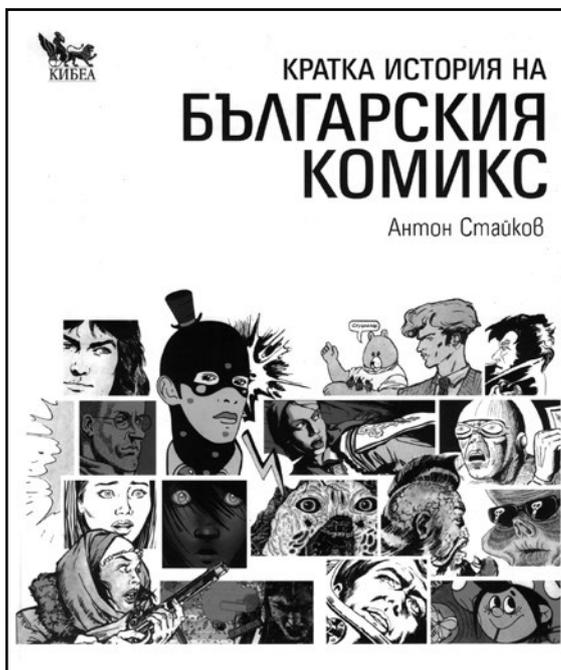
umetnosti, pa je, logično, usledio period stagnacije. Strip se pretežno pretvara u propagandno sredstvo. Svoje drugo zlatno doba i vrhunac strip u Bugarskoj postiže 80-ih godina prošlog veka (period 1979-1992.) sa pojavom strip časopisa „Kosmos“, „Čuden svjat“ i pre svega „Duga“, koja je ujedno i najuspešniji strip poduhvat i serijal kod suseda. Tih godina ovi časopisi su prodati u više od 10 miliona primeraka. Devedesetih godina sledi period nove stagnacije, nekoliko izdanja ne odmiču dalje od svog prvog broja. Početkom novog veka „Duga“ opet oživljava na krilima nostalgije, a nekoliko bugarskih autora počinje da radi za renomirane svetske izdavače. Autori stare „Duge“ okupljaju se i pokreću zajedničke projekte, u Bugarskoj stasava nova generacija uspešnih i talentovanih strip autora.

Na gotovo 240 strana i uz pomoć više od 700 ilustracija, Stajkovljeva hronologija nudi nam priču o autorima, njihovim junacima, stilovima crtanja i pisanja, estetskim motivima, vremenima u kojima su živeći i stvarali, priču o manje i više uspešnim izdanjima, uticaju kulture, politike i cenzure na strip...

Stajkov sistematski i detaljno pristupa prikazu stvaranja i evolucije stripa u Bugarskoj, dajući nemali doprinos ne samo istoriji stripa, već i istoriji kulture u Bugarskoj, na Balkanu, pa i u Evropi. Sporadična i epizodna istraživanja strip scene u Bugarskoj nisu bila dovoljna da se da odgovor na pitanje „Da li postoji nacionalna škola stripa u Bugarskoj?“ Predstavljajući više od 400 autora i njihova dela, Stajkov nudi odgovor i na ovo pitanje.

Stajkovljeva istorija odmah je nametnula sebe kao nezaobilazno štivo za svakoga ko se interesuje za ili voli strip u Bugarskoj. Ova hronika bezmalo zaboravljene prošlosti, zajedno sa Prvom nacionalnom izložbom bugarskog stripa koja je otvorena gotovo u isto vreme, dale su polet velikom broju bugarskih autora i izdavača i – po rečima samog Stajkova – vratile dostojanstvo bugarskom stripu! ■

Marjan MILANOV

„Do pakla i nazad“ (Marko Stojanović, Dražen Kovačević, Mijat Mijatović, Milan Drča, Milorad Vicanović Maza, Leonid Pilipović, Sabahudin Muranović Muran, Dragan Stokić Rajački, Dušan Božić i drugi; Narodno pozorište timočke krajine - centar za kulturu „Zoran Radmilović“, Udruženje ljubitelja stripa i pisane reči „Nikola Mitrović Kokan“, 2018)

Priča nad pričama

Kada ponovo bacim pogled na redove koje sam ovde ispisao, nemam problem da priznam kako je lako reći da odišu patetikom. Dodavola, da je tekst tuđi, prvi bih se javio da na to nevinno skrenem pažnju. Opet, srpski jezik ima još nekoliko reči koje počinju na slovo p, a jedna od njih je ponos. To je ono o čemu sam hteo da pišem kada sam se povodom strip albuma „Do pakla i nazad“ dohvatio tastature, to je ono o čemu je ovde reč, bez obzira na to do koje mere su moje namere sprovedene u delo. Ovo je priča o razlozima za ponos. Ovo je priča o Džinovima.

A taj ponos smo platili pošteno. Platili smo ga krvlju, suzama i životima. Platili smo ga čuvarima rajskih kapija do poslednje duše i ostavili bogat bakšiš. Kada je došlo vreme da se sedne i svedu računi, mnogo toga nam je falilo te hiljadu devetsto osamnaeste godine, ali razloga za ponos smo imali na pretek. To nam niko nije mogao oduzeti. Niti se usuđivao da pokuša tako nešto, kad smo kod toga.

Sto godina kasnije, jubilara godišnjica pobe u Prvom svetskom ratu kod nas je prošla gotovo neopaženo. Dve hiljade osamnaesta je prohujala, ali njen vetar nas je nekako više uspravio, umesto da nas razbudi, da nas podstakne da na dostojniji način obeležimo to što ona predstavlja. Kao da smo ostali bez snage da se ponosimo svojom istorijom. Galije, i obične i carske, plovile su nad Plavom grobnicom bez zaustavljanja. Memoari Živojina Mišića ostali su ne samo nedovršeni, nego i neobjavljeni, iako je ovo bila odlična prilika za novo izdanje. Predačko ordenje je nastavilo da sakuplja prašinu u zaboravljenim budžacima, umesto da očišćeno sija na svetlosti dana.

Kažu da ih je nekad pod srpskim nebom bilo više nego onih pravih zvezda, što vise gore na nebu. Karadžorđevih zvezda. Zašto je danas tako teško naći jednu jedinu?

Srećom, ako se Vlasi nisu dosetili, deveta umetnost jeste. Tokom godine smo dobili nekoliko domaćih strip albuma na temu Velikog rata. Jedan od njih iznedrili su Marko Stojanović, među domaćim ljubiteljima stripa najpoznati-

ji po dugovečnom epskofantastičnom serijalu „Vekovnici“ i njegova horda neprebrojnih crtača. Da sam iskreni vernik, verovatno bih našao tušta i tma simbolike što se baš autor „Vekovnika“ dohvatio rada na stripu koji pokušava da na dostojan način obeleži vek pobe u Velikom ratu. Kao skeptik, priznajem da nad zemljom i pod nebesima još ima mnogo toga što ume da me začudi.

Ahem. Da se vratimo u dve hiljade osamnaestu godinu. U kojoj je Marko Stojanović, pisac albuma „Do pakla i nazad“, već iskusni scenarista koji pod pojasmom ima dvocifren broj objavljenih stripova, poznat po tome što svoje priče voli da cepka na manje, precizno odmerene celine, baš kao što vešt mesar ume da komad slanine izreže na desetine savršenih gotovo istovetnih parčića. Ponekad mu ta igra tako dobro pođe od ruke da neumešno čitalac ni ne primeti da su svi ti delići tek deo jedne veće priče. U „Do pakla i nazad“ te opasnosti nema, veće su šanse da, nošeni bujicom glavnog toka pripovesti, od njenog početka u danima pre Sarajeva do kraja koji seže u vreme nakon Soluna, i ne primetite da se sastoji od niza pojedinačnih skaski koje se savršeno sklupaju u jednu da bi združene ispričevale priču o Našem Velikom ratu. Našu priču o nadi, strahu, slavi, gorčini, pomirenju, porazu, pomoru, smrti, vaskrsenju, poletu, pobeđi. Ponosu.

Tako ćete još dok Gavrilo Princip bude povlačio „Okidač“ shvatiti da tog Vidovdana u Sarajevu nije ubijen samo Franc Ferdinand, već... Mnogo više. Požurićete za mobilisanom srpskom vojskom preko „Polja“ koja su već natopljena krvlju prvih žrtava Velikog rata i sustići je u „Maršu na Drinu“, taman na vreme da prisustvujete danima slave na Ceru i Koluvari. Prisustvovaćete u „Odrani“ trenucima u kojima se vojnici žrtvovani za Beograd mire sa svojom sudbinom, ako već ne mogu sa govorom Dragutina Gavrilovića. Osetićete u albanskim vrletima onu najgoru vrstu užasa, užasa koji pogodi svakog muškarca i ženu kada shvati da je nemoćan da pobeđi izazov koji nosi odgovornost za „Druge“. Gledaćete Radomira Putnika kako u stripu plače za „Grobovima“ znanih i neznanih junaka, kada mu već takav luksuz nije bio dozvoljen u stvarnosti. Naučićete ponovo šta je to bilo „Čojstvo“. Uz pomoć „Cokule i potkovice“, pregazićete put od Srbije do Krfa, i vratiti se nazad. Slomićete se, kada nakon konačne pobeđe, prepoznate korene svih naših budućih poraza u šapatu preživelog vojnika - „Eh, da sam mrtav“. I sve ćete to naći ovde i u

„Milutinovom dnevniku“.

Bili su Džinovi, ti naši preci. Džinovi. Zar nije čudno što su izgledali kao obični ljudi, i što su krvarili i umirali kao obični ljudi? Zar nije pomalo tužno što smo mi samo obični ljudi? Postoji bezbroj načina da se ova priča ispriča na pogrešan način. Ne znam koliko je pravih načina za njeno pripovedanje. Ali ovo je jedan od njih.

Šta reći o crtačima? Šta reći o Milanu Drči, Leonidu Pilipoviću, Srđanu Todoroviću, Muranu, Mazi i ostalima? Svako od njih ima snažan, jedinstven glas, ali ovaj ep su ispevali u horu, baš onako kako je moralo biti. Zahvaljujući njima, na tablama ovog stripa oživele su još jednom vojnici više od jednog veka stari. Užasi bojišta i ratnih bolnica postali realni. Smeh osuđenih spremnih da umru za koji sekund gromoglasan. Albanska zima hladnija od svake koju smo doživeli. Suza Radomira Putnika preteška. Pobeđe od svakog poraza gorča. Malo je reći da su dostojno odgovorili izazovu koji je pred njih stavio ovaj strip. Više od toga ne umem da kažem.

„Do pakla i nazad“. Hah! Od kad je devete umetnosti, stotine imaginarnih junaka putovalo je do pakla na hiljadama stripovskih stranica. Ovo je priča o ljudima od krvi i mesa koji su u stvarnosti prešli taj put. U oba pravca. Bili su Džinovi, ti naši preci. Gotovo sve možemo zaboraviti, ali to ne bismo trebali nikada. Hvala im. ■ **Vladimir MILOŠEVIĆ**

„Vekovnici“ 10: „Baron i teror“ (Marko Stojanović, Stevan Subić, Bojan Vukić, Borislav Maljenović, Bojan Debenak, Mijat Mijatović, Ivan Šainović; samostalno izdanje, 2019)

Laža i reciklaža mita

Hipotetička načela

Svejedno da li je mačka crna ili bela ako svakoj o repu vise naše upitanosti. Pošto budućnost poput lukave kurve izmiče - nama, a prah, pepeo i perje prošlosti - metli zaborava, prinuđeni smo na stalno (pokajničko? pokloničko?) vraćanje unazad. U redu je da prošlost, tu senilnu vešticu čudnovatih skaski, kad nam već nema druge - posećujemo. Samo, poslušajmo Umberta Eka i to činimo uvek sa ironijom, a nikad nevinom.

„Šta bi bilo kad bi bilo?“, ne pitaju se više samo pogruženi gubitnici već i ozbiljni (sic!) istoričari. Da Anuška nije prosula ulje, da li bi bilo manje đavoljijada i kobnih jaja? Smeju li braća Dalton na braću Juzgovice? Ne bi li Kekec, nad kofom tek pomuženog alpskog mleka, obrlatio Hajdi? Kome bi Miloš Veliki, na otvaranju auto-puta, rekao: „Činiš 'voliko, a kradeš onoliko?“ I, koga bi Marko Kraljević lakše savladao - Supermena ili Superhika?

Otimači izgubljenih vekova

Čak i posao sa mrtvačkim sanducima, po svemu pouzdan i isplativ, propašće ako ljudi prestanu umirati. Za vratom takvih besmrtnika diše (i piše) Marko Stojanović, strip scenarista kome je, iako živi u Leskovcu, ceo stripovski svet široka čaršija. Sa „Vekovnicima“ se, praćen čitalačkim bodrenjima, preganja po gudurama istorije punim „aljkavo prikrivenih zločina i licemernih obmana“.

Alibaba ima 40 razbojnika, dok Stojanović mobilise pet puta više, naoružanih olovkom, perom i neporecivim (a umetnički izrecivim) talentom. Na pohod kroz deseti album serijala, nazvan „Baron i teror“ vodi sedmoricu najopakijih crtača, spremnih da se bore do poslednje kapi tuša. S obzirom da autor ovih redaka muku muči i sa crtanjem Čiča Gliše, izostaće vrednosni sud. Kad promenite način grizenja, kao da probate novo jelo, tako da ovde imamo Marka u sapstvenom sosu, a na sedam načina, što obećava stripadžijski gurmanluk.

Akcionni plan Fočić-Mehmed age o seči knezova, predstavljen u stotinač tačaka (i stihova) „Početka bune protiv dahija“ tek je grubi nacrt naspram dugačkog spiska nagrada, plaketa, izdavačkih ponuda i

pohvala koje su „Vekovnici“, kojekude za pojas zadenuli.

Ako Bog čita stripove, a čudolika i apsurdna zemaljska zbitija govore tome u prilog, svakako u svojoj kolekciji ima bar jednu epizodu „Vekovnika“, ponajpre ovu o laži, pojmu koji Gospodu nad oblačićima mora biti mio. Ko nikad u životu nije uputio žednog preko vode, nek se prvi baci kamenom... Ili stenom na Bleka. Šarene se (kao dimije) pijačne tezge laža i paralaža: bele ili debele, masne ili presne, kratkonoge ili uzvišene, preventivne ili palijativne, zaumne ili zagrobne, naivne ili prefrigane... Izreknesh dve, treća stiže gratis.

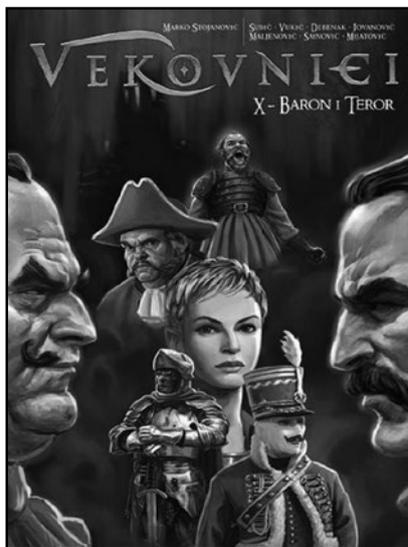
Nakon što se nakucao čaša, napevao pesama, napio raja sa vilinskih bedara i nareciklirao dušmanskih glava, Marko naleće na takmaca kome je hiperbola štit, podivljala i zlokovarna mašta bojno koplje, krivotvorina barjak, marifetluk porodični grb, a ujdurma osnovno sredstvo komunikacije. Ne, nije se sudario sa nekim ovdašnjim političarem, već sa Baronom Minhauzenom, praroditeljem psina i spina. Njegov sindrom opisan je i u psihijatrijskim skriptama, te je red da se iskaišari u stripovskim.

Muke po Marku

U ovoj redovno zanimljivoj i vanredno duhovitoj epizodi Barona zatičemo daleko od dvorova, tvrđava i velikaških salona gde se, u danima pređašnjim, naprodavao muda za bubrege. Sada, poražen i ponižen, svoja redovna lažuriranja obavlja u jednoj trošnoj krčmi koju i seljani sveže poplavelih vratova izbegavaju sa užasom. Detličkom upornošću Baron ih ključa u zdrav mozak, pa čekaju spasioca kadrog da obmanjivaču nasapunja dasku.

Upravo u tu trtojebinu dospeva Marko, razdrljen, nervozan i zavravljjenih očiju. Ni on nije u punoj snazi, polako ga stiže kriza srednjih vekova. Ljubavne jade i sumnje rasteruje šestopercem. One se pritaje, pa mu opet naskoče na grbaču. Nakon rasapa sa Leksom junak ucrtava svoju sudbinsku maršrutu: „Popio sam šta ima, razbio ono što je ostalo i krenuo dalje kako znam i umem.“ Iako bez Šarca nema udarca, on je, bar u ovoj epizodi, naratološki (i tehnološki) višak, a Marko usamljeniji nego ikad. Stojanović se dokopao mita, okretao, prevrtao njime i proglasio nas sekundantima jednog sasvim nesvakidašnjeg lažoboja u kome je glava ulog, a fantazija adut koji nosi sve.

Neće ta borba biti iscrpljujuća. I Minhauzen je izneveren: živi da bi lagao, a odriču ga se slušaoci i izdaje inteligencija. Bez njih nema spletkaroša od zakletve. Besediće o „Ljudožderu iz Kopenhagena“ koji je, zapravo, jedno beslovesno pseto. Zatim će, pošto se đavo nikad ne oneređuje na malu gomilu, pasti na testu iz geografije skandinavskih ze-

ljubavne sestanke uglavnom ugovara buzdovancinom, vile gloginja na tvrdom kamenu i razdevičuje u oštroj bujadi, biti iznenađen što poslednji izdanak Mrnjavčevića briljira i po meku dušeku. Ali, još više će ga tronuti Markova setna osećajnost i nemogućnost da pobegne od sebe, začaranog i okamenjenog mitom. Stojanović primećuje naprsline i u toj gromadi. U melodramatičnoj sceni burnog rastanka, Kraljeviću Leksa priznaje da ga ne mrzi zbog onoga što jeste, već zbog onoga što nije, a mogao bi biti. Tako se pokazuje da Marko može nadjačati svakog protivnika, ali mu kolena klecnu i srce se snuždi pred ženom koja pokaže odlučnost dostojnu njegove. Baron samo što ne uhvati dah za novu lažigatku, kad ga iz narativnog okvira izbacuje jedna osvetnička sekiracija. I tu je, nekako, kraj priče...

Kristali i odrazi

Grejem Swift kaže da prava umetnost nije razmetanje nekakvim izuzetno lucidnim rečima, već sposobnost da primorate svakidašnje reči da stvore nešto izuzetno. Iako su stripovski sižezi razgaženi kao solunska cokula, Stojanović na originalan način imenuje probleme i aminuje njihova moguća rešenja. Po Bašlaru, „pre imenovanja postoji amorfn i mutni rastvor, posle imena vide se kristali na dnu otopine.“ Biće zanimljivo videti hoće li Stojanović dalje parati već načetu postavu mita sve dok, u nekoj narednoj svesci, Marko Kraljeviću u vodenom odrazu bunara ne ugleda lik Alije Đerzeleza? Ili će mu se sudbina iskristalisati tek posle eksperimenta sa nekim sasvim neočekivanim vekovnikom?

Obično se kaže da odgovor lebdi u vetru. Ovog puta o tome je najbolje obavešten onaj iznad Veternice... ■

Predrag Ž. VAJAGIĆ

„Goni to smeće“

(Frano Petruša, „Pet Rusa“, 2015)

Život je (s)trip

Čitajući grafičku novelu „Goni to smeće“, setio sam se događaja sa neke promocije Mome Kapora. Objasnjavao je publici kako je vrlo lako biti pisac, ali je neka gospođa, koja je sedela u prvom redu, sumnjičavo vrtela glavom. Momo je to video i upitao zašto tako misli.

„Ne znam o čemu bih pisala!“ odgovorila je dotična. „Ja sam sasvim siguran da Vi o dešavanjima iz svog života možete da napišete dva romana. Jesam li u pravu? Eto, vidite, samo što je razlika između mene i Vas u tome što sam ja to već napisao!“ poentirao je veliki književnik.

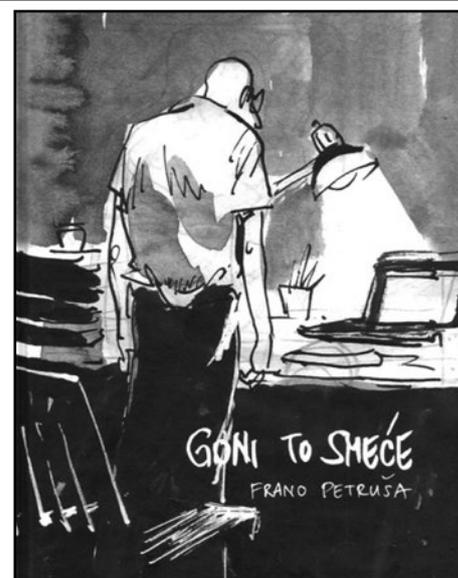
„Goni to smeće“ čitavu ovu priču proširuje na strip. Petruša je, kako je sam napisao na kraju, priče i dogodovštine skupljao iz različitih perioda svog stvaralaštva, te tu svoju bolest podelio s čitaocima. Zašto bolest? Zato što su mu priče nastajale u depresivnom stanju uma, besciljnosti duše, teškom stanju svesti. Ovakvo pobrojano, pomislio sam da je reč o nekoj teškoj psihodeliji, nečemu što ću čitati, a da uz sebe imam rečnik, bemliga, medicinskih izraza, „Vujakliju“, geo-

grafski i istorijski atlas, jer šta ja znam šta autoru u takvom stanju pada na pamet.

Zapravo, ne! Potpuno suprotno. Realne situacije iz života koje smo i sami prošli i u kojima smo i sami mogli biti junaci. Opisane na jednostavan i duhovit način, jer kako drugačije i opisati i crtati polaganje vozačkog ispita, prvu posetu Zagrebu u društvu sa babom, ili probleme sa onlajn igricama... A tek šta crtati na plaži dok letujete, jer ne znate kako će okolina reagovati?

I, da ne prepričavam baš sve... Posebna draž ovde je u tome što su svi stripovi nastali nepretenciozno, u pauzi kad se autor nije bavio crtanjem od koga će da zaradi. Strip koji je nastao da bi ruka i pamet ostali u formi, što se i vidi, jer su nacrtani likovi negde kao obrisi, a već na sledećoj strani, u sledećem stripu urađeni sa mnogo više detalja. Naravno, ovakve stvari znaju da se pogube u nekim fiokama ili završe, možda, kao i potpala u zimskim danima. Srećom po nas, ovde to nije slučaj, pa možemo da saznamo šta Petruša radi kad ništa ne radi.

U jednom trenutku autor doslovce piše: „...P.S. Glavni junak stripa nakon laktarenja glavnog negativca također poprpska suzavcem... Zaboravio sam to nacrtati :“(E, pa tako i ja.

Sigurno sam zaboravio da još nešto napišem. Zato molim za uslugu. Čim negde ugledate „Goni to smeće“ nagonite sebe da ga i pročitate, te slobodno dopišite svoje mišljenje. Biće da sam ja upravo to zaboravio da napišem. ■

Ivan SPIRIĆ

PLAVOKOSA SMRT

Branko TARABIĆ

I NIJE BAŠ
PUNO IZGORELA...
OČIGLEDNO
NIJE DUGO
NA SUNCU.

NEMA NI
LEŠINARA NA NEBU...
VEROVATNO SU
JE OVDE SILOVALI
I OSTAVILI. MOŽDA
INDIJANCI ILI NEKA
DRUGA RAZBOJNI-
ČKA BANDA...

CARAMBA!
POSTAO SAM
NEOPREZAN!
MOŽDA ME
POSMATRAJU,
MOŽDA JE
ZAMKA...

NIŠTA, SAMO
TIŠINA... SVE JE MRTVO
KAO NA GROBLJU...
HE, HE, HE...

TORANJ
JE ČIST...

OKRENI SE LUTKICE DA VIDIMO ŠTA NUDIŠ, AJDE.

LOS MUERTOS!

KAKVA SREĆA ZA PABLITA! TO JE LEPA BELA KONČITA...

MOMCI MI NEĆE VEROVATI KAD SE VRATIM... JOŠ SAMO DA OPIPAM PULS. HI, HI, HI.

OLA-LA!! KO KAŽE DA JE U PUSTINJI SVE SUVO!? HE, HE, HE...

TI BI NEŠTO POVALIO, PETLIĆU, HA?

SVIH MI... GDE MI JE...

OVO TRAIŠ?

SKIDAJ SE!!!

???

KLIK!

KUJO!
BLUDNICE!
KURVO!
BESTID-
NICE!

PUK
VOJSKE TE
PREGAZIO,
PROKLETA
BILA!

IMAŠ LI TI
MILOSTI, KUJO?
NE MOŽEŠ ME
OSTAVITI OVAKO U
PUSTINJI DA
UMIREM DANIMA
OD ŽEĐI I...

A KO JE
REKAO DA
ĆEŠ UMIRATI
DANIMA...?

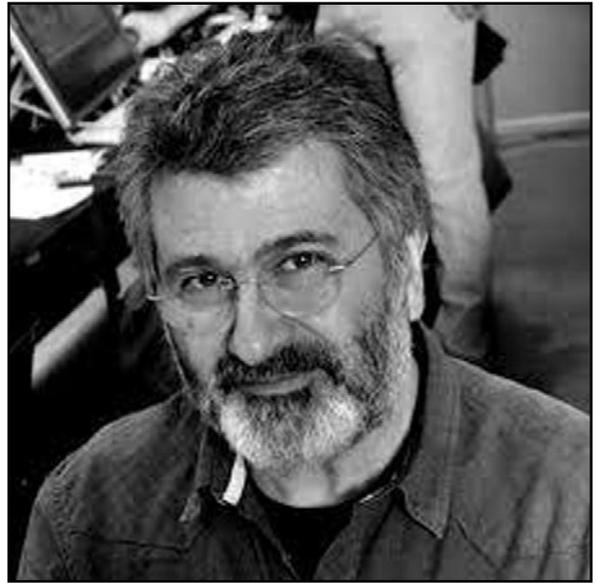
BANG!

AEEEE

Crtež se rađa u plesu ljubavi i mržnje

U širokom spektru crtača koji rade za najvećeg italijanskog izdavača teško je nekoga izdvojiti. Ipak, Mauricio Di Vincenco se nameće kao „Bonelijeva” perjanica, kako po svojim crtačkim, tako i po svojim ljudskim kvalitetima. Dovoljno je baciti pogled na njegove crteže ili pak pročitati njegova razmišljanja pa da se u to uveriš - za šta intervju koji sledi pruža savršenu priliku.

PRESSING: Šta je kod vas došlo prvo, ljubav prema crtanju ili ljubav prema stripu? Da li su bile povezane, i šta Vas je privuklo stripu?

Mauricio Di VINČENCO: Koliko se sećam, ja sam oduvek crtao i to sam uvek činio pričajući priče. Moja majka je znala da mi ispriča jednu simpatičnu anegdotu koja verovatno najbolje

opisuje u kojoj je meri crtež bio tesno vezan za moj način života. Jednom, pri povratku iz bioskopa u kojem sam zajedno sa svojim ocem pogledao neki film, majka me je zamolila da joj prepričam radnju. A ja, trogodišnjak koji je već nesklon brbljanju, umesto da se jednostavno poslužim glasom, naoružan olovkom i ogrom-

nim strpljenjem (pogotovo moja mati), nacrtao sam joj ceo film scenu po sceni i ističući one najbitnije po tok naracije. Kao dete sam pročitao gomilu stripova i ne verujem da sam ikad posmatrao crtež kao nešto što se može izolovati od priče. Bio sam toliko opijen avanturama koje sam čitao da nisam bio sklon ničemu drugom do da izmislim neke svoje i nacrtam ih. Sumnjam da bih se mogao baviti ičim drugim u životu.

PRESSING: Primećujem da ističete da ste od male na imali svoje priče i da ste radili po njima. Ipak vaši stripovi su rađeni po tuđim scenarijima. Zašto? Imate li još uvek potrebu da pričate svoje priče, posle svih ovih godina, i ako je imate, kako joj udovoljavate?

Di VINČENCO: Još kao dete osećao sam veliku potrebu za crtanjem, a za pripovedanjem priča i više od toga. A pošto sam bio okružen društvom koje se igralo isključivo sa loptom, bilo je logično da sam na kraju sam sebe morao da opskrbim „scenarijima”, po kojima ću da crtam. Kasnije sam imao čast da se upoznam i saradujem sa najvećim italijanskim scenaristima i tada sam stekao jasnu sliku o bolećivosti mojih sposobnosti, što mi je odmah i ubilo želju (ali ne i setu) za pisanjem.

PRESSING: Da li su Vaši profesori na Akademiji lepih umetnosti (Accademia di Belle Arti) imali razumevanja za Vaše bavljenje stripom? Koliko vam je znanje koje ste na njoj stekli pomoglo u bavljenju stripom?

Di VINČENCO: Strip i ilustracija nisu nikome od mojih profesora bili posebno dragi. Na kraju krajeva, na Akademiji su, u moje studentsko doba, svi predavači bili orijentisani ka apstraktnoj umetničkoj formi, dakle nečemu veoma drugačijem od onoga čime ću se kasnije baviti. Uostalom, i sam sam u to vreme bio slabo zainteresovan za strip. Upravo tada je došlo do pravog „buma” erotskih svezaka. Neki od njih su bili zaista prelepi (ali, to sam otkrio tek kasnije), ali maltene svi su bili nacrtani površno i na bazi vrlo prostačke i šturo naracije, i to je bilo dovoljno da se držim dalje od kioska.

PRESSING: Šta vas danas privlači kioscima - drugim rečima, da li i danas čitate stripove, i koje?

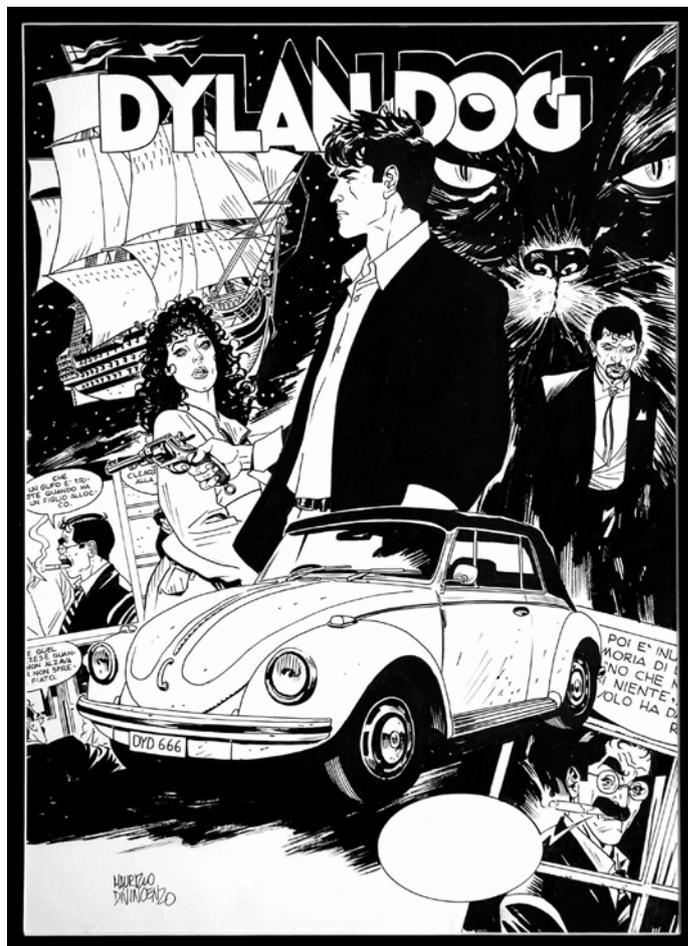
DI VINČENCO: Nedavno sam pročitao prelep strip, kojeg je kreirao i napisao moj bivši učenik, Alesandro Bilota (Alessandro Bilotta). Radi se o „Bonelijevom“ serijalu po imenu „Mercurio Loi“ („Mercurio Loi“), što je inače i ime protagoniste. Posredi je priča o „posebnom“ liku, učenom i pasioniranom svakim aspektom života koji u papskom Rimu 19. veka živi svoje avanture istražujući zverske zločine i usput iznosi filozofske teze o kuhinji i ljubavi. Istini za volju, lik je mnogo složeniji od toga kako sam ga opisao. Zaista se nadam da će jednog dana biti objavljen i na vašim prostorima pa da i vi dobijete priliku da uživajte u njegovim kvalitetima.

PRESSING: *Kako su izgledali Vaši prvi profesionalni strip koraci? Koliko su bili teški, a koliko lepi?*

DI VINČENCO: Kada sam odlučio da postanem strip-umetnik, radio sam sa svojim prijateljem u auto-školi koju smo preuzeli na sebe. U početku je bilo baš gadno. Uspeti išta pristojno obaviti svaki dan nakon što sam već radio 12 sati uopšte nije bilo mačji kašalj, stoga sam odlučio da prodam svoj deo firme i maksimalno se posvetim pokušaju da ubeđim nekog izdavača da me uzme u obzir. Prošlo je barem dve godine od završenih tabli, telefoniranja i iritantnih poseta svim rimskim redakcijama - tad sam živeo u Rimu - kad mi je, konačno, nakon tolikih pokušaja, Alvaro Cerboni (Alvaro Zerboni), izdavač jedne od najprestižnijih strip-revija tog doba, „Eternaut“ („L'eternauta“) dao priliku da uradim jednu ilustraciju za urednički članak. Taj članak je bio namenjen za objavljivanje već narednog meseca, pa je realizacija i dostava iziskivala veliku brzinu. Uspeo sam u tom poduhvatu i od tada nisam imao više potrebe za potragom ne bih li uspeo da objavim štogod.

PRESSING: *I sami se bavite pedagoškim radom. Koliko je način na koji su Vama nekada predavali uticao na način na koji Vi danas predajete?*

DI VINČENCO: Moji predavači nisu imali ni motivaciju niti bilo koji oblik strasti prema svom poslu, tako da sam svoje korisne i konstruktivne interakcije usvojio uglavnom od svojih školskih kolega sa kojima sam razmenjivao mišljenja i informacije o tada slabije poznatim umetnicima. Tako da danas, kao predavač, radim upravo suprotno od mojih prethodnika. Trudim se da izbegnem banalizovanu i stereotipsku viziju stripa kao „niskog“ sredstva za komunikaciju i uglavnom orijentisem

svoje učenike više na konceptualnu srž naracije nego na grafičku formu koja treba da se nađe na strani.

PRESSING: *Pominjete strast kao važan faktor u radu. Šta mislite, jeste li uspe li da zadržite strast posle silnih decenija bavljenja istim poslom? Ako jeste, kako?*

DI VINČENCO: Ja verujem da se onaj ko se bavi mojim poslom odlučio za baš taj posao isključivo iz ljubavi i da se ona vremenom razvija preko studija novih karaktera i tako što se ne može odoleti potrebi za pripovedanjem. Ja svoju strast održavam pokušavajući da ponovo izazovem iste emocije kojima sam počio svoje oči i čitaočevo srce... Ali je skroz druga priča kada shvatiš da današnji čitaoci vole i cene nešto sasvim drugačije nego ja.

PRESSING: *Radili ste i za francusko i za italijansko tržište. Koliko su ta dva iskustva različita, i koje više odgovara Vašim umetničkim senzibilitetima?*

DI VINČENCO: Banalizujući samo malo, mislim da su razlike između uradaka francuskog i italijanskog tržišta prisutne pre svega u centralizaciji lika naspram arhitekture. U Italiji se preferira vođene priče kroz „lik“, preko njegove vrlo snažne i dobro karakterisane retorike. U Francuskoj sam imao osećaj da su često samo mesta ta koja tvore sugestivnost u koju se naknadno uvuku i likovi.

PRESSING: *Profesionalno se bavite crtanjem od 1985. godine, dakle pre 30 godina. Sve se puno promenilo od kada ste počeli. Koliko se promenilo strip, a koliko strip industrija?*

DI VINČENCO: Kada sam počinjao, bilo je prilično teško pronaći neku izdavačku kuću koja je rada da ukaže poverenje mladim crtačima poput mene. A i ako bi do toga došlo, još je ređe bilo moguće dati ličniji i autor-skiji doprinos, odnosno bilo šta van forme običnog crteža. Jednostavno, bili smo uvučeni u proizvodni ciklus, bukvalno smo nešto malo više od običnih uposlenika. Današnje tržište, između ostalog zahvaljujući pojavi interneta, smanjilo se što se tiče količine prodatih primeraka, ali je zato poraslo u smislu razmene i znanja, a to pomaže samostalnu produkciju i mogućnost menjanja stvari iz korena. Ukratko, sada se mnogo više nego ranije može izraziti u autonomnoj formi i bez velike potrebe za izdavačem, tipografijom ili distributerom. Jedini uslov koji mora da se poštuje je taj da imaš nešto da kažeš. Ako je to nešto još i interesantno, tim bolje.

PRESSING: Šta se dešava kad scenario koji dobijete Vama lično nije interesantan? Da li Vi vidite razliku u tom kako ste nacrtali scenario koji vam jeste bio interesantan naspram onog koji nije? Vide li razliku, ako postoji, čitaoci?

Di VINČENCO: Desi se svako malo da primiš scenario koji te ne ispunjava, pa ga preneseš na tablu rutinski i posla radi. Taj tip rada možda i ne pruža mnoga zadovoljstva, ali se uvek izvede najbolje moguće i vrlo profesionalno.

PRESSING: Radili ste za brojne italijanske izdavače. Šta je to što „Boneli“ odvoja od ostalih?

Di VINČENCO: Što se mene tiče, u „Serđo Boneli Editoreu“ („Sergio Bonelli Editore“) se uvek osetiš mlad. To je kao kad se, nakon što si toliko dugo bio odsutan po svetu, vratiš kući i tamo te dočekaju vedrina i spokoj od kojih si se bio odvikao. Jednostavno, tamo se osećaš članom jedne velike porodice!

PRESSING: Dylan Dog je prilično ikoničan lik, i svaki crtač i scenarista ima sopstveno viđenje. Na čemu ste bazirali Vaše, šta je uticalo na Vaš pristup grafičkog oblikovanja likova Dilana i Gruča?

Di VINČENCO: Prosto, kao čitalac sam stvorio neku sliku o tome kako bi mi se svidelo da interpretiram ta dva lika i, kada sam dobio priliku da to uradim, samo sam sledio svoj instinkt. Svakako, na početku nije uopšte bilo lako, pogotovo sa Dilanom koji je lik kojeg je teško „uhvatiti“, ali sam nakon dve ili tri sveske, naravno, pronašao svoju meru.

PRESSING: Bavite se podjednako uspešno i radom na stripu i na ilustraciji. Šta Vam od ova dva medija ide lakše, a šta Vam donosi više kreativnog zadovoljstva? Koliko Vam je pristup drugačiji kad radite na stripu od pristupa kad radite na ilustraciji?

Di VINČENCO: Moram da kažem da mi se sviđaju obe forme. Sa stripom se malo patim, ali samo zbog ograničenja na 94 table, koliko ih broji jedna sveska, pa to sa sobom povučete razne promene ritma. Neke table predstavljaju narativne trenutke koji su monotoni za izvođenje, na primer duga čavrljanja za stolom...

PRESSING: Koje biste vi promene uneli, da se Vi pitate, u formu stripa koje bi rešile te stvari zbog kojih se sa stripom patite?

Di VINČENCO: Ne bih promenio ništa. Ako bih to učinio, lišio bih priču

njene spontanosti. Sasvim je normalno da se u devedeset četiri table nađe neki dugi niz stranica u kojima ne možeš da osetiš isti polet kao u onim stranicama gde se traži da nacrtáš nešto interesantnije.

PRESSING: Kako izgleda jedan Vaš tipičan radni dan?

Di VINČENCO: U normalnim uslovima, odnosno bez drugih dnevnih obaveza, ustajem veoma rano i između kratkih pogleda na mejlove koji čekaju na moj odgovor, kafe na vatri i knjiga za konsultovanje, kružim oko radnog stola kao da sam u plesu ljubavi i mržnje, sve dok mi na tabli ne zapadne za oko nešto šta mi se ne sviđa. Tada se bacim na ispravljanje i ne ustajem od stola sve dok ta današnja tabla nije završena. I to je sve.

PRESSING: Prisustvoovao sam mnogim crtačkim sesijama za fanove, ali sam za vreme Vašeg crtanja za fanove na Hercegovaškom strip festivalu video nešto nesoakidašnje: završili ste jedan crtež i, umesto da ga date fanu, presavili ste ga jer ste njime bili nezadovoljni iako je fan bio sasvim srećan njime, pa ste mu nacrtali novi! Da li Vam se to često dešava? Koliko ste samokritični, i koliko to možete sebi da priuštite kao profesionalac u ovom poslu kada rokovi počnu da pritišću?

Di VINČENCO: To mi se ne dešava skoro pa nikad. Kako si i sam primetio, za improvizovane crteže koristim akvarel-četkice i ponekad se zna desiti da je neki list „defektan“, pa mi ne dopušta da kontrolišem vodu koju naknadno nanosim kako bih razredio tuš. Kada se to desi, uglavnom uspevam da popravim crtež, ali ne uvek. To je sve.

PRESSING: Koji savet biste, iz ove perspektive, dali sebi samom sa početka karijere, na koje biste stvari sebe možda upozorili?

Di VINČENCO: Kada bih imao priliku da popričam sam sa sobom od pre toliko godina, naložio bih sebi da se više posvetim proučavanju radova velikih autora, da se koristim živim stvarima kao referencama i radim konstantnije i bez čestih pauza između jednog i drugog rada. Ali, ako bi se radilo o pravom pravcatom meni iz tog doba, svi ovi saveti ne bi koristili ničemu. Ne bi on to poslušao, znam ja njega.

PRESSING: Kakav biste savet dali mladom crtaču koju danas ulazi u svet stripa sa željom da se u njemu okuša?

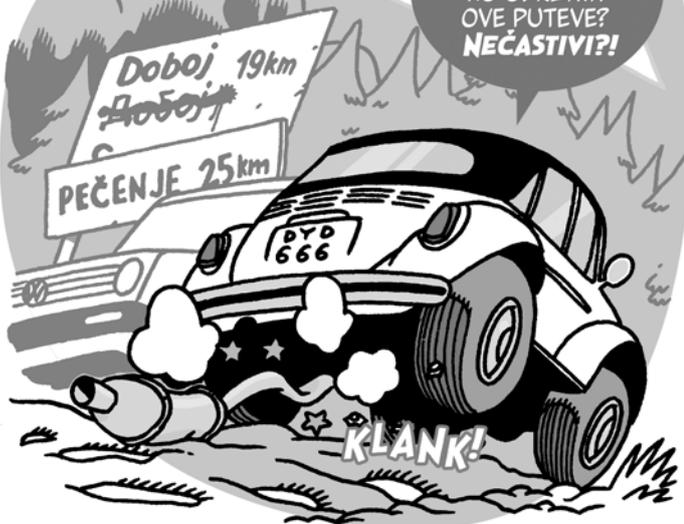
Di VINČENCO: Rekao bih mu da sledi iste savete koje sam rekao maločas, ali pre svega da se ponaša i postavlja skromno dok pokušava da nađe svoje mesto - nešto toliko retko u današnjem svetu. ■

Razgovarao: Marko STOJANOVIĆ
Preveo: Darko MRGAN

MOJ NOVI ZADATAK ODVEO ME U BOSNU, OSLOBODITI NAROD OD ZLA KOJE SE TAMO UKAZALO.

JUDO PLESAČU, ODE AUŠPUH! KO ODRŽAVA OVE PUTEVE? NEČASTIVI?!

ŠEVALA, DJEVOJKA IZ DIJASPORE, UNAJMILA ME DA ISTRAŽIM ZAŠTO NJENA DOMOVINA NE PROSPERIRA I...

PRISTAJEM... ALI DA SE PRVO PRASNEMO.

KADA SAM UŠAO U PARLAMENT, ZATEKAO SAM U NJEMU MONSTRUOZNU SPODOBU KAKO PROŽDIRE PARE. BIO JE TO **DUH NACIONALIZMA!**

GRUČO, PIŠTOLJ!

ŠEFE, ČITAM OVE ZAPISE SA SJEDNICA NJIHOVE VLADE I... URNEBESNO SU SMIJEŠNI!

BANG!

ŠEVALA, NIJE TO NIKAKAV DUH, VEĆ SAMO OSOBA U KOSTIMU!

SVIJU TI, SKINI MU MASKU DA VIDIMO KO JE TO!

KAKO SI UPUCAO DUHA?!

AHH! POGLEDAJTE ... UŽAS!

KAKO... KAKO JE TO MOGUĆE?!

NJEGOVO LICE JE... OGLEDALO!

PROLOG NA NEBLI

Strip fenomeni: Nindža
Piše: Ivan VELJKOVIĆ

Pod okriljem noći

Napustiti dužnost znači uništiti ono što čoveka čini jedinstvenim i sposobnim za neverovatna dela.

- Erik van Lustbader, „Nindža“

Kod nekoga je to počelo filmovima Šoa Kosugija. Kod nekoga romanima Erika van Lustbadera (takozvani „Ciklus Nikole Lajmira“). Kod nekoga „Nindža kornjačama“ ili nindža varijantom „Moćnih Rendžera“. Kod nekih serijom igara „Ninja Gaiden“, ili bilo kojom drugom sa rečju na N u naslovu. Kod nekoga pak romanima i filmovima „Shinobi no Mono“ iz šezdesetih. U nas je to išlo preko džepnih romana i stripova – pogađate, džepni romani „Nindža“ i subsekventnim strip serijalom, raširenim na četiri publikacije, tri pod okriljem jugoslovenskog giganta „Dečje novine“ iz Gornjeg Milanovca, jedna pod samostalnim izdavaštvom ekipe iz kratkotrajnog časopisa „Val Strip“. Bilo kako bilo, priča iz maskiranog špijuna i ratnika po potrebi je oduvek bila jedna od tipično muških idolatrijskih kategorija. Za mlade dečake izbor emuliranja odraslog zanimanja ume da bude jednostavan – vojnik, policajac, lopov, kauboj, indijanac, gusar, vitez, varvarin, nindža, kung fu/karate/metni borilačku veštinu majstor, superheroj, rvač, Tarzan, itd. Nema lepše igre od te kada trapavo razmahujete rukama ili štapom i imitirate klanje katanom ili bacanje šurikena, uzvikujući borbene pokliče kojih se tinejdžer Vi seća sa blamom, a odrasli Vi smeška sopstvenoj gluposti. Ovo poslednje nije bez razloga – čak i sa izuzecima, u popularnoj kulturi Nindža, kao pojam, jeste šund, petparačka zabava. Pogotovo ako je taj Nindža zapadnjak koji je naučio sve čari i moći na Dalekom Istoku, pa je rešio da ih rabi na trulom Zapadu protiv nešto kvarnijih subseta modernog društva ukleštenom u betonskim živim grobnicama.

No, popularna kultura osamdesetih u Jugoslaviji (a što ne i kasnije?) gutala je sa zadovoljstvom sve što je poticalo od mistične Kine (Brus Li i... Pa, pretežno, Brus Li) bilo od rigidnog Japana (upravo nindže i samuraji). Džepno izdanje „Ninde“, sa Đ (dalje u tekstu će se rabiti ovo morfo-fonološko rešenje) je, poput svega

iz „Dečjih novina“ u to doba, maltene prodavano naveliko. Popularnost romana podstakla je ekipe iz „Eks Almanaha“ i tad još relativno novog „Yu Stripa“ da pokrenu strip serijal sa Nindom iz romana kao glavnim likom. Na tačno 44 epizode (43 izdanja, u jednom dve različite epizode) radilo je sedamnaestoro ljudi, u raznim svojstvima – scenaristi, crtači, tušeri. Samo jedanput u pojedinačnim epizodama učestvovali su Aleksandar Kostić, Marinko Lebović, Miša Marković, Petar Aladžić, Vladimir Krstić Laci, Miodrag Krstić Profke, Slobodan Jovanović Bobica, Branislav Peterman i Slobodan Marković (pseudonim jednog drugog autora). Sa dva učešća je Sibin Slavković, sa po tri Branko Plavšić, Branislav Kerac i Predrag Ivanović Peka, četiri Živomir Žika Tasić, pa onda slede Miodrag Ivanović Mikica, najbrže pero Srpskog Miletića, sa trinaest epizoda i Svetozar Toza Obradović – objektivno jedan od najprolificijih i najkvalitetnijih srpskih strip scenarista poznog dvadesetog veka – sa

gde je „Nindža“ izlazio. Nabranjanje njih je tek herkuleanski zadatak, a kvalitet ništa manji od onog predloženog u samim stripovima.

Od publikacija, premijerne dve epizode su 1982. i 1983. godine izašle u sad već legendarnom časopisu „Yu Strip“, jedna kao već pomenuta vanredna sveska časopisa „Val Strip“, a jedna – poslednja – u vidu albuma za sličice „Nindža“ 1991. godine. Preostalih 40 epizoda je izašlo u 39 brojeva podjednako legendarne periodike „Eks Almanah“, a s obzirom na likove i mitologiju korišćene u ovom konkretnom časopisu, slobodno se može reći da je „Eks“ bio „Nindin“ punopravni dom. Ujedno je i dom Rajačkog kao autora junaka, jer je samo u sklopu „Eksa“ radio svoje epizode.

Serijal „Nindža“ ima tri glavna lika koja nose odeždu noći. U „Yu Stripu“ je to bio izvesni Fred Nolan, čovek sa teškim životom koji odlazi na Istok i postaje Nindža pod treningom Jamatoa, oca njegove ljubljene Mioko, kao i inicijacijom u šire društvo Nindži. Nažalost, druga epizoda ove priče se završila na klifhengeru, te ni ne znamo tačno pravac kojim bi se delovanje Nolana kretalo. Drugi je izvesni Čak Murokama, jedini od trojice koji zapravo ima istočnjačko poreklo, a koji nije ništa manje vešt kako u zavodjenju, tako i u ninducuu. Treći, po prominentnosti i kvantitetu najprisutniji, onaj koji je još u vreme džepnih romana osvojio respekt i oduševljenje tadašnjih mužjaka adolescenata, jeste sad već legendarni Lesli Elridž, bogati sredovečni čovek sa stame- nym držanjem i pogledom koji ledi kosti. Samim ovim saznajemo da je serijal zapravo na neki način adaptacija romana (štano bi rekli Amerikanci za pojedine filmove loosely adapted), što nije bila nova praksa u jugoslovenskom stripu osamdesetih („Tarzan“, „Lun Kraj Ponoći“, te masa filmova, knjiga, itd.). Lesli Elridž nije bio sam. U zavisnosti od scenariste, imao je drugačiju postavku pratilaca, saradnika, protivnika, itd. Ovo se može okvirno podeliti na tri manje grupacije, tzv. „Korpus Rajačkog“, „Tozin korpus“ i „Sibinov korpus“. Najmanji je Sibinov, gde se u dve epizode kao saradnica Elridža nalazi izvesna

šesnaest. Međutim, apsolutni monarh „Ninde“, čovek koji je maltene oblikovao lik ratnika iz senke generaciji koja je u to vreme stasavala uz strip, jeste zaječarski gorostas Dragan Stokić Rajački. Bilo u svojstvu scenariste ili crtača (češće oba odjednom), učestvovao je na dvadeset i pet epizoda.

Naravno, ovde govorimo o objavljenim epizodama. Dobar deo navedenih autora je odradio njih još, ali su one ili neobjavljene u nekoj privatnoj kolekciji, ili izgubljene u zubu vremena i sticaja okolnosti. Pritom su radili i naslovnice što za roman, što za same časopise

Džej Džej (ili Dži Džej, prezime Sent Džejms). U Tozin spadaju stari Mifune (bivši nindža), mlada mu unuka Sumiko (kunoici, odnosno žena-nindža), Tomas Vurg (takođe bivši nindža), porodica Flanders (gde saznajemo da je Elridž u stvari Dik Flanders, sa sudbinom sličnom Fredu Nolanu), mafijaš Toni Sparaca i najmanje tri generacije nindži-neprijatelja zvanih Kamakura. Kod Rajačkog se najčešće javljaju Ria Tagaši i Hama, takođe vični borbi i Elridžovi saradnici iz pozadine. Naravno, ovo nisu stroge granice. Recimo, Sumiko se javljala i u epizodama koje je pisao Rajački, a neke epizode sa Tozinom

postavkom nacrtao je upravo Rajački. Ovo je serijalu dalo osećaj „Boneljevih“ stripova, koji su takođe imali scenarističko-crtačke tandeme i pojedine elemente univerzuma i mikrokosmosa serijala koji su pretežno tvorevina jednog ili drugog tandema. Preko toga je i čitaocima dalo uzbuđljivi ritam gde bi promena stilova osvežila i oplemenila serijal, pritom prikazujući rast autora u kvalitetu i sigurnosti ruke i reči.

Sam Rajački je ovde (omni)prisutan u dva svojstva. Tri, ako se uračuna elevacija glavnog junaka u status ikone, legende. Valjalo bi gledati Rajačkog kao crtača i Rajačkog kao pisca.

Kao pisac, Rajački je interesantna pojava. Sam će reći za sebe u intervjuu da nije neki scenarista, da nije kreiranje priče za njega. Jedan detaljniji pogled na „Ninđu“ pokazuje suprotno. Naime, u „Eksu“ su prve dve epizode, „Gospodar zla“ i „Paklena noć“ u potpunosti autorski njegove. Ovde se vidi pomalo nesigurnost u liniji, malo nesnalaženja oko dinamike i kadriranja, ali scenaristički stoje kao sasvim solidne priče. I naravno da su samostalne, samosadržajne avanture. Tek će od jubilarnog 500. broja časopisa Rajački da se vrati scenarističkim pohodima, sa prvom pričom u tri epizode „Kad sunce udari u glavu“. Ovde se, nakon saradnje sa Tasićem i Obradovićem, iskristalisao njegov osećaj za naraciju, te je logička progresija bila pisanje duže priče u nastavcima. To se vidi i u narednoj, dvodelnoj storiji „Dah pustinje“, pa trodelnoj „Demoni ipak postoje“, dvodelnoj „Paklenoj kutiji“ (gde kao tušer gostuje Slobodan Jovanović Bobica) i, nakon „pauze“ opet dve samostalne „Ukus smrti“ i „Veliki dan malog mucva“, najdužoj četvorodelnoj „Sinovi velikog zmaja“. Od kratkih skaski o Ninđi kao nepobedivoj sili prirode Rajački je postepeno prelazio na nešto razvijenije, gde detaljiše život Elridža, njegove podvige nad protivnicima koji su sve čudniji i fantastičniji, i koji se razvijaju paralelno sa njim, gradacijski rastu i postavljaju nove izazove plavušanu pod teget tunikom.

Postoji distinkcija između pisanja Rajačkog i drugog najprisutnijeg pisca na serijalu, Toze Obradovića. Toza je neko ko je vičniji kreiranju univerzuma. Iako su mu epizode pretežno jednodielne (u smislu da svaka ima naslov za sebe), idu u nastavcima, kao epizode serije. Toza je dobar u izgradnji akcije, nizaњу kadrova i konstrukciji dijaloga koji svaki čitalac može da prati. Ovo građenje samostajućih priča unutar veće priče je jedan od mnogih priloga u titulu Toze kao kvalitetnog scenariste. Međutim, Rajački je imao onaj element koji je Tozi na ovom serijalu nedostajao, a koji ga je uzdigao u kulturni status koji danas uživa među fanovima. Rajački se ne libi da reskira, da piše priče koje neće da Ninđu predstave kao bogolikog, a koje će svedjedno da drže pažnju i da briljiraju. Rajački je u „Kad sunce udari u glavu“ prvi ubio jednu od Elridževih ljubica, te ga je prvog naveo na osvetu i dao mu ono malo ljudskosti koja je dovoljna da od bogolikog junaka napravi individuu sa greškom. U „Dahu pustinje“ je dao dostojnog protivnika Ninđi u vidu ratnika iz druge kulture, islamskog diktatora Al Rah Dana, ratnika na nivou Nepobedivog Danijela iz prethodnih epizoda. U „Demonima“ je Ninđi dao mističnog protivnika, u „Paklenoj kutiji“ bio kreativan sa tenis-bombama, u „Mucvu“ rešio da pusti detinjarijama da zavladaju i zabave, a u „Sinovima“ maltene sve od prethodnih epizoda popeo na n-ti nivo i dao dostojan završetak svom učešću na serijalu. Ali njegovi planovi za dalje su pokazivali dokle je zapravo išao sa rizicima. Naime, u odrađenoj i nikada objavljenoj epizodi je zapravo ubio Ninđu, prenosišvi njegov duh na drugu

osobu. Da, dotle je došlo! Do tačke gde su čak i „Dečje novine“ morale da zauzdaju talenat i kažu „ne, ne, ne ubijaj nam glavnog lika! To nikako.“

Onaj crtački, znatno prominentniji deo Rajačkog takođe raste iz broja u broj. Ninđa kojeg je crtao Mikica, drugi najprisutniji crtač na serijalu, dosta je dinamičan i dosta kerčevski urađen (što ne čudi, s obzirom na uticaj Kerca na mlade crtače tog doba), ali je sam njegov heroj, dakle Ninđa, prilično by-the-book. Oprema i izgled se ne razlikuju mnogo od Kerčevog u „Yu Stripu“. Istorijski izgleda kako treba, ali pomalo gubi na mitičnosti. Slično se može reći i za Sibirnovu iteraciju Ninđe. Laci je išao u mračnijem pravcu, i njegov Ninđa je markantan upravo po tome, što je izgledom više mit nego čovek, što opet ne uspeva u svakoj situaciji. Ninđa Miše Markovića, dakle Čak, zapravo je jako interesantni slučaj. Ovde najčovečnije izgleda. Iako je crtež stilizovaniji od prosečnih realističnih radova, odelo i kretanje Ninđe se bukvalno gleda kao film Šoa Kosugija – svaki pokret i svako savijanje tkanine je kao u stvarnom životu. Deluje prizemnije, čovečnije, srodnije nama čitaocima. Rajački je, naravno, jedini od autora koji je potpunij ličnosti Ninđe dao jasni karakter. Kao Ninđa je taman, sa jedva vidljivim očima, vitak je, okretan, mračan tek dovoljno da se zna da može u momentu da nestane – vizuelno, osoba od koje se bez pogovora može kreirati mit. Ali je to preneo i na Leslija Elridža. Prečesto se Elridžu ne vide zenice. Lice mu je maltene uvek namršteno,

ali ne napeto namršteno, pre odlučno, rešeno. Ovo je čovek koji mora da bude ako ne Ninđa, onda nešto vanklasno što treba poštovati i čega se treba kloniti. Rajački je napravio boljeg Brusa Vejna od Brusa Vejna i uverljivijeg Betmena od Betmena. Ovo je, za razliku od ostalih elemenata, kod Rajačkog prisutno od samog početka. U kasnijim brojevima se to donekle izgubilo, ali je crtež postajao detaljniji i veštiji. Njegov Ninđa u džungli se vrlo jasno razlikuje od Tozinog i Mikicinog Ninđe u džungli. Tozin i Mikicin iskače, ne uklapa se. Ninđa Rajačkog srasta uz nju. Koristi je upravo onako kako jedan ratnik tog kalibra mora i treba. Najbolji kadar, po nikad skromnom mišljenju potpisnika ovih redova, jeste na petoj strani epizode „Ukus smrti“, gde Ninđa, pri doskoku na noge i izvlačenju od protivnika, u srednjem planu, gleda pravo u čitaoca. Ovde je Ninđa u svom najmitskijem, najepiskijem, najvećnjem stanju bitisanja. Ovakav Ninđa služi da se

ukleše u mramor. Naravno ima još pregršt kvalitetnih kadrova, punih akcije ili drame, ali je ovaj nenadmašan po pitanju sirove snage, energije kakvu samo priroda proizvesti može.

Stripovski „Ninđa“ hronološki je počeo i završio se radom tandema Kerac/Plavšić u različitim kapacitetima. Međutim, serijal je disao, sazrevao i redom objašnjavao kroz Dragana Stokića Rajačkog. Svakim narednim angažmanom je doprineo na drugačiji, kvalitetniji način. Svakim sledećim crtežom je svom heroju – nikako superheroju ili rigidnoj istorijskoj kopiji, već pravog sili prirode – davao na težini, svakom sledećom pričom dograđivao patos. I da je epizoda o skončavanju Leslija Elridža objavljena u ono vreme, ime Rajačkog bi znatno ranije dobilo zasluženi status skromnog genija, a serijal rastao u drugom, kreativnijem smeru. No, ovakav kakav je ostao, „Ninđa“ se najbolje čita onako kako ninđe deluje – izroni kada je najbitnije, načini udar kakav se jednom uspešno zadaje, te se povlači u senku, spreman da nanovo izroni kada je potreban... ■

FABULOZNI POVRATAK

TEKST:
IVAN
VELJKOVIĆ
CRTEŽ:
PARKO
BOGDANOV
LETERING:
ALEK STEVANOV

EJ?
GDE
JE POZADINA, GDE
JE NAROD, GDE JE
STRIP?

NEMA
GA, NEMA
CITALACA.

PA GDE
SU POBEGLI,
MAJKU
MLI?!

OTIŠLI
DA IGRAJU
IGRICE.

IZAŠLA NOVA
„HYPERDIMENSION
NEPTUNIA,“ PA
SE BACILI NA
KLIPOVINU.

ČEKAJ BRE,
A DRUGI STRIP
JUNACI?

ENO IH, NIŽU
FILMOVE I SERIJE
PO „NETFLIKSU“ I
TELEVIZIJI.

JEL?
DAKLE LUN,
TARZAN, MIRKO
I SLAVKO...

A NE, NE,
ONI. ONI VIŠE
NE IZLAZE.

①

PA MAMU IM CENZURISANO U TAKOĐE
CENZURISANO DOK IM POPRILIČNO
CENZURISANO MEĐU OVO AKO NE CENZURISE-
MO. BACIĆEMO ČITAOCA U KAKVU DUŠEVNU
BOLEST A JEDNOSTAVNO REŠENJE
OD JEDNE REČENICE KOJE
ELIMINIŠE KOLEKTIVNE
FINANSIJSKE I
SOCIJALNE
BOLJKE CELOG
BALKANA!

DOBRO, DOBRO. ŠTA
MI JE ONDA ČINITI?
KAKO MOGU DA
DOBIJEM NOVI
PUBLIKU?

AHA. A ZA
MLADE?

PAAA ONO...
PUBLIKA DANAS NE
VOLI TOLIKO NINĐE. JEDINO
DA TI ODRADIMO NEKO DELO
KAO POSVETU, NOVI EPIZODU
STAROG JUNAKA, ONO,
„LEGACY CHARACTER
ARC“ ILI KAKO VEĆ.

SUPER ZA
MATORE
FANOVE.

PA, ILI DA TE
NAPRAVIMO NA
TESKOG ANTIHEROJA
SA TRAGIČNOM
PRIČOM
KOJI SE FAJTA
PROTIV NATPRIRODNIH
PRETNJI, ILI DA TE NAPRAVIMO
U SISATU MALU KUNOICI KOJA
MLATI NAROD U VELIKIM
BROJEVIMA NA RAZNOLIKIM
PLATFORMAMA
ZA IGRE.

STVARNO?
TO SU NINĐE
DANAS?

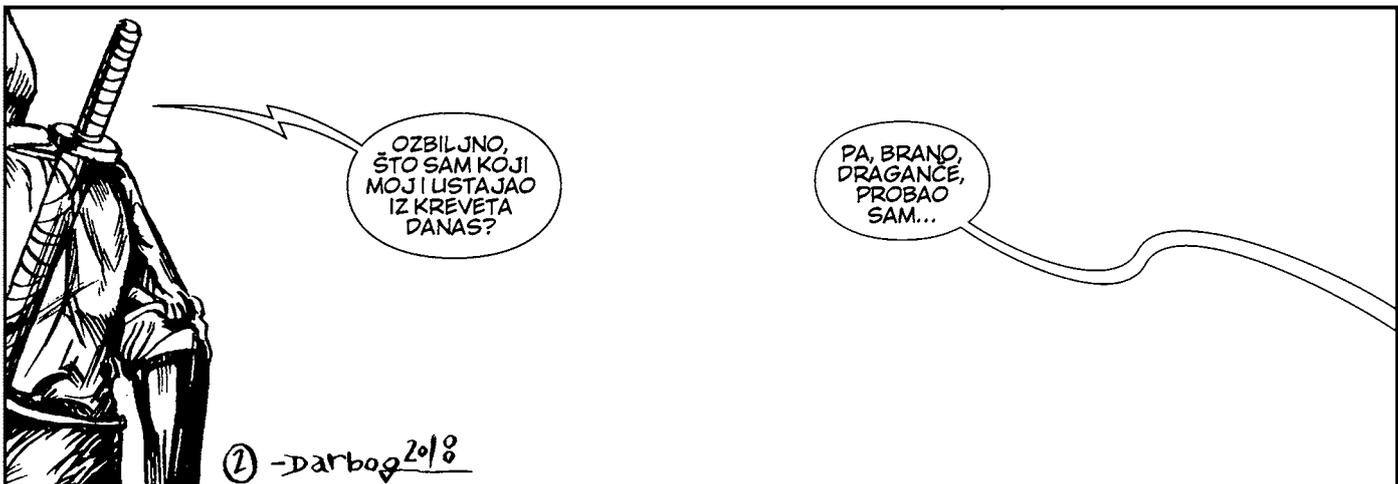
TO SU
NINĐE
DANAS.

TO LI
PUBLIKA
TRAZI?

TO
TRAZE.

PA SUPER,
ONDA MOGU LEPO
DA SE TORNJAM
U TRI LEPE.

A? NE,
ČEKAJ!

OZBILJNO,
ŠTO SAM KOJI
MOJ I LISTAJAO
IZ KREVETA
DANAS?

PA, BRANO,
DRAGANČE,
PROBAO
SAM...

② -Darboq 2018

Pitanja publike

HTELA BIH JOŠ JEDNOM DA SE ZAHVALIM NAŠEM GOSTU-

CLAP CLAP
LAP CLAP CLAP
CLAP CLAP CLAP

TO
ZO
"

Balkanska pravila:

Od ilustracije do stripa i nazad

Bogdan Kelaru, talentovani strip autor iz Jašija u Rumuniji priča o svojim počecima u stripu, o saradnji sa bratom oko njihovog zajedničkog strip projekta „HeRBS“ i uspešnoj saradnji sa rumunskim strip izdavačem „HAC!BD“...

PRESSING: *Kada si se „inficirao“ stripom?*

Bogdan KELARU: Odgovor je jednostavan: Valentin Tanase. Imao sam nekih 7-8 godina kada sam „otkrio“ knjigu sa temom iz istorije autora Dumitru Almasa a koju je ilustrovao Valentin Tanase. U pitanju je knjiga jednostavnog naslova: „Istorijske priče“. Zahvaljujući njima poželeo sam da i ja crtam priče. Momenat kada sam odlučio da crtam stripove desio se kada sam pročitao album „Iskravanje na Tobru“ („Escala pe Tobra“) Viorela Pirligrasa. Mnogo

godina nakon toga sam precrtavao i kopirao radove ove dvojice autora. Tako sam započeo svoj stripski put.

PRESSING: *I tvoj brat se bavi stripom?*

KELARU: Da. Pisao je i piše scenarije za naš zajednički projekat „HeRBS- grafički roman“. On, u stvari, više naginje ka pisanju scenarija za film. Zbog te njegove naklonosti pokretnim slikama, poglavlje našeg serijala na kome trenutno radimo ima sve karakteristike storiborda za film.

PRESSING: *„HeRBS“ je ambiciozan i studiozan strip. Kako trenutno stoje stvari sa ovim projektom?*

KELARU: Prilično komplikovano. Za trenutno poglavlje izabrali smo malo izraženiji realistični stil - a uz to ja sam i dalje zadužen za kolorisanje. Pored svih drugih projekata u koje sam uključen ostaje sve manje vremena za „HeRBS“. Verujem, međutim, da ćemo uskoro ipak završiti i ovo poglavlje serijala.

PRESSING: *Kakav je prijem serijala „HeRBS“ od strane čitalaca i izdavača?*

KELARU: Projekat je dobro prošao kod čitalaca. Rekao bih da je premašio naša očekivanja. To nas je, u stvari, motivisalo da nastavimo i završimo i preostala poglavlja. Prva tri poglavlja su se pojavila 2013. godine, i objavljena su sopstvenim sredstvima. Veoma važna podrška nam je stigla od online prodavnice www.supererou.ro koja je promovisala naš projekat. Drugim izdavačima, za sada, nismo ga još uvek nudili, prvenstveno iz razloga što želimo da po završetku još nekoliko poglavlja imamo jednu celovitu ponudu.

PRESSING: *Da li ti i tvoj brat Aleks imate još planova vezano za strip?*

KELARU: Trenutno smo u potpunosti fokusirani na serijal „HeRBS“. Pored toga imamo skice nekih „slice of life“ ideja koje bismo pretočili u strip, ali i ideja vezanih za naučnu fantastiku.

PRESSING: *Strip serijal „TFB“ („Tinerete fără bătrânețe“), koji je objavljen u velikom tiražu i izlazio na kioscima, bio je tvoja značajna promocija na rumunskoj strip sceni. Kako je uopšte krenula tvoja saradnja sa scenaristom Marianom Komanom i izdavačem „HAC! BD“?*

KELARU: To se desilo zahvaljujući serijalu „HeRBS“. Tokom 2014. godine, na salonu East European Comic Con u Bukureštu, promovisali smo prvi deo „HeRBS-a“. Izdavač „HAC!BD“ je već neko vreme na kioscima izdavao svoj matični serijal „HAC“ („Harap Alb Continuu“) i planirali su da rade novi serijal sa temom iz naučne fantastike. Mihai Jonašku, izdavač i urednik „HAC!BD-a“ je video naš prvi broj „HeRBS-a“ i predložio mi je da uradim nekoliko skica sa likovima iz tog planiranog serijala pod nazivom „TFB“. Svidelo mu se to što sam mu poslao, i već posle samo nekoliko dana započeli smo saradnju i rad na strip tablama. Scenarista Marian Koman mi je svojom kreativnošću i načinom na koji vodi priču delovao impresivno već od našeg prvog kontakta. Bio sam počašćen što sam baš ja imao priliku da vizuelno dočaram njegove izmaštane kreacije u serijalu „TFB“.

PRESSING: *Serijal „TFB“ je kolorisao Španac Daniel Rosa Duran. Da li si zadovoljan njegovim radom na serijalu?*

KELARU: Daniel je već neko vreme pre toga bio angažovan na matičnom serijalu „HAC“, koji je radio stilom, za koji sam u tom trenutku smatrao da neće biti adekvatan za „TFB“. Ipak, bez previše mojih uputstava i predloga, Danijel je uspeo da promeni svoju tehniku i stil nanošenja boja, kako

bi se one u potpunosti uklapale u postapokaliptičnu naučnofantastičnu priču. Na kraju sam bio zadovoljan kako su kolorisane table nastajale. Sada mogu slobodno reći da je Daniel pravi profesionalac i da mi je saradnja sa njim izuzetno prijala.

PRESSING: *Koje je tvoje mišljenje o ideji i trendu adaptacije rumunskih bajki u strip?*

KELARU: Verujem da su adaptacije bajki, pri-povetki i romana dobra ideja. Na kraju krajeva, takve priče već imaju dovoljno sadržaja koji se može eksploatirati grafički bilo kojim stilom. Dobar su izvor inspiracije. Štaviše, za strip autore početnike oni su dobra baza za izgradnju ličnog portfolia: svi ljudi već znaju priču, a svaki autor može je vizuelno prikazati sopstvenim stilom crtanja.

PRESSING: *Sa Marianom Komanom si sarađivao i na stripu o velikom ujedinjenju rumunskih zemalja „Veliko ujedinjenje“ („Mare unire“). Koliko je strip crtaču teško da stvara strip sa temom iz istorije i realnim istorijskim ličnostima?*

KELARU: „Veliko ujedinjenje“ je kombinacija dokumentarca i stripa, neka vrsta „strip dokumentarca“. Projekat je zahtevao reinterpetaciju istorijskih činjenica na temelju arhivskih fotografija na kojima su zabeleženi pomenuti događaji. Tokom rada na ovom stripu dosledno smo sledili dostupnu dokumentaciju. Marian mi je nabavljao referentne fotografije. Bile su crno-bele, naravno, pa je, dakle, trebalo pronaći informacije o boji odeće iz tog doba, enterijerima i drugim stvarima. Primera radi, na stranicama na kojima sam predstavio najvažnije likove Velikog ujedinjenja, koji su, nešto kasnije, postali politički zatvorenici, nisam imao dovoljno njihovih fotografija iz perioda izdržavanja zatvorske kazne. Zato sam morao da koristim svoju maštu i intuiciju kako bi prikazao njihove portrete, kako bi u potpunosti dočarao svu torturu u komunističkim zatvorima. Tako da da, isto-

rijske teme smatram stvarno teškim, međutim one lako postaju prave pravcate „poslastice“ - onda kada kreneš da ih „pripremaš“.

PRESSING: *Voliš li neki određeni žanr posebno, a koji, možda, nisi do sada koristio u svojim stripovima?*

KELARU: Moj omiljeni žanr je naučna fantastika i volim da stvaram nove svetove i da zamišljam kako će se likovi odnositi prema njima. Drugi omiljeni žanr, koji nažalost do sada nisam koristio u svojim stripovima, jeste fantastika. Možda ću u neko dogledno vreme imati priliku da i njega uklopim u neki moj samostalni projekat.

PRESSING: *Da li je to možda projekat pod radnim naslovom „untitled fantasy book project“ koji se najavljuje na tvom sajtu?*

KELARU: „Untitled fantasy project“ je stvarno ta ideja koja mi se mota u glavi već neko vreme, ali koju nisam još uspeo da stavim na papir. Pošto me ta ideja „golica“ već duže, moraću da je na kraju oblikujem u ovoj ili onoj formi.

PRESSING: *Trenutno si zaposlen kao ilustrator u „Bloom Communicaton“ iz Jaša. Pored poslovnih obaveza koliko ti ostaje slobodnog vremena za strip?*

KELARU: Da, radim kao ilustrator u „Bloom Communication“ iz Jaša, i u slobodno vreme se bavim stripom. Verujem da tajna uspeha u radu na oba polja, plus vreme koje provodim sa porodicom, u stvari leži u preciznoj organizaciji vremena. To donosi i zadovoljstvo rada tokom istog dana različitim grafičkim stilovima i na različitim projektima. Trenutno mi je to jedna od najprijatnijih i najugodnijih situacija u mojoj dosadašnjoj karijeri. Ne znam da li bih se

odrekao jednog posla u korist drugog.

PRESSING: *Da li si, sem sa tvojim bratom, u kontaktu i sa drugim strip autorima iz Jaša?*

KELARU: Veoma malo. I to samo zbog preza-uzetosti svakog od nas. Čujemo se i pozdravimo preko društvenih mreža s vremena na vreme i to je to, za sada.

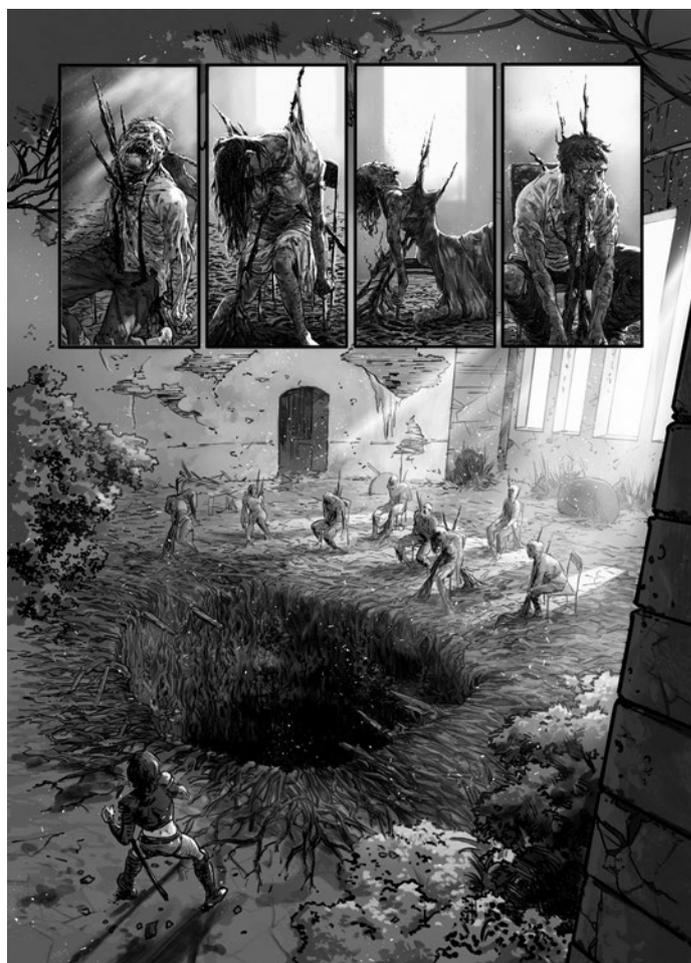
PRESSING: *Sarađivao si i sa Rajanom Meklinom na grafičkom romanu „Fellstone“. Kakva su tvoja iskustva i utisci iz te saradnje?*

KELARU: Za „Fellstone“ sam radio dizajn likova i lajnant za jedno od poglavlja grafičkog romana. Priča je zanimljiva i govori o sukobu viteza i samuraja smeštenom u srednjevekovni period. Bio je to za mene ponovo izazov, jer, kao što sam već napomenuo, retko radim na pričama iz istorije. Rajan je napisao relativno lagan scenario koji nije bilo teško pratiti, tako da su strip table nastajale bez nekih komplikacija. Iz moga ugla, bio je to baš dobar strip projekat.

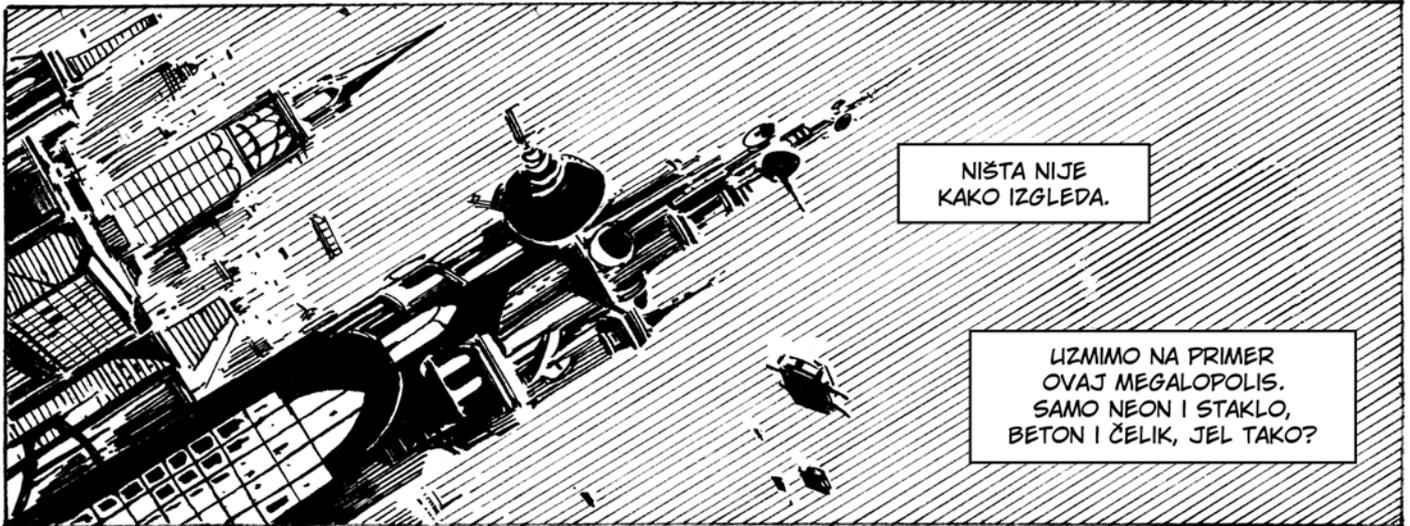
PRESSING: *Koliko si upoznat sa balkanskom strip scenom, proevstveno onom iz Srbije?*

KELARU: Priznajem, vrlo malo. S druge strane, poznato mi je da je strip scena u Srbiji izuzetno aktivna i šarolika. Na društvenim mrežama često pronalazim umetnike i stvaraoce iz Srbije, i sviđa mi se što postoji nekakav „balkanski“ stil u stripu, veoma blizak francusko-belgijskom. To je stil koji mi se sve više sviđa. Od srpskih autora znam za Aleku Gajića i Darka Perovića. Siguran sam da uz malo truda mogu otkriti i druge koji bi mi se svideli i koji bi me inspirisali. ■

Razgovarao i preveo sa Rumunskog: Dragan PREDIĆ

NIŠTA NIJE
KAKO IZGLEDA.

LIZMIMO NA PRIMER
OVAJ MEGALOPOLIS.
SAMO NEON I STAKLO,
BETON I ČELIK, JEL TAKO?

NIJE. POSEBNO NE
KAD PADNE KIŠA.
POJAVI SE KALJUGA,
ISPLIVA SRANJE.

A JA ZNAM SVE
O SRANJU.
MORAM, ZA TO
SAM PLAĆEN.

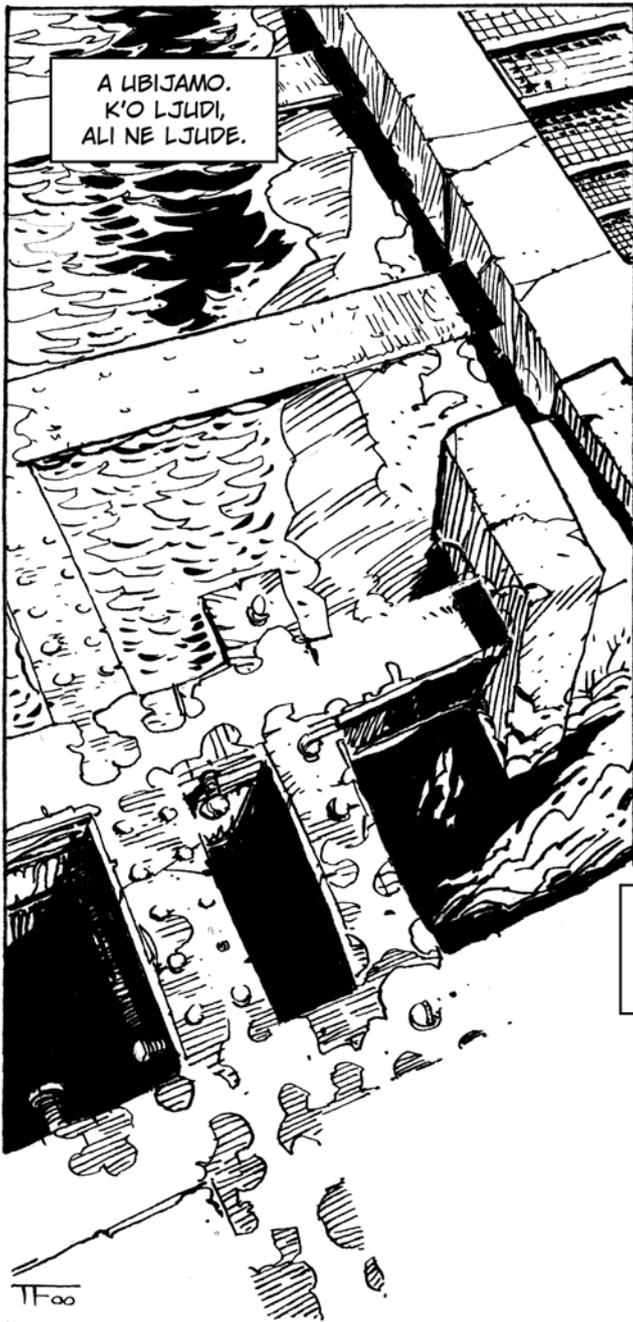

BLEJDRANERI. NI TO NIJE KAO ŠTO
ZVUČI. TRČANJA I IMA, KAD SE
BAŠ MORA, ALI SEČIVA BAŠ NIKAKO-PA
NISMO VALJDA DIVLJACI!

KAD UBIJAMO
RADIMO TO
K'O LJUDI,
PIŠTOLJIMA.

NEKI OD NAŠIH KAŽU
DA DOBIJAMO KINTU
DA SE VALJAMO PO
NJEMU, DRUGI,
DA GA POČISTIMO,
ALI SRANJE NIKO NE
OSPORAVA. IDE RUKU
POD RUKU S OVIM
POSLOM U KOJEM
MI PRLJAMO RUKU
DA BI SVI OSTALI
OSTALI ČISTI.

A LBIJAMO.
K'O LJUDI,
ALI NE LJUDE.

PROBLEM JE U
TOME ŠTO REPLI-
KANTI TOLIKO LIČE
NA LJUDE DA
PONEKAD I SAMI
ZABORAVLJAJU DA
TO NISU - ZATO
SMO MI TU DA IH
PODSETIMO...

...SA PAR DOBRO
PLASIRANIH HITACA,
KAKO DRUGAČIJE?

TO JE PROBLEM
ZA DRUŠTVO,
SVAKAKO I ZA
REPLIKANTE.

ALI I ZA
MENE.

JESAM LI MANJE LBIKA AKO
TO ŠTO LBIJAM NIJE ČOVEK?

JE LI ON MANJE
MAŠINA AKO IMA
LJUDSKI NAGON ZA
SAMOODRŽANJEM?

DA LI GA ZADOBIJENA RANA MANJE
BOLI NEGO MENE SAMO ZATO
ŠTO SU NJEGOVI RECEPTORI ZA
BOL OD PLASTIKE I METALA...

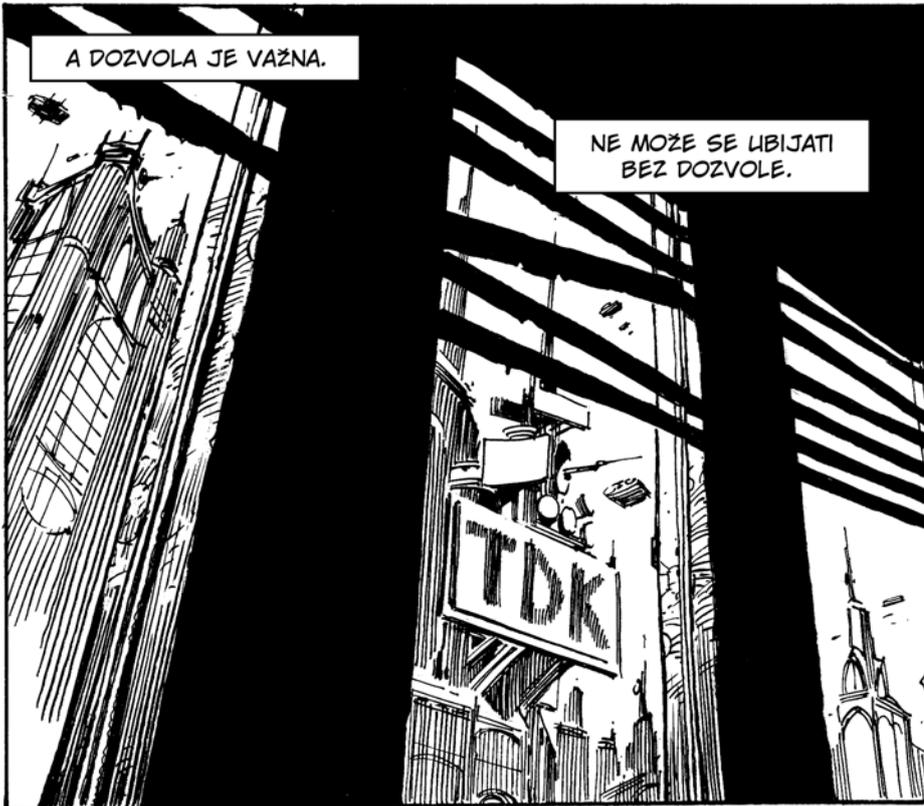
...A MOJI OD
KRVI I MESA?

DA LI SAM U OVOM SLU-
ČAJU JA POZITIVAC SAMO
ZATO ŠTO JE MENI MOJ
PIŠTOLJ DALA POLICIJA...

...A ON NEGATIVAC JER
MU JE KRIHIRURG
BEZ DOZVOLE
LIGRADIO KANDŽE?

A DOZVOLA JE VAŽNA.

NE MOŽE SE UBIJATI
BEZ DOZVOLE.

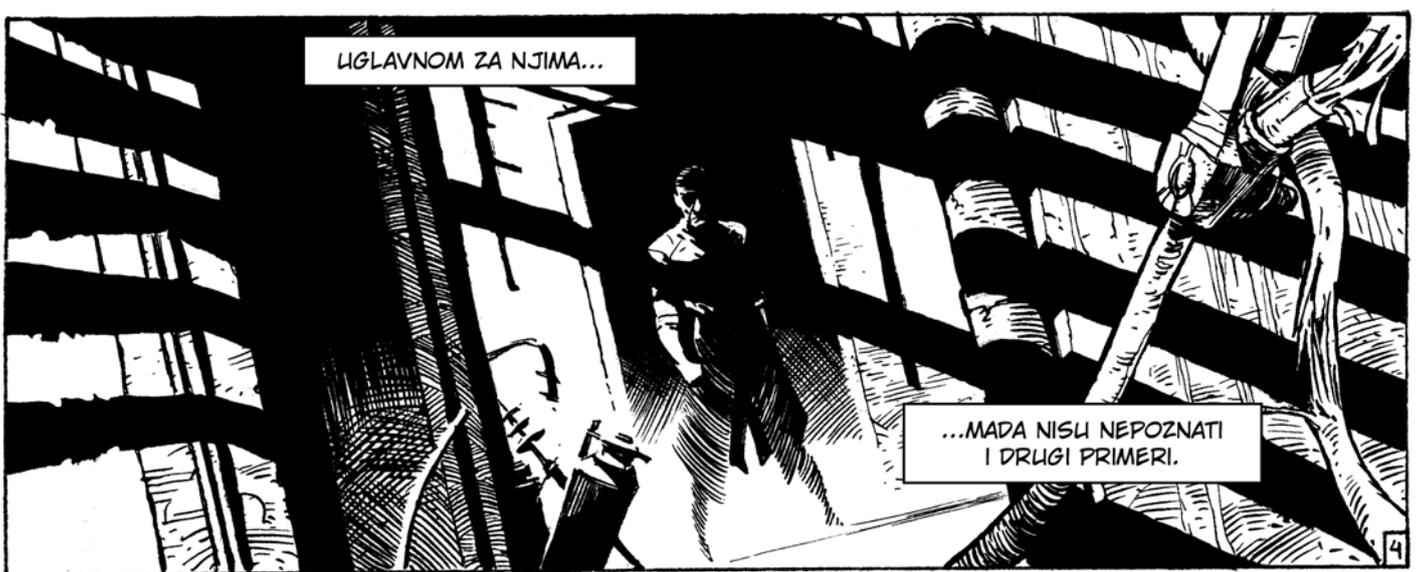
TEKOVINE CIVILIZACIJE,
HILJADE I HILJADE GODINA
OGRANIČAVANJA I USMERAVANJA
PRAVA NA UBIJANJE, I TAKO TO.
LJUDSKA BIĆA TO ZNAJU.

REPLIKANTI I NE BAŠ.
ONI SU OD CIVILIZACIJE
IMALI SAMO SKRAĆENI
KURS, TEK TOLIKO
DA IH OSPOSOBI DA
ŠLJAKAJU ILI GINU U
NAŠE IME. KO DA SE
BAKĆE S ALATKOM?

ISPOSTAVILO SE:
MI, BLEJDRANERI.
I ZATO MI TRČIMO.

UGLAVNOM ZA NJIMA...

...MADA NISU NEPOZNATI
I DRUGI PRIMERI.

NIŠTA NIJE KAKO IZGLEDA.

SVI MISLE DA JE OVAJ POSAO NAMA DAT JER OSTALI NE ŽELE DA UBIJAJU, HOĆE DA SAČUVAJU ČISTU SAVEST.

TO MISLIM ČAK I JA, POSEBNO KAD NE ŽELIM DA MISLIM.

ALI KAD MI ŽILA KUCAVICA NAPLUMPA MOZAK KRVLJU A ADRENALIN POČNE DA NEKONTROLISANO GRČI RUKU, KEFALO POČNE DA RADI KAO DA JE SAD IL NIKAD...

...VEROVATNO ZATO ŠTO TAKO I JESTE...

...I JA SHVATIM DA SMO DOBILI OVU ŠLJAKU NE ZATO ŠTO DRUGI NE BI DA UBIJU...

(SREO SAM DOVOLJNO PSIHOPIATA I SOCIOPATA MEĐU GLAVEŠINAMA DA ZNAM DA BI IM ČAK I PRIJALO DA POVREMENO LIČNO OVERY PONEKOG, POSEBNO AKO IZGLEDA KAO ČOVEK I AKO ZA TO NE BI ODGOVARALI)

...VEĆ ZATO ŠTO NIKO NE BI DA UMRE... ČAK NI REPLIKANTI.

DA LI ANDROIDI SANJAJU ELEKTRIČNE OVCE NIJE POTVRĐENO, ALI NEŠTO DRUGO ZATO JESTE.

BLEJDRANERE UBIJAJU, ZAR NE?

NIŠTA NIJE KAO ŠTO IZGLEDA. ANDROIDI IZGLEDAJU KAO LJUDI...

...ALI SU IPAK SAMO MAŠINE.

KAKO TO ZNAM?

LJUDI SE KOLEBAJU, MAŠINE NE. ONE IMAJU ZADATI CILJ, KOJI NIKAD NE PREISPITUJU, OD KOG NIKAD NE ODUSTAJU.

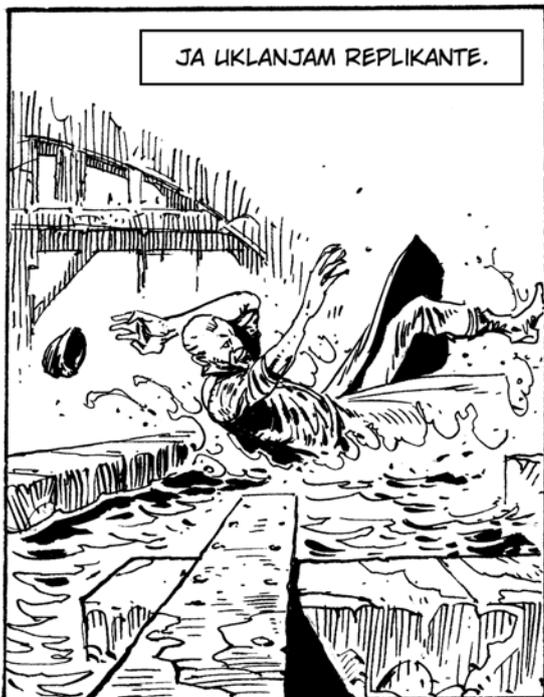
ČAK I KAD JE POKVARENA, MAŠINA NASTAVLJA DA RADI. NE PROIZVODI ONO ŠTO ŽELIŠ OD NJE, ALI JE TO NE SPREČAVA DA RADI.

JEDINI NAČIN DA JE STVARNO ZALUSTAVIŠ, AKO NE MOŽEŠ DA JE ISKLJUČIŠ IZ STRUJE ILI IZVADIŠ BATERIJE...

...JESTE DA JE POLOMIŠ.

Tfoo

JA UKLANJAM REPLIKANTE.

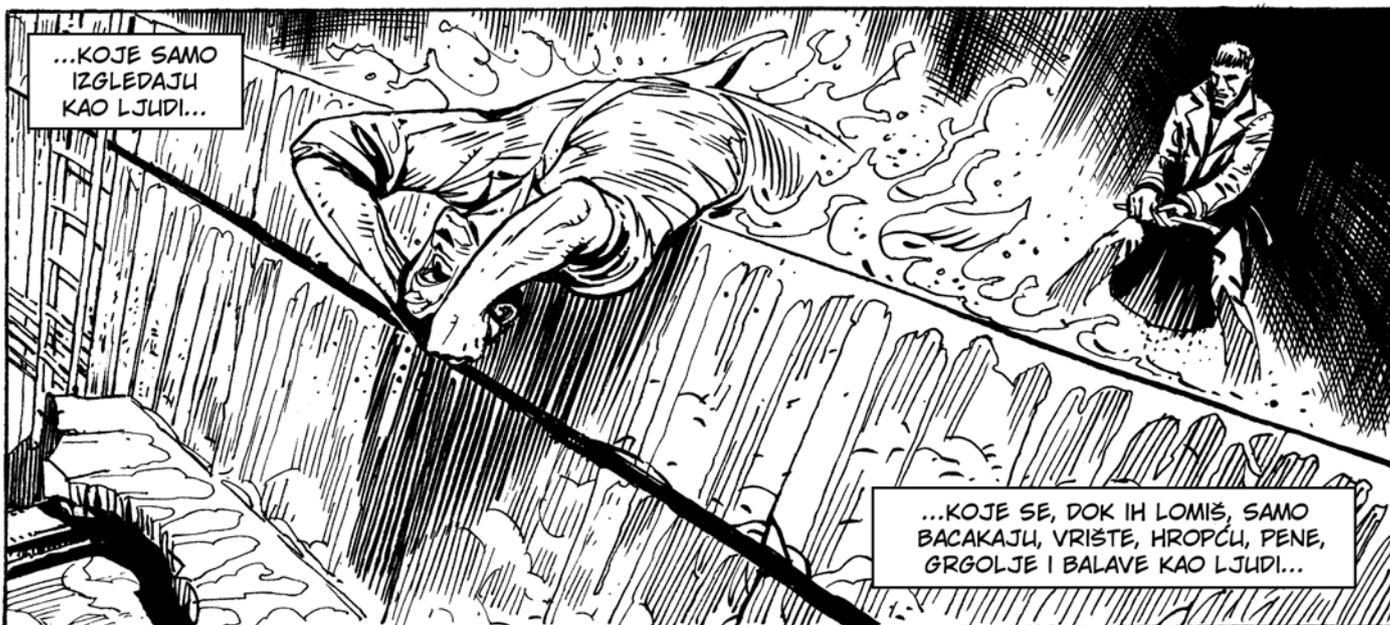

DA BIH TO MOGAO DA RADIM,
MORAM DA VERIJEM,
NE, DA ZNAM DA OVO ŠTO
RADIM NIJE LBISTVO...

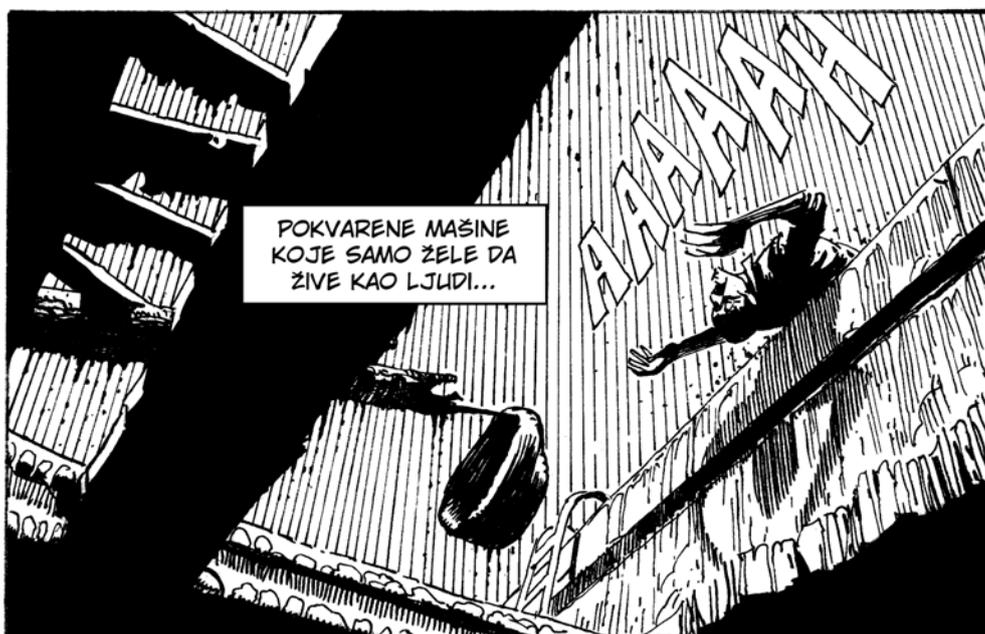
...NEGO
LOMLJENJE
POKVARENIH
MAŠINA...

RRR
KRR ACK

...KOJE SAMO
IZGLEDAJU
KAO LJUDI...

...KOJE SE, DOK IH LOMIŠ, SAMO
BACAKAJU, VRIŠTE, HROPČU, PENE,
GRGOLJE I BALAVE KAO LJUDI...

POKVARENE MAŠINE
KOJE SAMO ŽELE DA
ŽIVE KAO LJUDI...

...KOJE SAMO KAO LJUDI
NE ŽELE DA UMRU.

A LJUDI NISU, JER NIŠTA
NIJE ONAKO KAKO IZGLEDA.

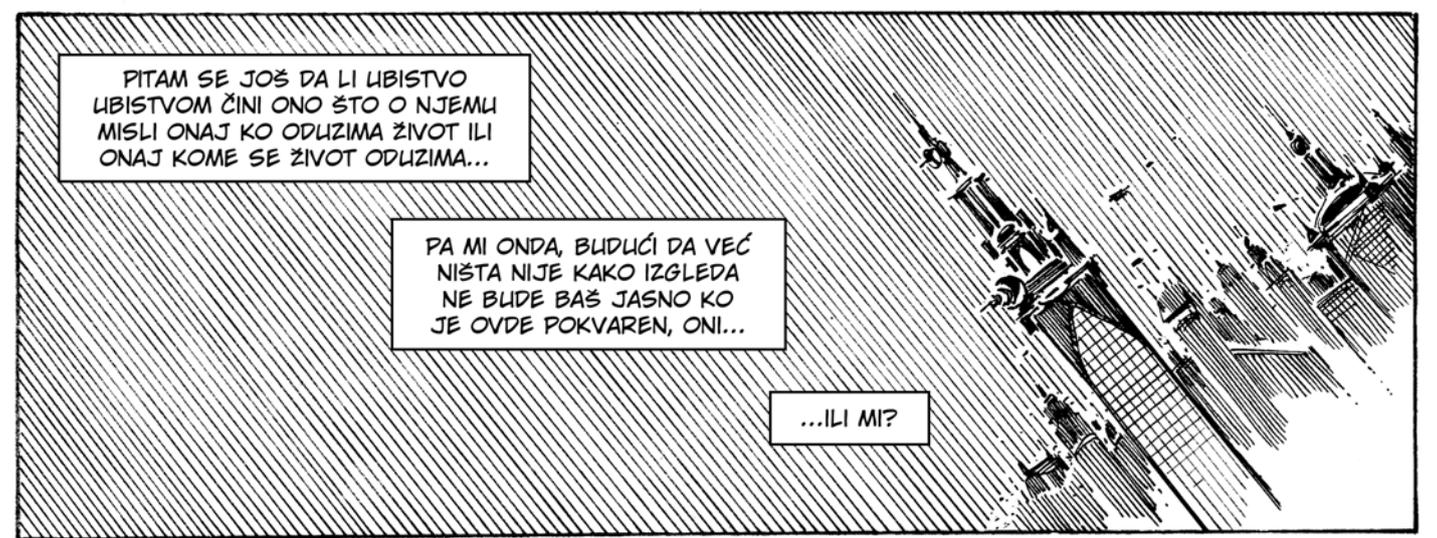
EVO NA PRIMER: OVO
IZGLEDA KAO POBEDA...

A POBEDA JE ISTO ONOLIKO KOLIKO JE OVAJ
GRAD SAMO NEON I STAKLO, METAL I BETON...

POSEBNO KAD PADNE
KIŠA, KAD MI ŽILA
KUCAVICA NAPUMPA
MOZAK KRVLJU.

TAD SE PITAM KAKO POBEDA
MOŽE BITI UNIŠTAVANJE
MAŠINE KOJU SMO
PROGLASILI ZA POKVARENU
SAMO ZATO ŠTO JE,
PROIZVEDENA S CILJEM DA
SE TOLIKO DOBRO UKLOPI
MEĐU NAMA DA JE OD
NAS NE RAZLIKUJEMO,
POSTALA LI TOME TOLIKO
DOBRA DA JE LI TO
LIBEDILA I SEBE SAMU?

PITAM SE JOŠ DA LI LIBISTVO
LIBISTVOM ČINI ONO ŠTO O NJEMU
MISLI ONAJ KO ODUZIMA ŽIVOT ILI
ONAJ KOME SE ŽIVOT ODUZIMA...

PA MI ONDA, BUDUĆI DA VEĆ
NIŠTA NIJE KAKO IZGLEDA
NE BUDE BAŠ JASNO KO
JE OVDE POKVAREN, ONI...

...ILI MI?

Tema(t):

Niški strip

Jedan Laci, dva festivala i dvadeset b(r)ojeva Strip Pressinga

Iz skromnosti svojstvenoj isključivo carskim gradovima, Niš nikada nije želeo da se razmeće dostignućima svojih stanovnika. I zaista, uprkos brojnosti i višemilenijskoj prošlosti, tek je mali broj savremenih Nišlija koji su imali smelost da prkose toj carskoj tradiciji.

U sportu retko ko može da stane rame uz rame sa Piksetom.

U muzici su Šaban, Galija i Kerber i dalje neprikosnoveni.

U književnosti pored Miljkovića imamo Ćiru i Deksu i tek nešto preko.

U glumaštvu još uvek strpljivo čekamo.

Kad govorimo o devetoj umetnosti, reklo bi se da smo u debeloj hladovini koju prave Beograd, Novi Sad, Leskovac...

I zaista, šta to rodni grad cara Konstantina ima a da je vezano za strip?

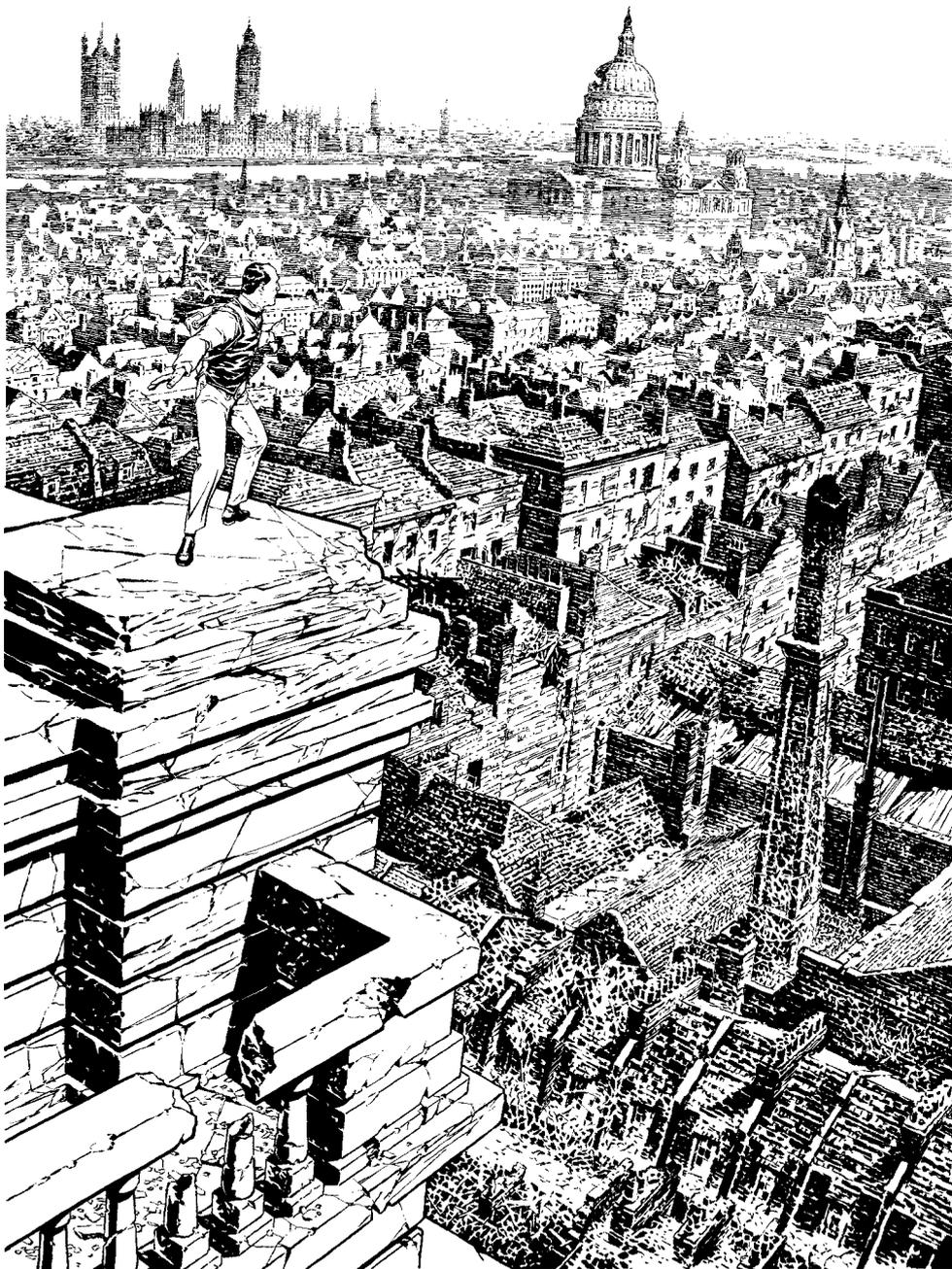
Ima, recimo, jednog Lacija, a kao da to često zaboravlja.

Ima i ne jedan već dva strip festivala, Striporamu i Nifest. Čak se ni Leskovac na to ne usuđuje.

I, najzad, ima "Strip Pressing" i strpljivo ga podnosi već bezmalo dve decenije.

Za carski grad koji ne voli da se razmeće, koji smerno guta prašinu u većitoj trci sa strip tablama, malo li je... ■

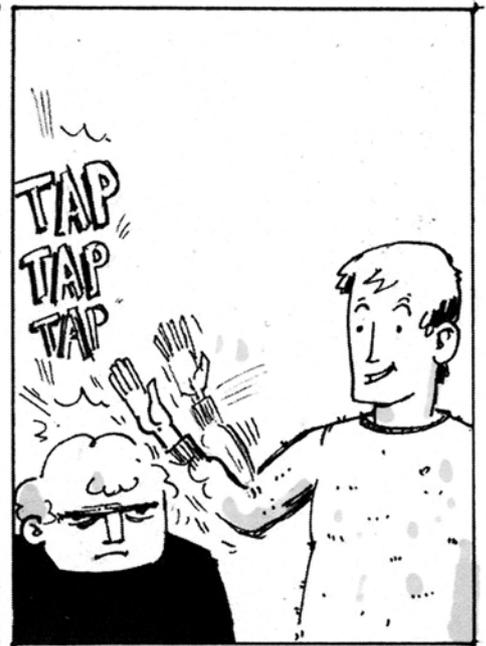
Dejan N. KOSTIĆ

Vladimir KRSTIĆ Laci

Igor KRSTIĆ

Intervju: Saša DIMITRIJEVIĆ

Ja sam karikaturista sirotinje i naroda

Grad Niš ima, kad pričamo o vizuelnim umetnostima, nekoliko „pokretnih institucija“. Kad je o stripu reč, jedna od njih je neosporno autor gore upotrebljene sintagme, Vladimir Krstić Laci. Ništa manje neosporno nije da je u domenu karikature takva „pokretna institucija“ Saša Dimitrijević. O tome koliko je karikatura zaista ozbiljan posao pročitajte u intervjuu koji sledi...

PRESSING: Poznati leskovački karikaturista Miodrag Veličković je tvrdio da se karikaturi niko ne može naučiti. Deliš li to mišljenje?

Saša DIMITRIJEVIĆ: To je tačno. Mora čovek da se rodi kao karikaturista. Karikaturista nije crtač, već analitičar sveta oko sebe.

PRESSING: Odakle ti u vojsci, a odakle u karikaturi?

DIMITRIJEVIĆ: Odgovor - u karikaturi sam od rođenja, a u vojsci po onoj narodnoj „sila Boga ne moli“. Devedesetih godina nema posla, pa sam kao i masa ljudi otišao u profesionalne vojnike, jedino zagarantovano radno mesto kada država vodi ratove. A i Platon je rekao „da bih filozofirao, moram nešto i da jedem“.

PRESSING: Kad kažeš da si u karikaturi od rođenja, da li to znači da si, otkad si procrtao, crtao karikaturu? Jesi li i kao dete bio ono što kažeš da karikaturista jeste - analitičar?

DIMITRIJEVIĆ: Crtao sam i ostale stvari, ali sam oduvek nekako „krivio“ ljude, na likove mislim. To me je privlačilo, ili teralo, kako već. A

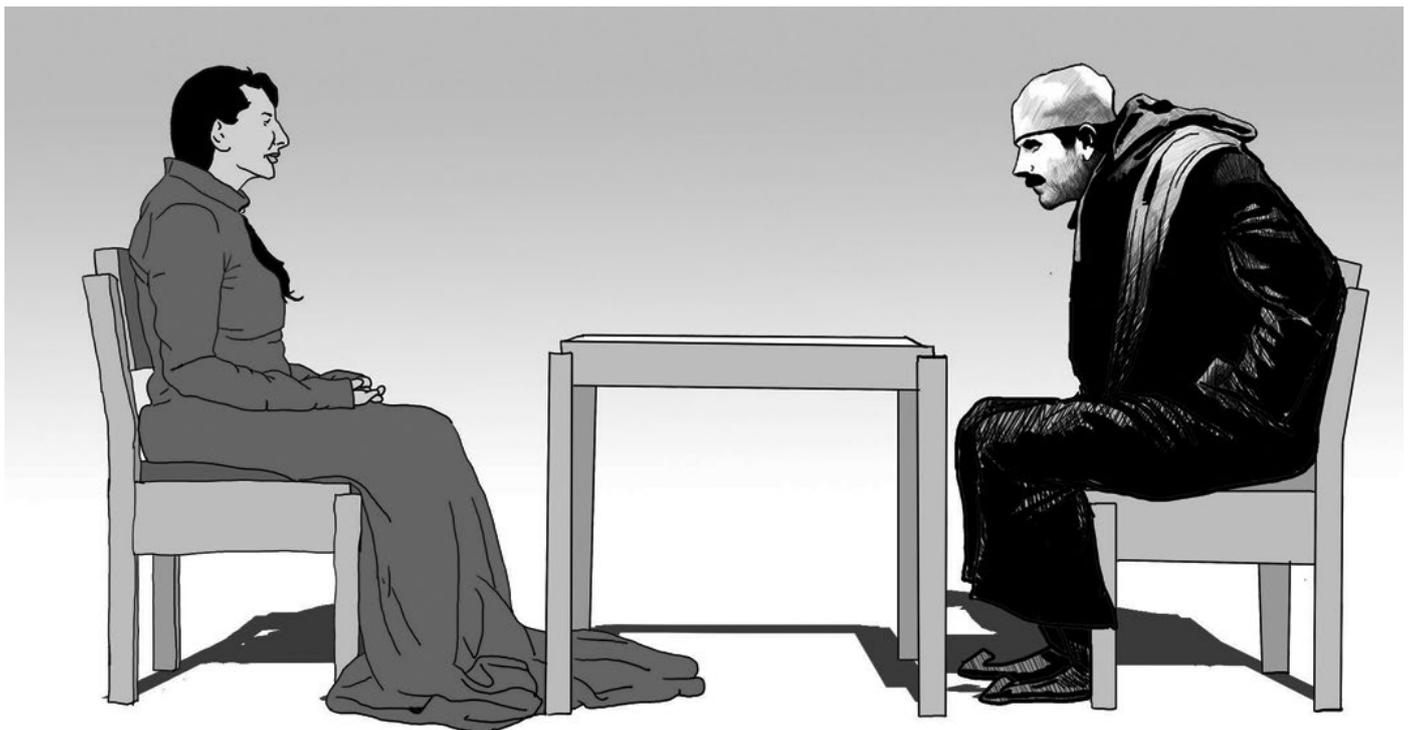
analitičar sam oduvek bio. U školi sam imao 4 iz likovnog, ne iz razloga što sam lošije crtao, nego što nisam hteo da crtam kako mi nameću. Tu je greška obrazovnog sistema, od prvog razreda, pa i do likovne akademije.

PRESSING: Budući da postoji stav da je vojska jedan vrlo rigidan sistem a karikatura jedna prilično slobodoumna aktivnost, kako je izgledalo bavljenje karikaturom dok si bio u vojsci? Jel bilo nekih preplitanja između dva, jesi li ikada imao nekih problema u službi zbog bavljenja karikaturom?

DIMITRIJEVIĆ: Mislim da je ovakvo mišljenje stereotip, jer govorim sa stanovišta nekog ko je bio u toj mašini 12 godina. Nikad nisam imao nikakve probleme ni intervencije, čak sam i bio, da kažem, ponos jedinice i neko za pokazivanje da takvog čoveka imaju u kolektivu. Radio sam na Vojnom aerodromu „Niš“, četa veze, i danas sam ostao u kontaktu i ti me ljudi zovu kad imaju neke proslave i druženja. Crtao sam svoje kolege, počevši od komandanta pa nadole po hijerarhiji, radili smo zidne novine za koje smo dobijali nagrade na takmičenjima na nivou RV i PVO i tako dalje. Nije stvar u mašini nego u ljudima koji mašinu održavaju.

PRESSING: Koliko su stereotipovi, arhetipovi i uopšte svaka vrsta predrasuda bitni za karikaturistu?

DIMITRIJEVIĆ: Okruženi smo predrasudama, pa je tako i u karikaturi i satiri. Treba begati od njih jer se u radu onda upada u kolotečinu. Treba iznaći nove ideje i motive, a i stari stereotipi se trebaju razvijati i razbijati u karikaturi. Neki stereotipi umiru, a rađaju se novi. Evolucija.

C. Daneskić

PRESSING: Tvoje radno mesto je usred redakcije u kojoj je non-stop veoma živo. Kako uspevaš da se koncentrišeš, da uopšte stvaraš u takvim uslovima?

DIMITRIJEVIĆ: Ne utiče živost i galama na mene, ja se isključim i radim svoj posao. Petnaest godina tako radim u tom okruženju. A i rad u redakciji je dobar za ideje jer se tu slivaju informacije, a i od kolega ponekad čujem neku ideju. Na posao idem peške, kao i kroz život kad

ideš peške, jer tako se bolje vide stvari.

PRESSING: Koliko su rokovi pod kojima radiš karikature korisni, a koliko odmažu? Da li ti se dešavalo da se bliži rok, a ti prosto nemaš ideju - i ako jeste, šta radiš tada?

DIMITRIJEVIĆ: Vremenski tesnac je dobar jer podstiče kreativnost, a i rad pod pritiskom je donekle dobar. Dođe do zasićenja u idejama, iz dva razloga. Prvi - čovek se umori mentalno, a drugi - sredina u kojoj živimo,

koliko god izgledala inspirativna za novinsku karikaturu, jeste predvidiva i kružna, tako da karikaturu koju sam nacrtao pre desetak godina mogu i sad objaviti jer je, nažalost aktuelna i danas. Ja radim karikature koje su takve da traju u vremenu, ne igram na prvu loptu i ne komentarišem neku situaciju i dešavanje baš odmah, jer me iskustvo uči da sačekam da se malo slegne prašina. Nisu stvari baš onakve kakve se čine.

PRESSING: Da li je inspiracija posle svih tih godina rada na karikaturi uopšte faktor, ili sve to odavno spada u radnu disciplinu?

DIMITRIJEVIĆ: Inspiracija je najbitnija i nalazim je u apsurdima života i društva. Neke teme na konkursima mi leže, a neke ne i to je kod svih karikaturista tako. Sve zavisi od afiniteta čoveka.

PRESSING: Šta je po tebi važnije u karikaturi, crtež ili ideja? Mogu li se u karikaturi ta dva elementa uopšte odvajati i tako posmatrati?

DIMITRIJEVIĆ: Ideja je najbitnija ali i crtež mora biti dobar. Loš crtež zna da upropasti ideju.

PRESSING: Kao analitičar, ti verovatno imaš cilj da pokažeš čitaocima gde je problem, šta treba popraviti. Koliko ti smeta što, uprkos tome što uporno pokazuješ, godinama stvari oko tebe ne idu na bolje? Da li možda gubiš nadu u samu karikaturu kao medij i ono što ti radiš u istoj?

DIMITRIJEVIĆ: Problemi su ovde uvek isti, kao i političari, samo su umotani u druge oblande. Ja znam da svojom karikaturom neću promeniti svet, ali zato mogu da ga kritikujem i da bockam tamo koga treba i gde treba, sviđalo se to nekom ili ne. Onaj čiča sa nebesa mi odredio tu ulogu i ja moram da je igram, sviđalo se to nekom ili ne. Nadu u karikaturu ne gubim, pričam za Srbiju. Pokušavaju da je marginalizuju, ali je istovremeno pomno prate ti isti što bi da je marginalizuju. To iz prve ruke znam, igrom slučaja. Za mene su stalni „neprijatelji“ i mete političari kao kategorija zvana „lični interes“. Ne zanimaju me nikad garniture na vlasti, već političar i političarenje i uloga „malog“ čoveka u svemu tome. Jugoslav Ćosić, nekadašnji urednik „Politike“, mi je skoro rekao da sam ja karikaturista sirotinje i naroda, s čim se slažem.

PRESSING: Kad sam svojevremeno s Veličkovićem, čiju si ti nagradu za satiričan strip osvojio na 20. Balkanskoj smotri mladih strip autora u Leskovcu, pričao o njegovim kaiševima „Bocko“, rekao mi je da on svoje stripove nije doživljavao kao stripove, već kao karikaturu koja je tražila malo više prostora. Imam neki utisak da i ti na sličan način doživljavaš svoje strip kaiševe?

DIMITRIJEVIĆ: Pošto crtam karikature bez reči, došao sam bio do tačke kada sam hteo i nešto rećima da kažem, a za to je najbolji kaiš-strip, najviše 3 kvadrata. Karikaturisti su vrlo sažeti, pa je i kaiš-strip pogodna forma za takve ideje.

PRESSING: Da li je nešto specifično kod karikaturista s Jugu?

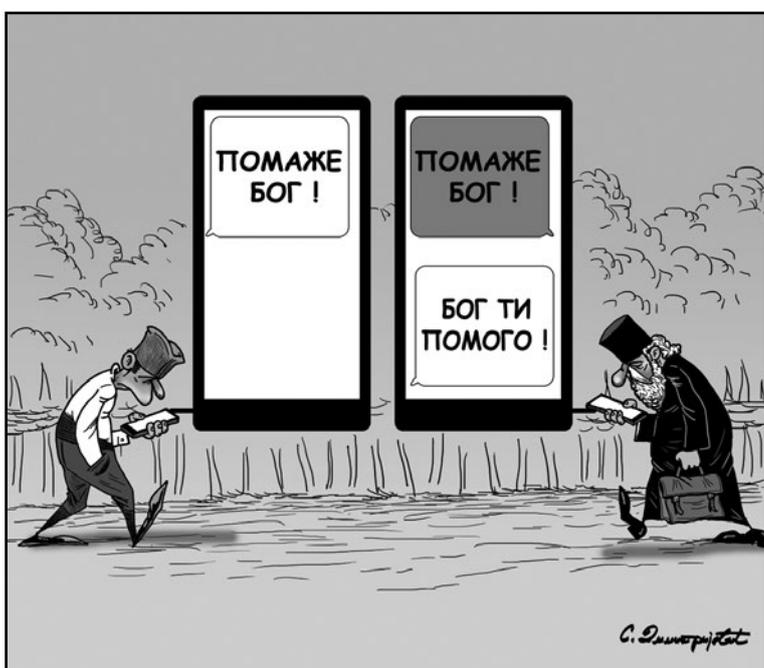
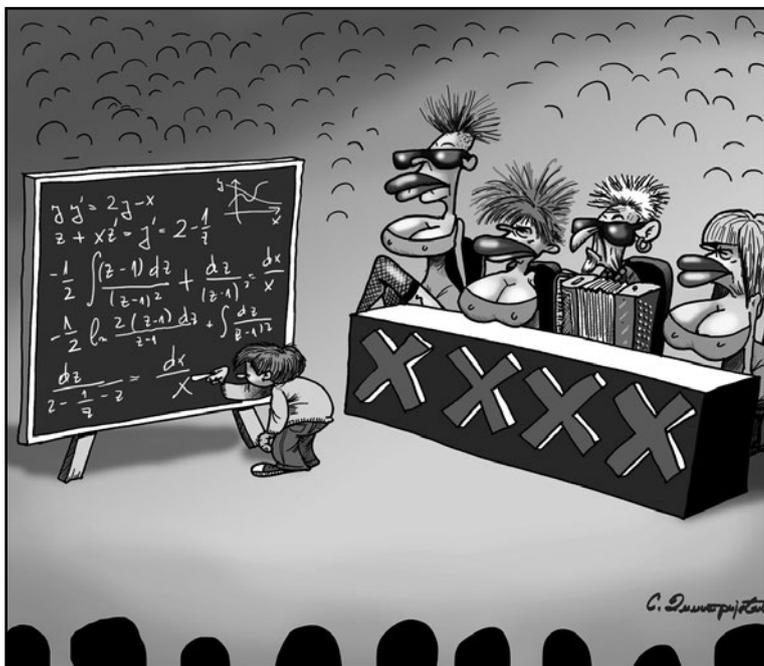
DIMITRIJEVIĆ: Pa nema neke baš osobenosti i specifičnosti, možda se više bavimo socijalom za razliku od drugih, što je skopčano sa okruženjem u kome živimo. Nekako smo karikaturisti za za narod, a ne filozofiju.

PRESSING: Koliko poznaješ nišku scenu karikature? I postoji li tako nešto? Niš je grad koji je imao nekoliko poznatih imena kad pričamo o karikaturi (Dunđer, Blatnik, Stojanović, Fera)...

DIMITRIJEVIĆ: Sem mene, u Nišu, koliko ja znam, postoji još jedan čovek, Dejan Živković, koji se bavi karikaturom i to je to. Nema novih, a da ja znam. Ja bih voleo da nas ima deset, pa da se družimo i tako, ali situacija je odnaveka bila ovakva.

PRESSING: Ima li u karikaturi plagiranja? Sećam se da si pre nekoliko godina skretao pažnju na to da ti je „ukradena“ jedna karikatura...

DIMITRIJEVIĆ: Ima plagiranja, ali ciljanog je vrlo malo jer je nemoguće znati šta je sve nacrtano i publikovano, fizički je

nemoguće znati. A ideje se poklapaju, tojest razmišljanje, tako da ja nisam rigidan po tom pitanju. Lale Bojčić iz „Ošišanog Ježa“ mi je jednom pričao da nema karikaturiste s kim je pričao da kad vidi nečiju karikaturu ne kaže da je to on nacrtao ko zna kad pre(Smeh)... Živa istina!

PRESSING: Konkursi u karikaturi kod nas i u svetu - kako su nekad stajale stari a kako stoje danas?

DIMITRIJEVIĆ: U Srbiji je sve manje konkursa karikature, a i oni se degradiraju sa smanjenjem nivoa nagrada. Sveli smo se na 3-4 stalna konkursa i na konkurse po viđenju, tu se pojave pa nestanu. U svetu se isto smanjuje broj festivala, još se Istok Evrope i Azija drže. Na primer, u SAD i EU nema nijednog konkursa, Kanada ima jedan, i slično. Valjda su tamo zadovoljniji životom, pa im ne treba baš karikatura.

PRESSING: Došao si u „Politiku“ na strane koje je pre tebe ispunjavao svojim radovima Dušan Petričić, koji je neosporna veličina. Da li si imao neke rezerve zbog načina na koji je otišao iz „Politike“, a koji je dobro poznat i dokumentovan?

DIMITRIJEVIĆ: Svako ima svoj put i način da pređe taj put, tako da ne komentarišem tuđe puteve i stranputice. U „Politiku“, sam došao po njihovom pozivu, tj. njihova ideja je bila da se angažuju četiri karikaturista čije će se karikature objavljivati nedeljom, naizmenično, ali posle tri meseca ostao sam samo ja. Ne znam razloge zašto su otpala ova trojica. Ima u karikaturi, kao i u životu, jedna crta koja se zove mera. Mnogi pređu tu meru pa im karikature nisu po meri. Karikatura ne sme da vređa, njena uloga je da kritikuje. Setimo se šta se desilo u Francuskoj, satirični list „Šarli Ebdou“. Oni su prešli tu meru i svi znamo šta se, nažalost, desilo.

PRESSING: Naravno, mera je neophodna. S druge strane, tu je i autocenzura. Ima li je kod nas u karikaturi, i da li se tebi lično dešava da ti dođe neka super ideja, ali da proceniš da će možda biti nezgodno protumačena, pa je odbaciš iz tog razloga?

DIMITRIJEVIĆ: Autocenzure ima u smislu ukusa a ne straha. Ja na to tako gledam. Ne sme autor izričito da se stavlja ni na čiju stranu - govorim o političkoj karikaturi. Interesantna je pojava na društvenim mrežama, mislim na Facebook, gde puštam u opticaj svoje karikature. Neke karikature koje sam objavio, a posle su dobile nagradu na nekom konkursu, i bile su da kažem filozofski dobre, imale su malo lajkova. Dok, na primer, neke karikature sa banalnom temom ili gde ima golotinje imale su mnogo lajkova. Sa jednom takvom karikaturom imao sam 980.000 lajkova u jednom danu. Ne znam šta se desilo, tako da lajkovi nisu merilo kvaliteta.

PRESSING: S tim u vezi, da li je bavljenje karikaturom danas rizičan posao u Srbiji - i naravno, druga strana novčića: može li se danas u Srbiji od karikature živeti?

DIMITRIJEVIĆ: Rizičan jeste, naročito kad ste okruženi polupismenim i nepismenim likovima koji su se domogli neke pozicije i koji ne razumeju karikaturu. Može da se živi, naravno. Evo, nas trojica profesionalnih karikaturista u celoj Srbiji to potvrđujemo. Da budem ironičan. Ovdje ne računam penzionisane karikaturiste i crtače stripova po novinama.

PRESSING: Kad pričaš o polupismenim i nepismenim likovima i riziku u bavljenju karikaturom - jesi li ti nekada imao problem zbog svog bavljenja karikaturom?

DIMITRIJEVIĆ: Nisam imao probleme, niti se spuštam na njihov nivo komunikacije. Pas laje, a karavan prolazi.

PRESSING: Koji je status karikature kao vizuene umetnosti kod nas? Strip, na primer, još uvek kuburi sa raznim istoričarima umetnosti i etabliranim akademskim krugovima - kakva je situacija sa karikaturom u tom pogledu? Zapažas li neku promenu otkad si počeo da se baviš karikaturom pa do danas u načinu na koji se karikatura tretira?

DIMITRIJEVIĆ: Već sam delimično odgovorio, a naši istoričari bi trebalo prvo da se bave svojim poslom pa tuđim. Kod nas je i istorija politika,

dnevna mislim. Kada se međusobno akademski krugovi dvojke dogovore, onda imaju pravo da se upliću u posao drugima. Karikatura i strip su umetničke forme, kao i film, pa je dozvoljena slobodna umetnička interpretacija nekih istorijskih dešavanja i likova. Tretiranje karikature je kao i biljaka u poljoprivredi. Pokušavaju da je prskaju kojekakvim čudima da bi dobili ono što njima odgovara, ali teško. Kao što znamo, priroda sve to reguliše.

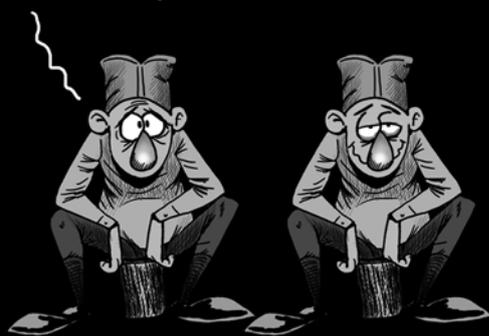
PRESSING: Koji savet bi dao nekome ko želi da počne da se bavi karikaturom?
DIMITRIJEVIĆ: Savet je lako dati, ali teško primiti. Ako neko oseća potrebu da svoje misli izrazi karikaturom, onda mora da je u karikaturi 24 sata i ceo život - bez toga nema i sve ostalo je džaba. ■

Razgovarao: Marko STOJANOVIĆ

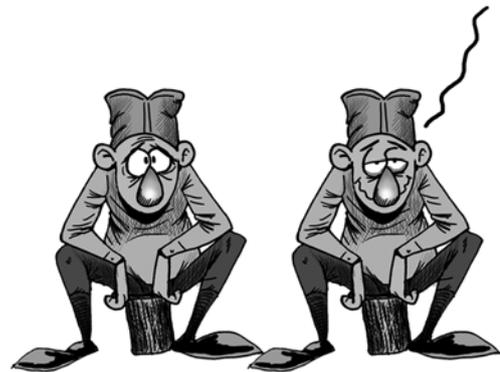

СВЕ ЈЕ ЦРНО !

НИЈЕ АКО СИ НА БЕЛОМ !

Šest decenija svežine

Niški strip autor Svetozar Živković nas je zauvek napustio 17. marta tekuće godine. Poznat pod pseudonimima Sveživ i Sveži, ostavio je primetan trag u svetu domaćeg stripa poslednjih par decenija.

Živković je rođen u Pečenjencu 28. februara davne 1944. godine. Po zanimanju je bio policijski inspektor i, kako je sam tvrdio, jedva je nalazio vremena da se posveti stripu kako treba upravo zbog životnog poziva. Međutim, crtanjem se bavio još od početka pedesetih godina prošlog veka. Kao srednoškolarac dobio je svoj prvi profesionalni angažman za „Nasmejjane novine“ i „Mali Jež“ radeći pretežno karikature i stripove humorističnog karaktera. Za ovaj posao plaćan je 100 maraka po radu, što je, kako je navodio, bilo više od pola plate njegovog oca u to vreme.

Iako je zapaženi deo njegovog stvaralaštva odlazio na erotske humorističke stripove, Živković nije „birao“ žanr - crtao je i pisao sve, od naučne do epske fantastike, od geg stripova do krimi-priča. To ga čini jednim od retkih autora na jugu Srbije koji se oprobao podjednako na svim frontovima bez jasnog favorizovanja pojedinačnih žanrova.

Sem kratkih stripova za humoristične časopise erotske prirode, vitoteke i skandinavke, slao je radove i velikom broju domaćih časopisa. Najčešće su rađeni u saradnji sa njegovim sinom Zavišom, te se pot-

pis „Sveži(v) & Zaviša“ pojavljivao na nemalom broju publikacija. Dvedesetih godina pokrenuo je sopstveni fanzin „Galeb“. Bio je zastupljen u kragujevačkom časopisu „Aždaha“ u par brojeva pre gašenja istog, pa se potom „odomaćio“ u šabačkom časopisu „Eon“, gde je zastupljen redovno u svakom broju počev od 12, objavljenog 2013. godine. Od ostalih časopisa i publikacija gde je objavljivao stripove tu su „Đačko doba“, „Work Time“, „Zenit“, „Drugarče“, „Gusar“, „Glasnik“, „Naš svet“, „Đački zabavnik“, „Videlo“ i „Šarada“.

Neki od njegovih najpoznatijih stripova su „Avanture Lije Klopadžije“, „Nahod Momir“, „Hamar“, „Gadar“, „Zare Mrak“, „Neudata Nata“, „Bobo“, „Slavko i Plavko“, „Dedal-Lavirint“, „Androgej“, „Minos“, „Legenda o Minotauru“, „Tulča i Dulča“, „Svemirska patrola“, „Konj i Vuk“ i „Nema kraja“. Saradnik nevladine organizacije „Zgubidan“ Nikola Đukić smatra da je ovaj poslednji strip, objavljen 2016. godine, ujedno i Sveživovo najbolje delo.

Pored stripa, Živković se bavio i karikaturom - tačnije, karikaturom je i počeo, i to preko svog prvog popularnog lika Mornara Tike. Kako je vreme odmicalo, Tika se iz okvira karikature polako prebacivao u strip kaiševe, nakon čega i kreće ekspanzija (i eksplozija) Živkovićevih strip radova.

Zanimljiv je podatak da je Živković napustio svet živih u svojoj 75. godini, a samo godinu dana pre toga mu je sveže objavljen strip u najnovijem broju „Eona...“. Ako uzmemo u obzir da je prvi plaćeni angažman imao u srednjoj školi, dakle početkom šezdesetih, to znači da je Živković aktivno radio stripove i karikature skoro šezdeset godina! Preciznije, aktivan je bio na polju domaćeg stripa svojim starijim radovima, s obzirom da se većina njegovih priča u strip revijama 21. veka sastoji od raznih reprinta. Međutim, to ne pobija činjenicu da je Živković i dalje aktivno slao radove domaćim časopisima, koliko god da ih je malo bilo (i ostalo), činjenicu da je sa 72 godine stvorio možda svoj najbolji uzradak na polju stripa, kao i to da je i dalje učestvovao na domaćim koliko i stranim konkursima za strip. Većina strip autora bi se u njegovim godinama povukla i živela mirnim penzionerskim životom, ali njega prva ljubav nije napuštala.

Živković je, međutim, imao i par stvari zbog kojih se kajao i koje mu nisu odgovarale. Naime, jasno se videlo iz intervjua koliko je zapravo voleo strip, a koliko mu je, silom prilika, malo vremena posvetio zbog sitnice zvane „životne obaveze“. Takođe, setno i suptilno je lamentirao nad činjenicom da nema domaćeg stripa na kioscima, a da maltene svi domaći autori zarađuju hleb radom za strane izdavače. Poput svih autora, i Živković je napustio svet živih sa „neraščišćenim računima“, odnosno sa puno toga što nije uradio u stripu, a hteo je. Iako, na žalost, nećemo više dobiti „sveže“ stripove od Svetozara Živkovića, ostaje nam uteha da se stripovski nije dao do svog poslednjeg trenutka. ■

Ivan VELJKOVIĆ

Deda Fera, majstor pera

Kad sam prvi put sreo Feru, bio je u Kokanovom društvu. Bilo je to u stanu Nikole Mitrovića Kokana, barda jugoslovenskog stripa, i dok je para od kuvanja još uvek lebdela po uglovima kuhinje, Fera je dremao na Kokanovom kauču posle posebno obilnog ručka kojim je domaćin gosta iz Niša i kolegu iz „Dečijih novosti“ ugostio. Kad se malo odmorio, Fera je pridveče došao s Kokanom do tog proleća tek otvorene Leskovačke škole stripa, da nas, učenike, upozna i pruži nam podršku. Na tome smo mu, ne treba to posebno isticati, bili zahvalni iako većina nas nije znala ko je, sem da je „profesionalni strip crtač i Kokanov prijatelj“ - što je bilo više nego dovoljno da ga gledamo sve vreme sa strahopoštovanjem... A nije bilo na odmet ni to što je doneo brojna španska i italijanska izdanja koja su nama, tih od stripova isposnelih devedesetih, bile apsolutne poslastice - Fera je, ispostaviće se kasnije, održavao pažljivu iako zbog svog nepoznavanja engleskog jezika povremeno mukotrpnu korespondenciju sa velikim brojem stranih autora (Lambil, Origa, Ležeb...) i izdavača, u kojoj sam mu ja od pred kraj devedesetih povremeno pomagao. To je, doduše, došlo kasnije - tog sparnog leskovačkog predvečerja mene je kopkalo nešto drugo - odakle mi je Fera bio poznat?

I setio sam se! Upoznao sam ga, kao šerifa Ferija, u poslednjem nastavku jednog od najboljih jugoslovenskih stripova osamdesetih, „Billy Wanderera“ Miodraga Krstića Profketa i Vladimira Krstića Lacija. Šerif Feri je sa svojim imenjekom delio povredu - Feru je, prema njegovim rečima, nasred pešačkog prelaza udarilo vozilo hitne pomoći i poslalo iz karijere vojnog muzičara, posle dugog oporavka, pravo u invalidsku penziju - te ljubav prema humoru i dobroj kapljici... I zaista, Fera je, kasnije ću to uvideti, u svakom društvu bio rado viđen gost - uvek je, kako mi na jugu znamo da kažemo, držao „banku“ i neprekidno zasmehavao ekipu. U stripu je mladom Biliju i njegovom vršnjaku Jangbladu šerif Feri bio nešto kao mentor, pomagavši im da prežive svoj prvi revolveraški obračun sa braćom Džibit. Nije, dakle, veliko iznenađenje što me je, kad sam polazio u Niš na studije u jesen 1997. Kokan uputio upravo na Feru... Koji se odmah, onako iz cuga, prema meni postavio zaštitnički i ponudio mi pomoć - iako sam savršeno siguran da me se nije sećao iz našeg prvog susreta u Leskovcu! Kao pridošlici u gradu u kome nisam poznavao nikog sem njega, takva pomoć mi je bila i te kako potrebna...

A Fera je poznavao sve i svakoga, naročito u Nišu. Ne bi bilo nimalo pogrešno reći da je dugi niz godina bio alfa i omega niške strip scene, možda i jedina spona koja je spajala njene članove. Ferin stan,

u vojnim zgradama na obroncima Bubnja, bio je fokalna tačka niške strip scene, možda i svekolikog stripa na Jugu Srbije. Bilo je to gotovo mitsko mesto na, u kome bi Fera u trpezariji, kako i dolikuje, posadio gosta u stolicu, a onda bi pred njega na sto za ručavanje, a gde drugde, nakon kraćeg boravka u svojoj sobi pažljivo servirao najprobranije strip poslastice - recentna izdanja, egzotične antikvitete, izgubljene originale i nikad viđene kopije... Svega je tu bilo, a ponajviše magije, dok su se oči posetioca širile u neverici a Ferin brk smešio, vreme se na neki volšeban način usporavalo, i čini mi se, zaustavljalo... Tu sam prvi put gledao originale Profketa i Mira Sinovčića, Kokanove probe za Taličnog Toma, kopije započetih i nikad završenih Profketovih i Lacijevih vesterna, nesuđenih nastavljača „Lutalice Bili-ja“... Tamo me je Fera upoznao s Lacijem - kad sad pomislim to mu dođe nekako prirodno, budući da me je Laci kroz strip upoznao s Ferom koju deceniju ranije - s kojim ću izgraditi dugogodišnje prijateljstvo i saradnju, odatle sam izašao sa odavno rasprodatim prvim izdanjem „Elazara“, koje će, pak, posredno dovesti do takođe dugogodišnje saradnje i prijateljstva sa Dejanom Nenadovim... I zaista, ne verujem da postoji neko ko se bavio stripom u gradu na Nišavi osamdesetih i devedesetih, a da nije u nekom trenutku prošao kroz Ferinu trpezariju, kao i da ga to iskustvo na neki način nije obeležilo. Otuda je sasvim prirodno da je upravo Fera osamdesetih bio urednik prve niške strip revije, „Gusara“, kao i revije „Comix“ deceniju i kusur kasnije - samo je on imao tolikog kredita da se usudi da pozove toliki broj autora... I da mu se toliki broj autora odazove.

U trenutku kad sam ga upoznao, Fera je radio kao karikaturista niških „Narodnih novina“ - uloga koja mu, čini mi se, odgovara još i više od uloge strip crtača, budući da je bio, kao što već rekoh, jako duhovit, ali i, čak i više od toga, ubojit, što je osnovno svojstvo svakog karikaturiste. Do kraja života, sem izleta u „Krahana“, ostao je veran karikaturi, gegu u i uopšte kratkim formama. Bio je takođe i vredan - debitovao je već sa 18 godina u „Borskom kolektivu“, a od tada je objavljivao širom regiona, ali i u Italiji („Williams Intereuropa“), Francuskoj („Ege“), Nemačkoj („Axel Springer Verlag“). Uspeo je, snalazeći se s jezicima koje nije govorio, da stigne čak i do Kube, gde je bio dopisni član udruženja crtača Kube, grupe PEL-E!

Deda Feru, kako je insistirao da ga zovem zadnjih godina, valjda od kad je dobio unuke a ja ćerku, sreo sam poslednji put u Kokanovom društvu. Okruženi plesom plavičastog, duvanskog dima koji se lenjo gibao u nedostatku bilo kakvog protoka vazduha u Ferinoj trpezariji, kao neki brodolomnici na pustom ostrvu iz nekog od njegovih laganih a upečatljivih geg stripova, sedeli smo zajedno Fera, Fiki i ja jednog ledenog decembarskog jutra. Ispred nas su bila izdanja koja sam na neki od brojnih načina skrivio, a koja sam mu, za njega i njegovu riznicu, doneo na poklon. Bilo mi je drago na neki način uzvratim uslugu i da ovaj put ja njemu dam, kako je on voleo da kaže, nešto da „mezi“. Ipak, to nije bilo jedino što sam mu tog puta doneo - mada, memorijalna plaketa „Nikola Mitrović Kokan“ koju je dobio za doprinos srpskom stripu teško da je bila poklon za čoveka koji ju je svojim višedecenijskim delovanjem u stripu mnogostruko zaslužio. Sem toga što je neosporno bio centralna figura stripa u Nišu, bio je član Izdavačkog saveta vodeće kuće kad se govori o srpskom i jugoslovenskom stripu u drugoj polovini dvadesetog veka, „Dečijih Novina“, i samim tim krojio njenu izdavačku politiku sklonu domaćim autorima. O ovdašnjim strip prilikama (a znajući Ferinu beskompromisnost, i neprilikama) pisao je kao dopisnik za francuski „Hop“ i „Besedup“, švedski „Bill i Bull“, danski „Serie Jurnaalen“... Bio je, dakle, ne samo naš pogled u svet u vreme pre interneta, već i uvid sveta u ono što smo mi ovde radili. Nije ništa rekao kad sam mu dao plaketu s Kokanovim likom, samo ju je pogledao onako kako je sa strane gledao sve nas dok smo zurili u blaga iz njegove strip riznice... I nasmešio mu se brk.

Potrudicu se da ga tako i pamtim - a pamtiće ga hoću. Pamtiće ga i niški, Boga mi i srpski strip - a ima i po čemu. ■

Marko STOJANOVIĆ

Veliki oblak ispunjen rečima

Mora da sam Sigmu upoznao na Filozofskom fakultetu u Nišu ali se ne sećam kako se tačno to dogodilo. U stripu naših života promiču neke slike, ali su oblaci predviđeni za reči sasvim prazni. Kada sam 1983. godine stigao iz JNA kući i počeo da studiram psihologiju, pored predavanja i vežbi redovno sam posećivao i sve događaje u klubu. Te jeseni objavljen je zbornik poezije studenata Filozofskog fakulteta pod naslovom „Ostrva” i

baci to na sadašnjost, opiši sve to kao da se upravo događa.” Poslušao sam ga i postao nekakav pisac, naivan kao slikarke iz Kovačice, ali od sela u sebi se ne beži. Tako je nastala prva moja priča objavljena u „Gradini” 2005. godine, pod naslovom „Pisma za pukovnika”. Naslov je parafraza čuvenog Markesovog romana, s tim što počinjem drugačije: „Imao sam ludu sreću da me od depresije leči dr Karadžić”.

Sigma je imao širinu u svakom pogledu i nikoga nije doživljavao kao konkurenciju, jer je znao da svako ima svoj put i da se tuđim ne može ići. Tako je uređivao i „Gradinu”, časopis za književnost, umetnost i kulturu, najduže od svih njenih urednika u istoriji, od 2001. do 2019. godine. Ozbiljno je shvatio podnaslov časopisa i vizuelno obogatio brojeve slikama, crtežima, fotografijama i stripovima. To je izazvalo gundanje i negativne komentare „stare garde” niških književnika, ali se urednik nije na to obazirao. Još od osnivanja „Pressinga” 1991. godine, u čemu smo učestvovali zajedno sa malom ali odabranom jednocifrenom ekipom, Sigma je insistirao na strip-konkursima, tematima i festivalima. Činio je to i kao urednik „Niškog analitičara”, a kao urednik „Gradine” učinio je da strip postane potpuno ravnopravan književnim tekstovima, a da u tematskim brojevima bude u blagoj prednosti. Nije slučajno što je „Strip Pressing” započeo život 2001. godine, baš kada je i Sigma izabran za glavnog urednika „Gradine”.

Imao sam sreću da sam poslednjih desetak godina intenzivno saradivao sa njim na Književnoj koloniji Sićevo, a pogotovo od 2017. godina kada smo predstavili njenim Savetom. Najveća čast pripala mi je kada smo zajedno promovisali naše drame u programu „Iza zavese” Niškog kulturnog centra, na Svetog Arhangela Mihaila 2013. godine: Sigmину SF „Prodavnicu smrti” i moju beketovsku „Kod Godoa i njegovih” uz pomoć petoro odličnih niških glumaca.

Dok čekamo prvu „Gradinu” bez Sigmę u XXI veku, poslednju koju je on uređivao, i temat o industrijskom stripu o Srbiji koji je on dogovorio, padaju mi na pamet stihovi Džona Dona, moto romana „Za kim zvono zvoni” Ernesta Hemingveja:

„Nijedan čovek nije ostrvo, samo po sebi celina;
svaki je čovek deo Kontinenta, deo Zemlje;
ako grudvu zemlje odnese more, Evrope je manje,
kao da je odnelo neki Rt, kao da je odnelo Posed
tvojih prijatelja ili tvoj; smrt ma kog čoveka
smanjuje mene, jer ja sam obuhvaćen Čovečanstvom.
I stoga nikad ne pitaj za kim zvono zvoni; ono zvoni
za tobom.”

Ostrva ili „padobranci s motkama”, veliki ljudi ostavljaju nam divovske bele oblake ispunjene rečima i slikama. Na nebu iznad nas oblaci Gorana Stojanovića i Zorana Pešića Sigmę plove zajedno. U tom stripu nema smrti, ima samo poezije u iskonskom smislu stvaranja nečeg sasvim novog. ■

sećam se da sam bio na promociji. Dokaz za to je i primerak koji stoji uz zbornik „Skok Padobranca s motkom” članova Književne omladine Niša, na polici za knjige moje momačke sobe u starom stanu roditelja. Pretpostavljam da sam iz tog društva sjajnih mladih pesnika najpre upoznao Gorana Stojanovića, studenta sociologije, jer je i on kao i ja, pisao i za omladinske novine: najpre socrealistička „Zivanja” gde se nismo ni našli ni snašli, a zatim novotalasni „Grafit” u kome smo slobodno prodicali i propisali tekstove kojih se nismo stideli. Bilo je to nešto između književnosti i novinarstva, primenjena poetika svakodnevice.

Zoran Pešić Sigma je studirao fiziku – otuda i koautorski „Fizistički manifest” (1981), a u to vreme Filozofski fakultet bio je poput Frankenštajnovog čeda sklepanog od društvenih i prirodnih nauka, uz dodatak fiskulture ali bez filozofije! Uglavnom, osamdesete su bile godine relativne slobode i dok sam ja pokušavao da se bavim i naukom kao član redakcije i urednik „Naučnog podmlatka”, Sigma je učestvovao u osnivanju Studentskog

In memoriam: Radivoj BOGIČEVIĆ (1940-2019)

Odlazak majstora realizma

Žao mi je što Radivoja nisam bolje upoznao. Sarađivali smo uglavnom preko Zmejlova, ja u Londonu, a on u Beogradu. Još kao dete zavleo sam njegove stripove koji su mi ukazali na moralne puteve koji su na mene puno uticali pri formiranju sopstvenih životnih nazora. Kada sam postao izdavač 2011. godine, naravno da sam pozeleo da ga predstavim novim generacijama. Stupili smo u kontakt preko Zdravka Zupana, autora, urednika i stripskog istoričara. Zdravko je bio prijatelj svih ljudi koji vole strip i koji nas je sve udruživao, zblizavao i pomagao. Dogovorili smo knjigu od sedam sveski iz edicije „Nikad robom“ iz 60-ih godina prošlog veka. Knjiga je izašla krajem 2012. godine.

U knjizi, u pogovoru, Zdravko precizno navodi Radivojevu biografiju: „Bogičević je rođen 16. maja 1940. godine u pitomom selu Sremske Laze. Svoje odrastanje opisao je u autobiografskom romanu „U trku za jelenom“, 2003. godine. Osnovnu školu je pohađao u rodnom mestu, a srednju u Vinkovcima. Neuredno je pohađao fakultetsku nastavu u Beogradu, a onda se zaposlio u „Zastava filmu“ kao animator i asistent režije. Radio je zatim kao urednik omota za ploče, zatim je kreirao spotove i 3D animaciju za televiziju. U penziju je otišao kao urednik grafičke opreme za sve RTB redakcije. U periodu od 1963. do 1971. godine uradio je 20-ak stripova za razna izdanja „Dečjih novina“ iz Gornjeg Milanovca. Posle toga, vratio se stripu samo 2004. godine sa albumom „Džon Pipifoks“.“ Zdravko je takođe zapisao da je Radivoj bio vredan čovek sa mnogim talentima i da je bio neumoran u isprobavanju novih umetnosti, avantura i sportova. Vasa Pavković, pisac i stripski kritičar, koji je takođe izuzetno cenio Radivojeve stripove, navodi u svom pogovoru u ovoj knjizi: „Čudesni sklad patetične naracije i neverovatno lepog i ubedljivog crteža ističe remek delo Radivoja Bogičevića (prva epizoda Akanta) kao vrhunac celog projekta „Dečjih novina“ i njegovog spiritus movensa Srećka Jovanovića.“

Radivoja sam prvi put sreo na izložbi u „Francuskom kulturnom centru“ u Beogradu, januara 2013. godine. Bio je srećan i zahvalan što je knjiga izašla. Ostavljao je utisak smirenog, dobronamernog čoveka, koga je život naučio da nema stvari u životu oko kojih se treba sekirati. Pričali smo o našim ćerkama, na koje smo obojica bili ponosni, a koje se obe zovu Tijana. Nije imao sačuvan nijedan original svojih stripovskih tabli.

Prihvatio je sa radošću moju novu ideju da prevedem i objavim prvih sedam epizoda „Akanta“, iz „Nikad robom“ na engleskom jeziku. I sam je smatrao tih prvih sedam epizoda, do smrti Barabaša, Akantovog ljutog neprijatelja, najboljim u serijalu. Knjiga je izašla, kao elektronska, u toku 2013. godine. Radivoja i Tijanu sam sreo u septembru te iste godine na Salonu stripa u Beogradu. Bilo mu je drago zbog knjige, a posebno ga je dirnulo da je mladi umetnik iz Ljubljane, Gašper Rus, obojio sedmu epizodu koja nije bila originalno u boji (zbog krize u „Dečjim novinama“) pa su sada sve epizode bile uniformne.

Trebalo mi je nekoliko godina da neke moje elektronske knjige na engleskom priprelim i predstavim na Amazonu kao papirne knjige. Jedna od prvih knjiga koja je postala papirna bio je „Akant“. Sreo sam Radivoja u maju 2019. godine na Gašinom saboru u Beogradu i poklonio mu papirnu knjigu, sa mojom posvetom. Bilo mu je drago, knjiga mu se dopala, bio je veseo i raspoložen. Pričali smo o njegovim počecima sa Srećkom Jovanovićem, urednikom „Dečjih novina“, o događajima koji se poklapaju sa onima koje je Srećko opisao u svojoj knjizi „Veliki san“, 2007. godine. Radivoj je slao crteže preko druga, koji je uzimao nešto od nadoknade i za sebe, pa je Radivoj otišao u kafanu u Beogradu, da lično sretne Srećka. Tako su počeli saradnju u kojoj

je Srećko shvatio kakav talenat Radivoj poseduje, tako da mu je stvorio uslove za rad, podržavao ga i pomagao, ali je bio svestan da ne može da sputa avanturističku narav svog autora i da će on otići iz stalnog crtanja stripova.

Razgovarali smo takođe da prilikom mog sledećeg boravka u Beogradu dođem kod njega i pogledam knjige koje je ilustrovao („Životinje na selu“, „Životinje u prirodi“, „Ilustrovani englesko-srpski rečnik“,...), slike koje je naslikao (za „Euro-Giunti“) kao i nešto malo pisanih materijala koje je imao o sebi, kao početak za rad na njegovoj monografiji. Sve vreme je pušio, ali ne nervozno, već sa zadovoljstvom.

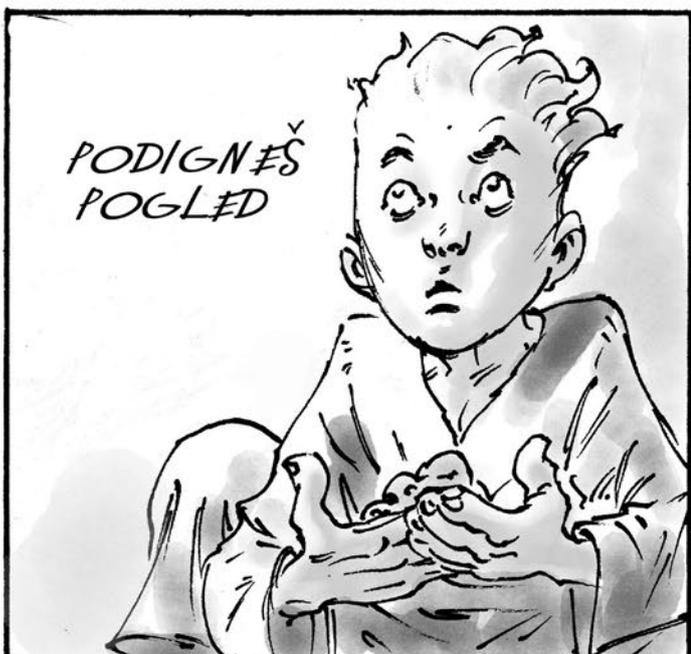
Sa nevericom sam primio vest, tri meseca kasnije, početkom avgusta 2019, da nas je Radivoj napustio. Žao mi je što Radivoja nisam bolje upoznao kao čoveka. Znao sam ga pre svega kao umetnika crteža, scenarija, ilustracije, dizajna, književnosti i slikarstva. Bio sam samo obožavalac Radivojevog opusa.

Kada sam kao dete naučio da čitam, prvo sam čitao, posle slikovnica, sveske stripskih edicija „Crtani romani“ („Forum“, Novi Sad) i „Nikad robom“ („Dečje novine“, Gornji Milanovac). Tu sam formirao prve poglede na život, oduševio se borbom za pravdu i pravičnost koju su proklamovali junaci ova dva serijala i koji su me podjednako pridobili. Bilo mi je potrebno sledećih deset godina da sagledam da su se junaci u vestern stripovima iz „Crtanih romana“ borili za pravdu svojom hrabrošću i veštim ubijanjem iz revolvera, dok su se junaci iz istorijskih priča naroda na Balkanu, iz stripova iz „Nikad robom“, borili za pravdu samo utoliko da nekako prežive na svojoj zemlji napadnutoj od strane nadmoćnih osvajača. Junaci Radivoja iz stripova „Nikad robom“ – „Akant“ (borba ranih Slovena na Balkanu protiv napadača iz Azije), „Blaža i Jelica“ (dvoje ljubavnika u Srednjem veku na srpskom dvoru) i „Neustrašivi“ (tri ratna druga u Prvom svetskom ratu) su malo ili nimalo ubijali protivnike i samo nastojali da opstanu u teškom okruženju. Rane epizode ovih serijala su bile izuzetno kvalitetno nacrtane realističkim stilom. Kasnije je kvalitet trepo zbog sve većih zahteva za ovim stripovima, pa nije pomoglo ni to što su neke

junake preuzeli drugi autori. Za „Akanta“ je Radivoj pisao i scenario. Vrhunska realistička vizuelizacija, mladi junak koji spretno ide iz avanture u avanturu, ali se i zaljubljuje, stiče prijatelje i neprijatelje, uči veštine mačevanja i ratovanja, pravi greške, ali se i ispravlja, bili su kvaliteti koji su ovaj serijal odmah podigli po popularnosti iznad svih ostalih serijala edicije „Nikad robom“ – osim, naravno, serijala o Mirku i Slavku, koji je bio forsirano propraćen i podržan od strane aktualnog političkog trenutka. Oduševljenje „Akantom“ nije bilo samo moje već i najšire mlade stripske publike u Srbiji tokom 60-ih godina prošlog veka. Akantova priča se širila i po drugim magazinima, sa slobodom i lakoćom kakvu do tada, a ni kasnije nisam upoznao. To je prvi strip koga se sećam u kome se junak u jednoj epizodi obratio direktno čitaocima, pa se čak i sam Radivoj pojavio u jednom trenutku da pojasni i poveže epizode. Bliskost koju smo imali sa Akantom i Radivojem je bila tolika da smo se i sami osećali delom borbe za pravičnost koju je Akant vodio. Smatram da je prva epizoda „Akanta“ najbolje nacrtani i ispričani avanturistički strip realističke stilizacije urađen u našoj zemlji. Radivoj je tu bio na tragu pre svega Harolda Fostera, velikana američkog klasičnog avanturističkog stripa i autora dugovečnog stripa „Princ Valiant“. Prve epizode ostalih pomenutih serijala su takođe izuzetna dela i velika je šteta da ništa od originalnih tabli nije sačuvano.

Moja želja da mladim generacijama predstavim Radivojeve stripove i takođe prenesem uticaj kvalitetnog stvaranja na mlade autore, urodila je dvema knjigama, jednom na srpskom i drugom na engleskom jeziku. Radivoju je bilo drago zbog ovih knjiga i ko zna koliko je lepih uspomena navrlo u njegovu glavu u trenutku kada je ponovo čitao svoje stranice. Imao sam osećaj da, kao i recimo Maurović i mnogi drugi veliki umetnici, nije bio uopšte svestan snage svoje stripske umetnosti i uticaja koji je izvršio na čitaoce. Žao mi je što se naša saradnja nije nastavila i što nismo napravili monografiju o ovom vrsnom umetniku. Možda ako Tijane budu mogle da pomognu...■

Živojin TAMBURIĆ

Nema preskakanja stepenica

Dalibor Talajić ima čast, kojom se sa ovih prostora ne može pohvaliti niko a sa onih drugih verujem zaista retko ko - da je za „Marvel” imao priliku da crta gotovo svakog od njegovih legendarnih junaka - od Spider Man-a, preko Avengers-a, X-Men-a pa do Deadpool-a. Složićemo se da to nije mačiji kašalj, kao i da mu to dostignuće kupuje makar desetak minuta vašeg vremena, koliko će vam i trebati da pročitate redove ispod...

PRESSING: *Ko ti je dao prve profesionalne smernice o crtanju i kada?*

Dalibor TALAJIĆ: Uhh... Pradavna prošlost. Teško je to sada zumirati i odrediti ono najvažnije. Tim više što, iz ove perspektive, to nekako čudno biva. Ja sam, naime, uvijek slovio kao povelik talent, ali sam istodobno dobivao poprilično porazne kritike. Što od profesionalaca, što od kolega kasnije. Na primjer, Tahir Mujčić – svojedobni urednik „Vjesnikove press agencije” ranih devedesetih – je uvijek našao vremena za mene i uvijek bi strpljivo pregledao moje mape s radovima, ali bi mi uvijek dao do znanja da možda ne bi bilo loše da i ne razmišljam o stripu kao o karijeri. Rudi Labaš, veliki hrvatski slikar i profesor akta i anatomije na Likovnoj akademiji u Zagrebu naš je obiteljski prijatelj i moj kum. Vrlo drag i miran čovjek. Ipak, imao je jedva odoljivi poriv da mi slomi ruku kojom crtam. Kad bih baš pokušao točno naći uzrok tih ranih problema vjerojatno bi to bila jedna čudna potkapacitiranost da se uči: Ja sam „znao” što jest dobro, ali dugo vremena nisam znao odgovoriti zašto. Kao ni zašto nešto nije dobro. A ako to ne znam odgovoriti, kako da onda išta od poželjnog primijenim, a od nepoželjnog odbacim? Rudi Labaš mi je (pre)često problem na isti način pokušao ilustrirati: „Čovjek se prvo dobro treba najesti, prije nego što krene srat.” No, to su početne poteškoće. Što se samih smijernica tiče, svakako profesora Labaša stavljam na prvo mjesto. Bio je vrlo strpljiv i inzistirao je na starim majstorima koje sam morao u beskraj precrtavati - gledati i crtati, ne prosvjetljavati. Znači - klasika, klasika... Sve ostalo su derivati. Bane Kerac je svojedobno izjavio jednu fantastičnu rečenicu: „Postoji autentična umjetnost i naučena umjetnost. U tom smislu, uvijek se bolje ugledati na onu autentičnu.”

PRESSING: *Poznat si kao brz crtač. Kad se danas osvrneš, da li misliš da je na tvoju brzinu crtanja uticalo to što tvoja majka nije odobravalala to što se baviš stripom, te što si dobar deo svog profesionalnog života radio i dnevni posao, kao profesor klarineta?*

TALAJIĆ: I to i obiteljske prilike. Ja sam počinio jednu grešku u startu i onda sve kasnije prilagođavao njenim konzekvencama. Na stranu sad što sam proveo većinu života obrazujući se za muzičara i radeći jedanest godina u Muzičkoj školi, ali prirodan put bi bio odrediti svoj smijer, graditi karijeru, uspostaviti status, pa onda sve ostalo. Ja sam napravio sve obratno: Prvo kriva karijera, pa obitelj, pa dijete s posebnim potrebama,

pa rastava, pa konačna obitelj... A karijera je nekako tu bila usput, koliko stignem. U tom smislu, nisam puno vremena imao za crtanje - a možda tek nisam dovoljno sebičan u onom zdravom smislu... I u to malo vremena naučio sam biti vrlo fokusiran. Tako da nisam siguran koliko sam brz, a koliko tek nemam puno praznog hoda u radu.

PRESSING: *Predavao si klarinet, i to, kako sam čuo, uspešno. Da li bi se prihvatilo predavanja o stripu, kada bi se takva prilika ukazala i, zašto?*

TALAJIĆ: Nije to baš isto. Naime, za profesora klarineta sam se sustavno obrazovao desetljećima, tako da mogu reći da sam znao o čemu pričam. Što se crtanja tiče, ja sam zapravo samouk. Savjet ovdje, uvreda ondje, pohvala tu, uvid tamo... Ja i dalje imam dojam da mnogo toga ne znam. Imam nekakve bljeskove samopouzdanja, ali i dalje uveliko napipavam, i u svojoj glavi sam „mladi autor”. U tom smislu, nisam siguran da bih se usudio predavati išta. Mogu ja ispričati podosta iz svog iskustva, dosta toga i korisnog drugima. No apstrahirati neka pravila, upućivati i usmjeravati druge... Ne znam. Nisam se još dovoljno najeo za takvo što.

PRESSING: *Budimo realni - ako ne sad, sa hiljade i hiljade nacrtanih tabli objavljenih kod najvećih svjetskih izdavača, onda kad? Kad ćeš se dovoljno najesti? Pitam, jer smatram da nam fali ljudi koji imaju zanat a pri tome imaju i pedagošku crtu u dovoljnoj meri da to što znaju umeju da prenesu?*

TALAJIĆ: Ne znam što bih ti rekao... Da, iskustvo je tu i to sa svim što iskustvo podrazumijeva: uspjesi, porazi, ponos na učinjeno, sram zbog nečeg drugog učinjenog, žanrovi... Ali za pedagoški rad meni fali jedna bitna komponenta - ja nisam baš obrazovan po pitanju stripa... Iz same povijesti stripa, kurentnih kretanja, razvoja medija. U svemu tome čovjek mora biti potkovan ne bi li pedagoški rad bio kvalitetan i zaokružen. Ja znam ova neka opća mjesta, ali nije to dovoljno. A opet, i ja sam previše rob vlastitog ukusa. Neke bitne momente bih vjerojatno preskočio u priči o stripu, a samo zato jer se meni baš i ne sviđaju - a to nikako ne bi značilo da sam dobar predavač. Ako se ukaže prilika, možda neki master class ili takvo što, ali baš predavati... To se ne bih usudio.

PRESSING: *Svojevremeno sam Geru pitao da li u izradi stripa oseća neku vezu između muzike i crteža - odgovorio mi je na početku svoje karijere zapažao neku povezanost u ritmu. Uviđaš li ti, kao školovani muzičar, neku sličnost?*

TALAJIĆ: I glazba i strip su narativne umjetnosti. Na potpuno različitim su razinama, ali i strip i glazba pričaju priču - i ovisno o priči i njenom žanru mijenjaju svoju formu. Ali recimo da je strip najbliži operi. Ti dobiješ (ili sam napišeš) libreto, i onda kreneš s kompozicijom glazbe - i kao što opera sadrži sve u sebi; od kostima, baleta, glume, režije, orkestracije glazbe, tako i ti preuzimaš na sebe odgovornost da ta priča oživi. Jedino mi je - još uvijek - samo tuširanje još džez. Ja sve linijski izvučem i onda - bez obzira na skice koje me vode kroz to - gađam crne plohe. Gađam količinu detalja. Većinu karijere - znaš i sam - tuširanje me frustriralo. U zadnje vrijeme me počinje zabavljati. Znači, bar u mom slučaju, Rambo Amadeus nije u pravu kad kaže: „Too old for Rock ‘n’ Roll, stupid for Jazz.”

PRESSING: *Zanimljivo mi je ovo upoređenje. Opera ima čvrsta pravila, opera je u biti prvo zanat, a posle tek, ako bude nadogradnje, umetnost. Džez pak, s druge strane, jeste, bar se meni tako kao laiku čini, pre svega umetnost. Može li strip, po tvom mišljenju, sa svojim izuzetno jakim zanatskim zahtevima da preskoči inicijalnu stepenicu zanata i ide direktno na umetnost?*

TALAJIĆ: Nema preskakanja stepenica. Nije džez potpuna sloboda - a i sam muzički pravac ima svoj razvoj i svoje zakonitosti. U podlozi svega čvrsta je struktura. Samo što, kako kažeš, laiku izgleda kao čista improvizacija. Svi oni pravi majstori kažu - svak na svoj način - isto: pravila prvo moraš toliko dobro naučiti da ih možeš zaboraviti. Tek naizgled tako stvaraš svoja, ili nešto novo. Kad tuširanje upoređujem sa džezom, mislim na mogućnost da si dozvolim da me poneka na licu mjesta nastala ideja iznenadi i da joj dozvolim da me odvede u smijeru koji nisam predvidio, a da me pri tom zadovolji.

PRESSING: *Zašto misliš da te je većinu karijere, kako kažeš, tuširanje frustriralo? Frustracija je jak bol uzrokovan neostvarenom željom. Šta si ti to od tuširanja želeo što ti tuširanje sve te godine nije davalo?*

TALAJIĆ: Kako si pogodio (Smeh)?! O tome se i radi. Zapravo cijelo vrijeme pokušavam razumjeti, i tako sustići, svoje uzore. Tako samouvjere-

no djeluju u tome što rade, sunce im žarko. Meni fali ta jaka mentalna veza između glave i ruke. A ni ta mentalna slika mi nije nešto preciznija - više je osjećaj koji želim postići, pa ga gađam. Ne mogu reći da baš znam što radim.

PRESSING: *Kažeš da su i muzika i strip narativne umjetnosti, a znam da si pripovedač, kao i aposlutni sluhista. Zašto nisi odabrao da, recimo, pišeš muziku, već da crtaš strip kao svoj način izražavanja?*

TALAJIĆ: Kao i kod svake umjetnosti što je slučaj, i strip je poziv. I nema tu lijeka. Mogu ja biti sluhista koliko god hoću, al ako mene ne svrbi da stalno sviram - džabe mi posao. Sa crtanjem, i to baš sa crtanjem stripa, kod mene je oduvijek upravo to bilo po srijedi. Oduvijek sam to radio. Oduvijek šarao, i nikad mi nije bilo teško. Mnogi mene uzimaju za primjer radišnog lika u nemogućim okolnostima. Ali moj je osjećaj suprotan: ja uvijek imam grizu savjesti, jer smatram da radim premalo. Doista vjerujem da zapravo nikad nisam imao ni izbora pri izboru karijere.

PRESSING: *Stalno se menjaš, pokušavaš nove stvari - da li misliš da je to direktno povezano s tim što nikad nisi sasvim zadovoljan nacrtanim?*

TALAJIĆ: Djelomično. Kad nešto upravo završim, apsolutno nikad nisam s tim zadovoljan. Mora i po nekoliko godina proći da uopće mogu pogledati te table s nekim objektivnim očima i uvažiti ono dobro na njima - tada uvidim da znaju biti i poprilično dobre. Ali druga je jedna stvar daleko važnija. Alkemičari nisu doista pokušavali od olova načiniti zlato - nisu bili toliki mamlazi - već su si svjesno davali nemoguće zadatke, ne bi li sami sebe u procesu poboljšavali. Mislim da je to ključno za svaku struku, a pogotovo ove naše umjetničke. Kroz „kompliciranje“ vlastitog života izlažemo se nećem van zone komfora i na taj način širimo horizont. Ne moraju oni biti nesagledivo veći. Tek malkice, i nevjerovatna je moć koju veći obzor daje. A i život je na taj način zabavniji. Na primjer, konvencije: Ja sam nekako došao na dobar glas, kao „fan friendly artist“. Jer se, ispada, jako trudim oko skica za ekipu. A radi se o tome da, ako

netko traži Deadpool-a, mora doista biti preko 50 ljudi u redu a da bih ja ponovio crtež. Ili nedavno, bila je jedna konvencija koju su obilježili ravnopravno Deadpool i Harry Potter. I netko je zatražio njih dvojicu u srazu. Ukratko, završilo je tako da je red za crteže izgubio formu i svi su se nagomilali oko mene, čekajući novi crtež njih dvojice: svi su tražili duel Deadpoola i Harryja, a ja nisam ni jednu situaciju ponovio. I uvijek sam se trudio da bude baš neki geg, i svi smo se lijepo zabavili... E sad, svejedno je: bilo riječ o festivalskoj skici, o kompoziciji table, o igri crne i bijele, o šrafiranju... Uvijek si treba zadati neki ekstra zadatak, neki iskorak, neki izazov. Samo tako se raste. Tko zna, možda i bojat počnem...

PRESSING: *Kažeš da sloviš za „fan friendly” crtača. Ipak, skoro su neki fanovi, očigledno ne tvoji, maltene pozivali na tvoj linč. Ni ti im nisi ostao dužan. O čemu se tu, zapravo, radi?*

TALAJIĆ: Sve je dozvoljeno, ali ne i Zagoru pakovati! Dušan Mladenović je, ispred „Veselog četvrtka”, došao na ideju o alternativnim naslovni-

cama za „Zlatnu seriju”, koje bi izrađivali autori s ovih prostora, iz nekadašnje Juge. Uredno me je upozorio da su fanovi vrlo osjetljivi na Zagora - I, Boga mi, jesu. Razapeše me ljudi, i ne samo mene. I Aleksa Gajić je dobrane viralne batine dobio. Nisam navikao baš na takav odnos - znao sam ja popiti gadnih kritika, ali nije me do Zagora nitko okarakterizirao bio kao liječenog alkoholičara kom treba desnicu kojom crta odsjeći. Potpuno smo prezreni bili i Gajić i ja. Toliko da su nas prekrstili u Grujić i Tarabić. Mene je to iznimno zabavilo, jer doista jesu duhoviti bili fanovi u svojoj okrutnosti. Mislim da je u nekoj fb prepisci Jana Adamović još skratila u Gruja i Taraba, i meni je bljesnuo upravo taj naslov u glavi: Gruja & Taraba! Pa sam to okrenuo na sprdnju na naš račun - i uživam u tim malim vinjetama, a mislim i da ostali kolege veselo iščekuju nove i nove pustolovine Gruje i Tarabe. Sad stišćem Dušana da zatvori krug. Kad se skupi materijala za neku knjižicu, da raspiše natječaj među hejterima da nam naprave naslovnu. Ne bi li to divno zapravo bi-

lo!? Raduje me što je čitava priča zarazna. Dušan mi je zadnji put javio kako se nove epizode pišu same, i prosljedio kako su hejteri nazvali Zografa i Nenadova: Zlograf i Beznadov. Kao što rekoh, iako hejteri, beskraino su duhoviti. A ja... Opet uživam u onom što radim - i svima dobro

PRESSING: Jesi li počeo da pišeš zbog izazova, kako malopre reče?

TALAJIĆ: Ne. Mislim da je također poziv u pitanju. Ja sam uvijek u glavi imao poneku sekvencu, hrabru rečenicu, jedinstvenu opservaciju. Ali na pamet mi nije palo da ću doista pisati. Tim više što se samo pisanje meni uvijek vezivalo uz strip scenarije, a ja ne znam osmisliti zaplet. No, sticajem okolnosti, počeo sam pisati više u smislu neke samoterapije. I onda me očepilo, što bi se reklo. Uz knjigu koja je izašla, u radu je njezin svojevrsni nastavak, monografija o mojoj majci, zbirka eseja o Tribunju, mještaču u kom ljetujem od kad znam za sebe, čak radim i na jednom mjuziklu...

PRESSING: Da li ti pisanje iziskuju drugačiju vrstu napora u odnosu na crtanje? I da li donosi drugačiju vrstu zadovoljstva od crtanja?

TALAJIĆ: Pisanje mi zapravo nije nikakav napor. Nekako, gotovo da sam ja najviše upravo u pisanju ja. Da se razumijemo, ja ne planiram svoja pisanja. Ne odlučim da ću, recimo, sutra od 5 do 9 pisati. U meni se pojavljuje neka rečenica prenakretna emocijom kao posljedicom dotadašnjeg iskustva, i onda danima kuha. Na koncu, ja više nemam izbora: hvatam laptop - ili čak mobitel - i to onda samo izađe iz mene. I potpuno druga je vrsta zadovoljstva, da. Uživam u uobličavanju emocija u riječi, i zapravo u „real time” procesu vidim kako se nešto tako apstraktno pod mojim prstima pretvara u svima čitljivo i razumljivo. I zbog brzine procesa, zadovoljstvo je trenutno. Crtanje je potpuno drukčiji proces - zadovoljstvo je u samom procesu, u borbi sa praznim papirom.

PRESSING: Mnogim crtačima je za rad bitan ambijent. Reklo bi se, bar po

kafanskim pričama, da ti nisi jedan od njih...

TALAJIĆ: Itekako mi je bitan! Zato i jesam u studiju, a ne radim kod kuće. Ali život me natjerao da mijenjam radne prostore češće no što bih htio, a sa životom nema baš puno rasprave. Olakotno je u tome što sam ja karakterom zbilja vedar i prilagodljiv, pa ono što nekome izgleda kao problem, meni je utorak popodne. Ipak - umara me to. Smetaju mi različite stolice, osvjetljenje, buka... Valjda starim i ja.

PRESSING: A šta je sa onim anegdotama o tome kako odvedeš sina u vrtić, a onda odeš za to vreme crtati tablu u obližnjoj kafani? Kako te to nije umorilo?

TALAJIĆ: Pa kažem, umorilo me. Nekad sam bio ponosan, gotovo bahat, s obzirom na to kako i gdje sve mogu raditi. Ali sve teže mi takve stvari padaju. I dalje moram raditi po kafanama, ali me polako to počinje nervirati.

PRESSING: U jednom našem intervjuu si se složio da bez alata nema zanata.

Jel to još na snazi - drugim rečima, jel ti još uvek bitan konkretan alat u radu?

TALAJIĆ: Bitan je, naravno. Jedino, mislim da svatko od nas ima alat koji je „baš za njega“. U tom smislu treba sebe dovoljno poznavati i priznati si neke stvari. Ja sam, recimo, sanjao biti majstor kista. Tico čak kaže da je moj najbolje nacrtan strip „Dead World“ upravo onaj tuširan kistom. Ali nisam ga nikad osjetio, nisam mu nikad povjerovao. Unijevim flo-masterima vjerujem beskrajno, s druge strane - potpuno mi je ruka slobodna s njima.

PRESSING: Kako se brz crtač bori protiv onog što uspori svakog - naime, minus faze?

TALAJIĆ: Minus faze sam naučio prepoznavati kad dođu. I naučio sam da im se u potpunosti treba predati. Nema efikasne borbe s njima. Jednostavno se čovjek umori i više ne može. Ja kažem, neće me papir. Te dane ne radim i buljim u TV serije koje inače propuštam.

PRESSING: Kakav ti je proces rada, od kad ti stigne scenario pa dok ne isporučiš gotove table?

TALAJIĆ: Ja scenarij moram „ukrasti“. Pročitam ga obično nekoliko puta, dok ga doista ne vidim u potpunosti: osjetim žanr, likovi dobiju sami izgled, naslutim praznine koje mogu puniti, sitnice koje mogu mijenjati režijom... On tako postane doista „moj“. Onda slijedi – meni – najzabavniji dio: storibordi. Kadriranje, ritam, koreografija, rakursi... To me silno zabavlja! Onda olovke, za njih sam smatran od nekih gotovo majstorom, ali što dulje crtam to veću odgovornost osjećam izrađujući ih. A potom – Džez (Smeh)! Sve skupa, ja uspijevam isporučiti 20 tabli mjesečno.

PRESSING: Uspevaš li budeš podjednako zadovoljan sa svakih 20 tabli svakog meseca?

TALAJIĆ: Ma, nikad, brate! Nekad mi bude baš i neugodno pred samim sobom. Mislim, nisu to katastrofe baš neke; ja više nikad ne idem is-

pod određene kvalitativne razine. Ali ipak, oni kriteriji koje samom sebi namećem, kao i uzori koji mi preko ramena vire nemaju niti najmanje milosti nad tim tablama koje nižem.

PRESSING: Kakva su ti iskustva sa scenaristima i urednicima, američkim i francuskim? Ima li uplitanja, nerazumnih zahteva, cenzure, vraćanja... I kako se sa svime time nosiš?

TALAJIĆ: Nemam problema sa vraćanjem na korekcije ako je opravdano, a najčešće jest - Jer meni se u mom storitelingu neke stvari podrazumijevaju samim time što znam priču. No to ne znači da je ono što nacrtam objektivno jasno. Nisu to krupne stvari, o sitnim propustima je najčešće riječ, ali su ipak propusti. No u takvim stvarima se najbolje osjeti dobar urednik, kao i onaj loš. Uglavnom sam imao sreće radeći sa urednicima koji se koncentriraju na bitno, na izlaganje priče i mehanizme koje kod mene prepoznaju kao jake u tome – ja često kažem da je dobar urednik

onaj koji mene kao crtača poznaje bolje od mene samog. Znači, ako je korekcija potrebna, on mi ukaže na to i odmah generalizira situaciju tako da ja ubuduće urednika više ne trebam, usvojio sam princip. I onda me pusti da radim. A opet, ima i urednika – to su uglavnom mlađi, nadobudni likovi – koji misle valjda da moraju „raditi“ stalno na stripu i tako opravdati plaću. Oni non-stop nešto vrte i vraćaju, vraćanja i vrtenja radi. Po primjedbama mi je kristalno jasno da uopće ne razumiju priču, da ne shvaćaju što ja i kako želim, a ne razumiju ni da je crtanje dugotrajan proces i da si ja ne mogu dopustiti s njima „razgovarati“ na način da oni nešto kažu, ja nacrtam, pa oni kažu, pa ja opet nacrtam i tako u krug... Dva su mi stripa - neću reći koja i nadam se da se ne vidi previše to na njima - urednici tako upravo zgadili, i samo sam čekao da završe. To me u čitavoj priči zapravo najviše boli: odrađivanje. Ja doista volim strip i strašno mi je naknadno gledati table koje nisam volio dok sam ih radio. Sa Francuzima nemam puno iskustva, samo sam jedan projekt radio za njih. To je bilo potpuno suludo iskustvo - počev od toga da je scenarist ujedno i urednik, dakle tretira te kao produžetak sebe i tolerira ti postojanje samo zato jer on sam ne zna crtati. Onda ga storiteling uopće ne zanima nego raspravlja o tvom izboru poze i kadra, do toga da ti na koncu apsolutno sve - i sam scenarij - prepusti i više ti nikad ništa ne kaže. Ali, kažem, to je moje iskustvo na samo jednom projektu - teško da se može uzeti kao pravilo.

PRESSING: *Zapad važi za uređen sistem, u kome se poštuje bonton, životni kao i poslovni. Ali, da li je baš uvek tako? Sećam se da smo, na primer, jednom diskutovali o tome koliko je iritirajuće kad onaj tamo prosto ignoriše pitanja na koja iz nekog razloga ne želi da odgovori - a tu su i slučajevi prećenja izdavačima angažovanjem američkih advokata zarad naplate honorara koji kasne...*

TALAJIĆ: Načelno su poslodavci vrlo korektni. Ja doista nisam imao puno loših iskustava. Pogotovo komunikaciji s „Marvelom“. Uvijek su mi izlazili u susret i vrlo brzo su mi odgovarali - čak su mi, ovisno o životnoj situaciji, znali i unaprijed platiti, ako bih ih zamolio. Ipak, znam da nije uvijek tako. Znam po pričama kolega da se zna dogoditi da ne odgovaraju redovito. Pogotovo ako je riječ o crtačima koji tek pokušavaju upasti u sistem. Ne znam zašto je tako. Možda čak vrsta testa? Da se vidi koliko su ljudi ozbiljni? Zbilja ne znam. S druge strane, sa Francuzima sam imao ozbiljne probleme u komunikaciji. Iako su plaćali redovito, urednici uopće ne bi odgovarali. Tek kad bih ja pobjesnio, dobio bih odgovor kako, ako ne odgovaraju, to znači da se slažu sa mnom. A opet, drugi nisu imali takve probleme u komunikaciji. Problemi s naplatom znaju biti ako je izdavač manji, pa onda ni oni sami nemaju redovit priliv novca. E sad... Postoje urednici koji su po tom pitanju vrlo otvoreni i mole za razumijevanje - a opet postoje i oni koji ili ne odgovaraju, ili se prave blesavi. Onda te oni podsjetu kako si sa Balkana i kako se pravilno s takvima komunicira. Prvo te inspiriraju da provjeriš dijapazon nepoželjnog vokabulara, a onda idu i prijatnije advokatima. No to je zbilja jako rijetko - uglavnom su svi vrlo korektni.

PRESSING: *Može li se u američkoj strip industriji danas biti proaktivan - odnosno, može li se crtač sam kandidovati za neki posao, ulaknati tamo gde želi da uđe? Ako može, kako?*

TALAJIĆ: Tako se jedino i ulazi na projekt koji želiš. Nema nikakve razlike u odnosu na početno traženje posla. Ja sam, na primjer, svojedobno dobio odgovor kako sam interesantan i kako će sigurno nešto biti za mene. No, bez obzira na pozitivan odgovor, ja sam jednom tjedno slao nove i nove ilustracije, skice, table. Sve dok nisam dobio scenarij i ugovor. Isto je i sa poslom koji baš želiš. Naime, Amerikanci su strogo specijalizirani. Kad bih bio zločest, mogao bih reći da su fah idioti. Značio, ako je netko urednik na Spider Man-u, on - bez obzira na količinu tvog opusa i na učestalost suradnje s tobom - neće imati pojma kako bi ti le-

gao na Spider Man-u dok mu tog istog Spider Man-a ne nacrtáš. I to ne jedan crtež, nego sekvencu. Čuvena je anegdota kad je pokojni Edi nosio Parlovljeve table u „Vertigo“ jednom od doista najvećih urednika svog doba. Parlov je u to doba radio za „Bonelli“, a to su bili vestern stripovi. Urednik je sa oduševljenjem pregledao sve table, ali je zaključio da ništa od angažmana jer - pazi dobro - „Vertigo“ ne objavljuje vesterne. Dakle, nije bitno kako crtaš - bitno je da nacrtáš ono što određeni izdavač objavljuje. Tek onda dolaziš u obzir. Tako je bilo i sa ovih 5 strana Šang Čija. Pilio sam urednike da želim tog junaka, dok mi konačno nisu rekli da napravim pet tabli: On se budi, ne zna gdje je i napadaju ga nindže. Ostalo je, kako kažu, povijest.

PRESSING: *Stjepan Šejić, koji je ušao u američku strip industriju kao crtač, uspeo je vremenom da se „DC-iju“ nametne i kao scenarista svojih stripova. Pošto znam da imaš aspiracije ka pisanju stripova - čak i više od toga, da si nepotpisan uradio scenaristički posao barem dvojici od tvojih scenarista sa ove i one strane okeana - da li očekuješ da bi se isto moglo i tebi desiti?*

TALAJIĆ: Nadam se tome! Ovo što sam pisao i dopisao nepotpisan, to je bilo kombinacija dviju stvari: ili se - nakon što „ukradem“ scenarij - apsolutno ne slažem sa scenaristom koji je - nećemo psovati ovdje, ili je lijenčina koja ugrozi čitav projekt, a treba ga završiti. Sinopsisi koje sam osmislio su poprilično čvrsti i vjerujem u njih - a sad čekam da likovi u njima progovore, pa da doista počnem i pisati. Dug je to proces, da priča sazrije, da dobije konačnu formu i život. U jednom našem davnom razgovoru, rekao si kako - ako se iskreno i dobro piše - piše se srcem. A srce ne govori baš svaki dan...

PRESSING: *Ne sećam se toga, ali zvuči kao nešto što bih mogao reći. A kad scenario koji dobiješ nije pisan srcem, nego nekim drugim organom - s kakvoima si, usudiću se da kažem, imao u profesionalnoj karijeri viša posla nego s onim drugima? Drugim rečima, kako se motivišeš - imaš li strategije za sebe?*

TALAJIĆ: Gledaj, treba biti realan - strip koji ja radim je industrija. Tako da su daleko ređi ovi srcem pisani scenariji. Ali postoji jedna rečenica iz Donerovog „Superman-a“ koju ja uvijek citiram i parafraziram. U jed-

noj sceni Džimi Olsen oduševljeno pita Luis Lejn kako ona dolazi do sjajnih priča kao novinar. Ona mu odgovara kako dobar novinar ne dolazi do sjajnih priča, dobar novinar ih čini sjajnim. To je ideal koji ja slijedim: ono što dobijem u tekstu, kroz crtež dići na višu razinu. Ako uspijem - nitko sretniji od mene. A motiviranje... Rekao sam ti već, ja u čitanju već ukradem projekt - i onda u njemu nađem nešto što me zabavlja. Dalje ide samo.

PRESSING: *Kao strip crtač, silom prilika igraš u timu. Kako se nosiš s razočaranjem kad shvatiš da drugi član tima, ili pak čitav tim, nema radnu etiku koju ti imaš?*

TALAJIĆ: To mi jako teško pada. Netko je negdje izjavio kako je to prirodno, jer crtač najviše vremena investira u izradu stripa. Nije sporno ako je neka od karika u lancu slabija - sporno je kad vidiš da se nekome baš ne da i da ga za sve boli onaj organ koji nije srce.

PRESSING: *Kad si ušao u strip, bio si idealista. Onda si ušao, kako sam kažeš, u industriju, koja je poznata po tome što u nekoj relaciji stoji upravo nasuprot idealima. Šta je od tvojih ideala preživelo decenije u strip industriji, a šta slavno palo na bojnopolju?*

TALAJIĆ: Sve je preživjelo! S ponosom to kažem. Ja i dalje uživam i obožavam svoj posao. Jedino što se promijenilo je to što sam nešto manje glup - realniji sam u shvaćanju sebe. Puno sam manje siguran u sebe i daleko sam stroži prema sebi. Danas kad si zadajem zadatke, ne radim to da bih demonstrirao kako sam super, nego je to ciljano. Dakle, i dalje sam zaljubljeni dječarac, ali sam sistematičan postao u tome. I možda najvažnije: nemam se potrebu dokazivati. Ostala je tek želja da se napravi zbilja dobar strip. ■

Strip klasični: Šang Či
Piše: Dalibor TALAJIĆ

Forever And a Day

Zauvijek će trajati!
Možda nisam sasvim svjesno to pomislio, ali točno taj osjećaj sam imao kad je ekspodirao prvi put u mene. Bio sam mali, bio sam u kinu. Tata je, kao i svaki tata vjerojatno, pokušavao pronaći nekoga tko bi mi poslužio kao model, kao simbolički prototip junaka u kojeg bih se mogao ugledati, junaka čiji ću alegorijski značaj jednog dana možda primijeniti u svom životu.

Film je zapravo dosadan do boli bio. Polako je počeo, još polakše se probijao kroz neki zaplet, ali ipak nešto mi nije dozvolilo da tražim od tate da izađemo iz kina. Čitavo je vrijeme poprilično uspješno film nagovijestao da se ima dogoditi nešto važno. Nešto, na filmu, neviđeno.

I onda, tijekom jedne od kavgi, jedan od negativaca je nesmotreno glavnom liku strgao ogrlicu, majčin dar kojim ga je obavezala da se ne sukobljava s ljudima. Grimasa žala na njegovom licu pretvorila se u onu gnjeva i on je urliknuo...

Sve ostalo... Uhhhh... Sve ostalo je do današnjeg dana nenadmašno.

„Big Boss“, „Fists of Fury“, „Way of the Dragon“, „Game of Death“, „Enter the Dragon“.

Ša svega četiri i pol filma Bruce Lee je pokorio svijet za sva vremena. Nadrastao je film, nadrastao je rasu, status zvijezde, nadrastao je sam Kung Fu koji je proslavio u svijetu... I onda je nestao. James Coburn, njegov učenik i prijatelj, rekao je jednom prilikom da je, čuvši vijest o Bruceovoj smrti, imao osjećaj kao da je čitava planeta otpustila jedan duboki izdah i ostala bez znatnog dijela svoje kozmičke snage.

I ostali su filmovi, ostale su fotografije, knjige koje je pisao, ostale su legende... Ali ostala je i glad. Glad za još Brucea Leea. Cijeli svijet je osjetio tu vječito trajuću eksploziju od čovjeka i nije htio od nje odustati: još Brucea Leea, još! Kao da je čitav svijet to vrištalo. Kung Fu je postao obavezna slobodna aktivnost svakog tko imalo drži do sebe. Čitav još jedan film je skrpan samo od restlova iz njegovih prijašnjih filmova. Beskrajne analize njega kao borca. Pojavljivali su se Bruce Li, Brus Lee, Bruce Lei, Bruce Ly... Neki su i na plastične operacije išli kako bi mu sličili. I ništa nije bilo niti blizu.

I pojavio se Shang Chi!

Pojavio se u „Marvelovom“ stripu. Izgledao je kao Bruce Lee, ponašao se kao Bruce Lee, iste osobine su dijelili, iste probleme – jedino se zvao Shang Chi. Dodane su mu, doduše, neke arhetipske osobine, kao na primjer otac koji je najveći i najstrašniji kriminalni um koji je svijet vidio, ali manje-više to je bilo to. I izgleda da je upravo Shang Chi najbliže došao samom Bruceu. Značenje njegova imena je upravo ono bilo što smo svi u Bruceu iščitavali i što smo željeli s njim podijeliti: Uzdigli Duh!

Steve Englehart je osmislio njegove pustolovine, dok ih je prvi puta nacrtao Jim Starlin.

Paul Gulacy, legendarni crtač, potpuno je otvoreno koristio ikonografiju Brucea Leea, te teškim sjenama dodavši noir doživljaj Shangovim razmišljanjima i previranjima, uvijek na tankoj granici dobra i zla pokušavajući istodobno pomiriti svjetonazore istoka i zapada. Vizualno, kao da je na svakoj stranici pokušao dočarati osjećaj koji bi nam trebao objasniti znak yina i yanga u vječitom plesu i međuigrji.

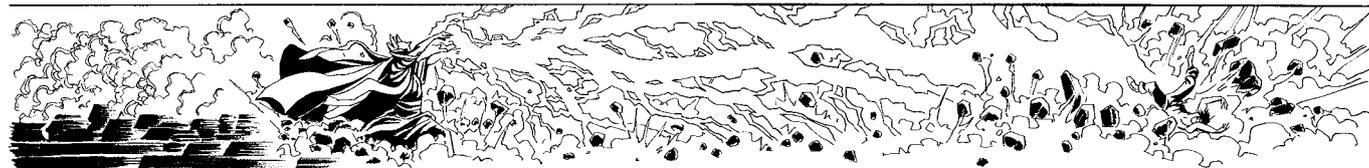
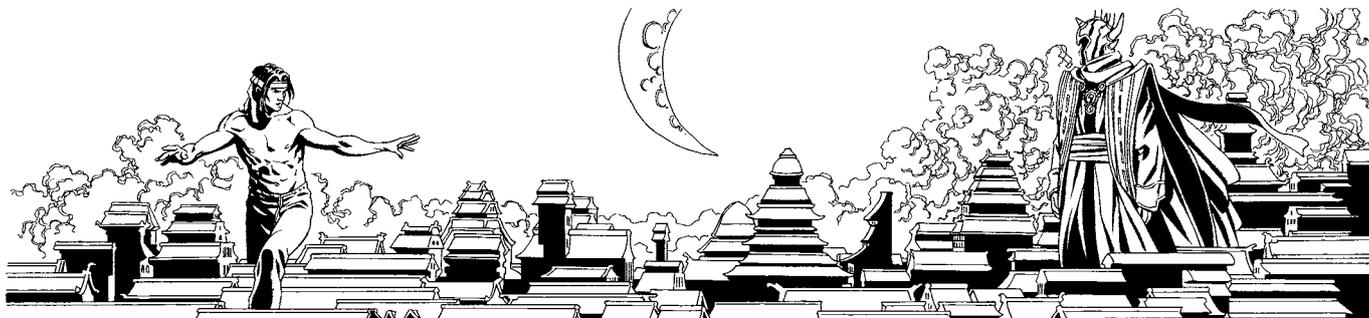
Ipak, možda jedan drugi slavni crtač ponajviše doprinio značaju Shanga Chia.

Mike Zeck je napustio kontemplativnost crne i bijele i uveo Shanga Chia u akcijski pantheon „Marvelovih“ junaka. „Marvel“ je možda i najpoznatiji kao škola eksplozivnih akcijskih sekvenci i majstor Kung Fua tu mora biti daleko najuvjerljiviji. I dalje je akcija bila prenapregnuta u stiliziranosti i gotovo nemoguću u izvedbi, no Shangovo, uslijed napora, znojem orošeno tijelo, napetost mišića u sve do jednog legendarnoj pozi tad već davno pokojnog Brucea, intenzivan izraz lica koji odaje i nesigurnost a ponekad i možda čak mali strah, dali su dodatnu uvjerljivost i svijetu ali i liku Shanga Chia. Poput samog Brucea Leea i Shang Chi je bio nezaustavljiv i neuništiv.

A onda je došao Millerov „Daredevil“, pa Millerov „Batman“, Pa Mooreov „Swamp Thing“, pa Mooreovi „Wathcmen“. I strip je ponudio nešto što nikad prije nije.

Sumnja u sebe je postala snažnija i stvarnija nego što ju je ijedan junak mogao i pojmiti prije i trebalo ju je istražiti u onima najmoćnijim likovima koje je komercijalni strip imao: Spider-Man, Superman, Green Lantern... Scenaristi kao da su se natjecali kojeg od nadnaravnih

moćnika načeti njegovim unutarnjim traumama, i u tom novom svijetu mitova koje je strip ispisivao, a koji je tako žarko htio biti što sličniji našem, za romantične junake stiliziranih dvojbi i pustolovina bilo je sve manje mjesta i pustolovine Shanga Chia su stale.

Svako toliko, on bi se pojavio priključen nekoj skupini heroja. Da li onima za najam, da li samim Avengerima, gostovao bi neočekivano u nečijem serijalu - uvijek prepoznat kao onaj fantastični borac i iznimno moralan junak, ali ipak - na koncu tek sporedan lik.

Ja sam upravo imao čast voditi ga kroz posljednju njegovu samostalnu pustolovinu. Od kako sam prvi posao za „Marvel“ dobio maltretirao sam sve oko sebe da mi daju da crtam Shang Chia. Obožavao sam i Brucea i njega i vječito sanjao priliku u kojoj ću svima pokazati kako se crta Shang Chi i kako se odaje počast Bruceu Leu. I sam sam godinama vježbao jednu od beskrajno mnogo verzija Kung Fua, pa sam si utvarao da nitko akciju u Kung Fu stripu neće znati prikazati kao ja.

I dobio sam priliku!

Prije nekoliko godina „Marvel“ je pokrenuo mega crossover serijal „Secret Wars“ koji je trebao potpuno transformirati „Marvelov“ univerzum. I za njegova trajanja bilo je nebrojeno mnogo podserijala koji su nam govorili o tome što se zapravo događa u rukavcima „Marvelova“ svemira koji nisu u glavnom serijalu prikazani.

Otud edicija „Battle World“! I u njoj „Mas-

ter Of Kung Fu“!

Uživao sam kao nikada u karijeri. Već je nekolicina nas odavde imala respektabilan status u „Marvelu“ i mogli smo birati suradnike, čak predlagati projekte. Dogovoreno je da Goran Sudžuka tušira moje olovke, a Miroslav Mrva da čitavu stvar oboji. Urednici najviše zapravo takve projekte vole: u kojima autori sami sebe naganjaju i motiviraju, i ono što je inače najvažnije - rok - nikad se ni ne spomene. Strip nastaje sam, nastaje s mnogo ljubavi i nastaje u zabavi...

I nije prošlo. Imao je „Master Of Kung Fu“ sjajne kritike, još uvijek ga rado prelistam, naljutim se na neka svoja rješenja unutra, pobjesnim na propuštene prilike, poderao bih najradije svaku od četiri naslovnice... Ali hej!!

Crtao sam Shang Chia!!!! Kako sam samo sretan zbog toga...

Bilo je nekih govorkanja da bi se izrodio u trajni serijal ako taj projekt bude isplativ, ali tako nije bilo. Opet se Shang Chi časnio, ali ipak tiho, daleko tiše nego što zaslužuje, vratio među sporedne likove, među povremene goste u tuđim pustolovinama.

U međuvremenu, nizali su se „Marvelovi“ filmovi u kinima bližeći se svojoj desetogodišnjoj kulminaciji u filmu „Avengers: Endgame“. I samim producentima filmova jasno je bilo da neće moći u nedogled slijediti formulu sve većeg i sve bučnijeg filma, i nakon što Avengeri spase svijet, filmovi će se morati okrenuti nečem prizemnijem, nečem drukčijem. Od

publike neočekivanom.

I opet je netko spomenuo ime: Shang Chi! Iskreno, ne znam da li da budem - kao fan - sretan ili prestravljen.

Olovke su nabrušene, skice se roje, laktovi se podmazuju sve ne bih li se ponovno dočepao Shang Chia da radim strip o njemu. Ali istodobno, po tko zna koji put, gledam „Enter the Dragon“ i šapućem u bradu: nemoguće, nemoguće je nadmašiti ovaj film. I strepim, strepim od tog mitskog sukoba dvaju filmova - jednog klasika i jednog koji se koprcica tek u potrazi za glavnim glumcem - jer uporedbe će biti neizbježne.

No... kad smo već u „Marvelovom“ svijetu, možda ne bi bilo loše da priču zaključim jedan od „Marvelovih“ likova. Srebrni letač je jednom prilikom završio na Asgardu i, izmanipuliran od Lokija, sukobio se sa Thorom. Vijest je došla do samog Odina u očekivanju njegove intervencije. No on je tek odmahnuo rukom: „Nema zla kad su oba srca čista, i zato nek se bije ljuti boj!“

Sraz će biti velik. „Novi Bruce Lee“ će se morati opasno potruditi ne bi li konačno dostojno stao rame uz rame onom pravom, onom jedinom Bruceu. Ali... Kako god da bude, filmovi će se nizati, tiskare će izbacivati i opet nove njegove pustolovine u stripu, on će ponovno punim sjajem zastati kao glavni lik, kao gospodar svoje sudbine i... I izgleda da sam bio u pravu, još tada kao klinac u malom i opskurnom kinu Kosmaj:

Shang Chi, baš kao i Bruce Lee, zauvijek će trajati! ■

Plamen

Melandros Ganas
Nikolas Kourtis

